

Megélt történelem

I. Az első világháborútól Trianonig

Papp Viola (sz. 1913), Kézdialmás	4
Besseneyi Elvira (sz. 1916.) Mándok	4
Toókos Ildikó (sz. 1924.), Debrecen	7
Néray Vilmos (sz. 1919.), Székelyudvarhely	8
László Magdolna (sz. 1923.), Budapest	9

II. Húszas-harmincas évek

Zsámár József (sz. 1925), Budapest	10
Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Mándok	10
Horváth Emma (sz. 1919.), Somogytarnóca	12
Toókos Ildikó (sz. 1924.), Debrecen	13
Papp Viola (sz. 1913.), Sepsiszentgyörgy	13
Németi László (sz. 1929), Bakonszeg	14
Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Baja	15
Mócsai László (sz. 1930), Szentendre	17

III. Második világháború

III.1. Zsidóüldözés, deportálás, segítségnyújtás az üldözötteknek

Zsámár József (sz. 1925), Budapest	19
Mócsai László (sz. 1930.), Szentendre	20
Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg	21
Fahídi Éva (sz. 1925.), Debrecen	22
Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs	28
Rózsa Irén (sz. 1923.), Pécs	29
László Magdolna (sz. 1923.), Budapest	29

III. 2. Debrecen bombázása

Fahídi Éva (sz. 1925.), Debrecen	30
Molnár Katalin (sz. 1925.), Debrecen	31
Sinka György (sz. 1927), Debrecen	31
Szipál Márton (sz.1924.), Székesfehérvár, Debrecen	32

III. 3. A fronton

Horváth Emma (sz. 1919.) Pécs	33
Néray Vilmos (sz. 1919), Ukrajna – Varsó – Magyarország	34
Bakóczy László (sz. 1923),Törökszentmiklós, Fonyód	36
Asztalos Zoltán (sz. 1926.), Felső-Szilézia	37

III.4. A fővárosban

László Magdolna (sz. 1923.), Budapest	39
Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Baja	39

III. 5. Menekülő civilek

Papp Viola (sz. 1913.),	
Nagyborosnyó, Sepsiszentgyörgy, Szentes, Zwettl, Szentes	40
László Magdolna (sz. 1923.), Budapest, Bécs	43
Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg	43
Hamerli Antal (sz. 1934.), Pécs, Sopron, Galtür	44
Toókos Ildikó (sz. 1924.), Debrecen, Budapest, Enns, Debrecen	45
Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Baja, Boba, Celldömölk, Rosslau	47

III. 6. „Front után”

Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg	49
Mócsai László (sz. 1930), Szentendre	50
Mervó Sándor (sz. 1924.), Szentendre	53
Valentin János (sz. 1933.), Szentendre	54
Bodnár Juliánna (sz. 1920.), Debrecen, Halápi-erdő	55
Sinka György (sz. 1927.), Miskolc	56

IV. 1945-1948*IV.1. Hadifogság*

Besseneyi Elvira (sz. 1916), Baja	57
Asztalos Zoltán (sz. 1926.), Lemberg – Szovjetunió	58
Papp Viola (sz. 1913.), Szentes	60
Szipál Márton (sz.1924.), Székesfehérvár – Szevasztopol	61

IV.2. Hazatérés és újrakezdés

Néray Vilmos (sz. 1919.), Ausztria, Budapest, Bonyhád	63
Besseneyi Elvira (sz. 1916), Baja	66
Rózsa Irén (sz. 1923.) Pécs	66
Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs	68

IV.3. Földosztás

Németi László (sz. 1929), Bakonszeg	69
-------------------------------------	----

IV.4. Népbíróóságok

Néray Vilmos (sz. 1919.), Budapest, Bonyhád	70
Molnár Katalin (sz. 1925.), Debrecen	72
Besseneyi Elvira (sz. 1916), Baja	73
Zsámár József (sz. 1925.), Budapest	74
Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs	76

IV.5. Nemzetiségek ki- és letelepítése

Valentin János (sz. 1933.), Mágocs	76
Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs	77
Papp Viola (sz. 1913.), Tevel	78

IV.6. Infláció

Balalik István (sz. 1931.), Szentendre	80
Sinka György (sz. 1927.), Debrecen	80

IV.7. NÉKOSZ, államosítás, Rajk-per

Németi László (sz. 1929), Bakonszeg	82
Mócsai László (sz. 1930.), Budapest	84

Fahídi Éva (sz. 1925.), Debrecen	85
Hamerli Antal (sz. 1934.), Pécs	86

V. Ötvenes évek

Boros Margit (sz. 1927.), Debrecen	86
Bodnár Juliánna (sz. 1920.), Debrecen, Halápi-erdő	87
Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg	88
Molnár Katalin (sz. 1925.), Debrecen	89
Besseneyői Elvira (sz. 1916.), Budapest	90
Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg	91
Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs	92
Mócsai László (sz. 1930.), Szentendre	93
Mervó Sándor (sz. 1924.), Szentendre	93
Besseneyői Elvira (sz. 1916.), Budapest	94
Sinka György (sz. 1927), Hajdúdorog	94
Toókos Ildikó (sz. 1924.), Selyeb	96

VI. 1956

Németi László (sz. 1929.), Szeged	97
Néray Vilmos (sz. 1919), Bonyhád	99
Mócsai László (sz. 1930.) Diósgyőr, Budapest, Szentendre	100
Asztalos Zoltán (sz. 1926), Selyeb	106
Zsámár József (sz. 1925.), Budapest	108
Valentin János (sz. 1933.), Szentendre	109

VII. Hatvanas-hetvenes évek

VII.1. Téészvilág: bent és kint

Németi László (sz. 1929.), Budapest	110
Bodnár Juliánna (sz. 1920.), Debrecen, Halápi-erdő	113
Boros Margit (sz. 1927.), Debrecen	114

VII.2. Gyárban, maszekként, alkalmazottként

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs	115
Balalik István (sz. 1931.), Szentendre	116
Besseneyői Elvira (sz. 1916.), Budapest	118

VII.3. Párton belül és kívül: világnézet, vallás, közélet

Valentin János (sz. 1933.), Szentendre	120
Papp Viola (sz. 1913.), Budapest	121
Zsámár József (sz. 1925.), Budapest	123
Ács Margit (sz. 1929.), Pécs	123
Besseneyői Elvira (sz. 1916.), Budapest	124

VII.4. Gyarapodás: építkezés, vásárlás, utazás

Valentin János (sz. 1933.), Szentendre	126
Rózsa Irén (sz. 1923.), Pécs	127
Mócsai László (sz. 1930.), Szentendre	128

Megélt történelem

I. Az első világháborútól Trianonig

Papp Viola (sz. 1913), Kézdialmás

Hároméves voltam, amikor a kiságyamban arra ébredtem, hogy a hétéves bátyám öltöztetni kezd, s azt mondja: „Violka, kelj fel, menekülünk!” Kint várt a nagyapám kocsival, feljött Nyújtódról, hogy a fiának a három gyereket és a feleségét menekítse – apám a háborúban volt. A hétévest bízta meg: „Hozd ki a gyerekeket!” Hát a bátyám, amit talált, rámadott. Nagyapám anyámnak azt mondta: „Bertuska, maga maradjon, Albinával – a cseléddel – amit tudnak, rakjanak el, adjanak be a szomszédba, és aztán jöjjenek utánunk Nyújtódra!” Nyújtód, ahol nagyapám lakott, három vagy négy kilométerre volt Kézdialmástól, ahol mi laktunk a szüleimmel. De rögtön a megérkezésünk után azt a falut is kiköltöztették a román betörés elől. Szegény anyám a harmadik napon ért utol bennünket, Zabolán talált ránk, addig, mint az örült kérdezősködött mindenhol, hogy láttak-e bennünket. Még harmadnap is fűzetlen volt a cipőm. Később édesanyám mesélte, hogy mikor összetalálkoztunk, azt kérdeztem: „Anyukámat nem ették meg az oláhok?” Mert biztosan hallottam, amikor a felnőttek beszéltek: „Jaj, mi lesz most Bertuskával?”

Nagyapám kivitt a vasútállomásra; Párdányba, Torontál megyébe küldte édesanyámat, a három gyereket meg a cselédet, a nagynénémekhez, édesanyám testvéréhez. Akkor a nagynéném Párdányban volt óvónő, onnan helyezték aztán Szentesre. Emlékszem, hogy ott az első időkben, mi gyerekek egyebet se csináltunk, mint csomagot kötöztünk a hátunkra, és menekültünk. Állandóan menekülést játszottunk, csomaggal cipekedtünk, rohangáltunk az óvoda udvarán.

Besseneyi Elvira (sz. 1916.) Mándok

A világháború édesapám számára az orosz fronttal kezdődött, mert amikor az oroszok betörték Galíciába (ami a Monarchiához tartozott), főleg Magyarországról küldtek oda csapatokat. Hosszú ideig volt ő az orosz fronton, később Lengyelországban is – Krakkó környékén meg Premysl védelménél –, szóval ilyen

rémes helyeken. Onnan, amikor '16-ban betörték a románok Erdélybe, az erdélyi frontra vezényelték, később pedig az olasz fronton harcolt; Doberdónál nagyon sokáig volt, a háború végét is ott érte meg. Még az orosz fronton történt, hogy egy visszavonulásnál az ő századának kellett védeni egy dombot, és ettől a dombtól függött három ezred, vagyis az, hogy egy nagy tömeg vissza tudjon vonulni. Ezt édesapám vezényletével olyan kitartóan és ügyesen hajtották végre, hogy a visszavonulás sikerült, és ez volt a fő ok, amiért apu később megkapta a vitézséget. Már addig is volt neki több kitüntetése, de a vitézséget ezért kapta.

(...) Édesapám kétszer sebesült meg – egyszer tüdőlövése, egyszer egy láblövése volt –, úgyhogy a hátában is volt egy komoly mélyedés, a vádliján pedig egy nagyon föltűnő, nagy luk volt. Nem szerelték le, de ő nem is hagyta volna; a hazafiság, az, hogy a hazáért az életemet áldozom, akkor olyan természetes volt, amilyen ismeretlen fogalom ma.

Tulajdonképpen én az életemet a második sebesülésének köszönhetem. Amikor a láblövés után kioperálták belőle a golyót, nagyon-nagyon el volt fertőződve a seb, mert a nagy csata után nagyon nehezen szedték össze a sebesülteket. Nagyon féltek a vérmérgezéstől, avval kezdték, hogy lehet, hogy levágják a lábát. Budapesten operálták a Honvéd Kórházban, és miután megműtötték, Besztercebányára küldték szanatóriumba. Ott azok közül, akik már kezdtek javulni, tudtak egy kicsit mozogni kiképzőtiszteket válogattak ki, mert a háború közepe felé már óriási veszteség volt tisztekből, miután ők mindig elől lovagoltak, tehát ők haltak vagy sebesültek meg leghamarabb. Az ép tisztek már nem lehettek kiképzők itt a hátszágban, hanem a sebesült tisztekből válogattak. Így lett édesapám Besztercebányán kiképzőtiszt két hónapig, úgyhogy anyu odautazott és kibéreltek egy kis lakást – tavasszal voltak ott, és én karácsonykor megszülettem.

A háború végén édesapám az egyik század parancsnoka és a zászlóaljparancsnok helyettese volt az olasz fronton. A katonákat kellett hazahozni pihenésre, de a zászlóaljparancsnok valahol Nyugat-Dunántúlon tartózkodott és az apámra bízta, hogy hozza a zászlóaljat föl a Keleti pályaudvarra. Itt osztották szét a legénységet, itt kapta meg mindenki a jegyét, amivel hazautazhatott.

Mikor átjöttek a magyar határon, még nem volt semmi, de mire megérkeztek a Keleti pályaudvarra, már kitört a '19-es forradalom – édesapám azt hitte, hogy megőrültek

az emberek. Az egész világháború alatt mindig fogadták a hazajövő csapatokat ennivalóval, itallal – igaz, évről évre szerényebben, de mindig fogadták őket. Most azonban megrohanta őket a csőcselék, letépték róluk a váll lapokat... és akkor kiderült, hogy kitört a kommunista forradalom. (...)

Nemsokára bejelentették, hogy a Monarchia elvesztette a háborút, s akkor ugye, megindultak a csapatok – a románok egyszerűen csak bevonultak. Édesapám állandóan azt mondogatta: „Nem is harcoltunk Magyarország földjén, hát nem hódította meg senki ezt a területet! Oroszországban, Lengyelországban, mindenütt ott voltak a csapataink, és akkor most egyszerre arra ébredünk, hogy itt vannak az oláhok”. – mert akkor még így hívták őket. Úgyhogy apu búskomor volt: nem evett, nem dolgozott, semmit nem csinált, anyu pedig teljesen kétségbe volt esve.

A románok elfoglalták Mándokot. Az volt a szerencse, hogy a parancsnokok meghallották, hogy Budapesten sokkal több rabolnivaló van, és akkor elvonultak, mert ez nem egy hadművelet volt, amikor a vezérkari főnök azt mondja, hogy ti idementek; csak úgy bementek valahova – nem volt ellenállás, miért ne menjenek? Teljesen végigrabolták a falut: minden házat végigkutattak, és ami nekik megtetszett, azt egyszerűen elvitték. Aki ellenkezett, azt szuronnyal hasba szúrták vagy lelőtték, vagy elhurcolták magukkal. A nagyobb házaknak a padlására is fölmentek, vagy például az külön örömük volt, hogy szuronnyal megdöfködték az ágyat, fölszakítottak minden dunyhát, párnát, hogy csak úgy repült szét a toll.

Ez '19-ben történt, akkor született az öcsém. Anyu feküdt az ágyban, mert három nappal azelőtt született meg a gyerek – most képzeld el! Annyi emberség volt bennük, hogy amikor látták, hogy ott fekszik, és mellette van a kis pólyás, viszonylag hamarabb kitakarodtak. (...)

Édesapám (...) testvére, Károly bácsi a zágrábi postának volt a helyettes vezetője, úgyhogy az első világháború után ő Jugoszláviába került. Ő Jugoszláviába, apám családja Romániába került, mi voltunk Magyarországon, anyu rokonsága – Kassa, Igló, Királyhelmecec – Csehszlovákiában.

Akkor még élt a nagymama – 13-14 éves voltam, amikor meghalt –, de apu évekig nem kapott beutazási engedélyt a románoktól, mert azt mondták, ott született, ott katonaköteles... de hát egy családos ember menjen katonáskodni Romániába? A

háború után nagyon hosszú ideig nem tudta meglátogatni az édesanyját, mígnem először megkapta a vízumot és mehetett. De akkor is minden évben zaklatták: ha Szeged felé ment, azzal szállították le a vonatról, hogy az ő vízuma csak az Arad felé menő vonalon érvényes, ha Arad felé ment, akkor azzal, hogy csak Szeged felé. Mindig nagyhéten utazott haza – mert nagyhéten halt meg az édesapja –, de nagyszombatra mindig visszaérkezett, hogy az ünnepet velünk töltsse. Elment szombaton, következő pénteken már itthon volt, és két napot avval töltött, hogy ide-oda küldözgették – olyan nem volt, hogy őt simán átengedték volna. Pláne, mikor vitéz lett, akkor már egyenesen attól féltünk, hogy lefogják, és nem engedik vissza. Minket, gyerekeket nem is mert magával vinni. Mikor az öcsém tízéves lett, akkor vitte le először a nagymamához, és úgy volt, hogy következő évben elvisz engem is – de a következő nagyhétre a nagymama meghalt.

Károly bácsiék voltak egyszer nálunk Jugoszláviából, és úgy volt, hogy mi is megyünk hozzájuk, de apu vitézsége miatt megint baj volt a vízummal – Jugoszlávia is visszautasította, mert vitéz, és az ugye, sovinszta és veszélyes az államra, hát nem engedik be.

Toókos Ildikó (sz. 1924.), Debrecen

Mikor kitört az első világháború, édesapámat egyenesen az orosz frontra vitték. Ugye, ott északon Miskolcra könnyen Kárpátalja felé a Kárpátokon át lehetett menni, és ott szolgált. Meg is sebesült, egy csúnya térdlövést kapott, amivel sokáig kórházban volt. Le is akarták vágni a lábát, de nem engedte, azt mondta, hogy inkább bicegni fog, de a saját lábával – és csodálatos módon meggyógyult. (...) Miután felépült, még bottal járt, akkor azt mondta, hogy ő nem ül otthon Pesten a kórházban, egyébként sincs semmi baja, ez idővel fog javulni. Vezérkari tiszt volt. Azt mondta, Oroszországba nem megy vissza, már nem bírja ott az embernek meg az állatnak a kínját a sárban. Láttam Ukrajnában, hogy szakadtak meg a lovak. Húzták a kis ágyúkat – csak súly volt, hiába kis ágyú –, beleragadtak a sárba, a lovak csak akartak menni, és szívburokszakadást kaptak, ott rogytak össze. Oda nem.

Akkor kérte magát egy száraz vidékre, hegyvidékre: Doberdóra. Mondták is a barátok: „Te Gyula, te bolond vagy, az a legveszedelmesebb harctér.” Azóta is

többektől hallottam már, hogy milyen szörnyű hely... Akkor egyszer csak jött megint a parancs fentről, hogy az oroszok megint támadnak. Onnan az egész országon keresztül megint kivitték őket Oroszországba, az orosz frontra. Onnan 1917-ban vezényelték a Kárpátokba, mikor az első román betörés volt. És ott volt a maroshévízi csata – ott fejezte be. (...)

Azután pedig már a háború vége következett: erdélyi betörés és a románok bevonulása Budapestre. Nagy büszkén hirdették, hogy elfoglalták Budapestet – hát könnyű volt, mikor itt teljes káosz volt, akkor volt a vörös kommün.

És ő itt maradt Magyarország területén, és itt szervezte a székely hadosztályt. Sokan, az erdélyi származású tisztek, altisztek és legénység volt erdélyi, és mindenkinek fáj, hogy oda bevonulnak a románok és harc nélkül elfoglalják Erdélyt, betelepszene oda. Gyerünk, valamit tenni kell! Így vezette aztán a székely hadosztályt. Akkor már visszaút nem volt, mert ott édesapámat leírták az élők sorából a románok. Elfogatási parancs volt ellene kiadva, úgyhogy már soha többet nem mehetett haza Erdélybe, csak mikor felszabadult egynéhány évre Kolozsvár.

(...) Kint volt a rendőrőrsökön a fényképe. Ki volt téve, hogy akárhol meglátják ezt az embert, le kell tartóztatni, mert azt a maroshévízi csatát teljesen az ő számlájára írták, amelynek ő volt az irányítója, a vezérkari tisztje – tehát édesapám többet nem mehetett. Azt mondta akkor, hogy ha ő a menyasszonyát, menyasszonyjelöltjét meg akarja kapni, neki el kell tűnnie a porondról, és ne szerepeljen a neve se sehol. Így kérte magát a Hadtörténeti Levéltárba. Ugye, volt egy csomó feldolgoznivaló anyag ott a háború után, és ő ezt nagyon értette katonailag is és megfogalmazni is. Ott tulajdonképpen egy fedett állása volt, ami nagyon sok katonatisztnek. Úgy civilben jártak abban az időben... És ez a Hadtörténet Múzeumban való működése lehetővé tette, hogy háttérbe vonuljon, és a román titkosszolgálat ne vizsgálja annyira, ne kövesse minden lépését. Ott csendben eltűnt a szemük elől.

Néray Vilmos (sz. 1919.), Székelyudvarhely

Apám az első világháborúban egyszer ősszel sebesült meg – mindjárt ahogy a háború megkezdődött –, másodszor 1915-ben az orosz fronton, de itt már teljesen eszméletlen állapotban vitték Moszkvába. Ott megoperálták, ezt követően nem

sokkal megszökött a hadifogságból. Többszöri kísérlete volt a hadifogságból hazajönni, a végén egy kis bandával összefogva szinte Szibéria keleti partjairól szöktek meg. Egy hónapon keresztül szökésben voltak, így kerültek Magyarországra. A németeknél jelentkeztek a határvonalon, aztán onnan széjjelváltak. Hárman voltak: az egyikük egy kassai magyar gyerek, a másik egy bécsi zsidó gyerek volt, ők kerültek ki a fogságból.

Apám egyenesen hazament Székelyudvarhelyre, ahol már várták, mert állandó levelezésben voltak. (...) Még kiheverte a nagy sebesülését, de a háború végén az oláhok besorozták magukhoz. Nem akart román katona lenni és megszökött; kétszer is volt már szökésben, harmadszorra sikerült. (...) Csőregen egy nagygazdánál bújt meg az apám, ott egy süketnéma legény vigyázott rá, mert hát vadászták őket mindenfelé akkor az oláhok, ahogy vonultak keresztül Magyarországon, és Csőreg elég közel van a határhoz, ott fent az észak-keleti határon. A kommunista világban el akarták vinni az apámat mindenáron, úgyhogy kimenekült a tanyára. A tanyán fönt az egyik nagy szalmakazalban lakott – ezeket úgy mesélte nekünk. Azután onnan került be később a honvéd hadseregbe és került le Zalába valahova, onnan pedig a csehszlovák-osztrák-magyar hármashatárra, onnan jártak át.

A Prónay féle hadsereghez tartoztak, de elég önállóan dolgoztak, átjártak Ausztriába fegyverekért, mert itt nálunk, magyaroknál nem volt elég puska meg géppuska, úgyhogy ők aztán ott voltak egészen addig, amíg a Horthy-korszak be nem állt. Akkor lekerült apám is Bonyhádra, katonai járásparancsnok volt. Amikor Bonyhádon laktunk, az alatt és akkor lett vége a nyugat-magyarországi harcoknak, amiket az osztrákokkal vívtak, még az apám részt vett ebben, mint hivatásos katona. Harcoltak ott az osztrákokkal és aztán a csehekkel is, akik lejöttek ide Trianon után.

László Magdolna (sz. 1923.), Budapest

Az én szüleim Budapesten ismerkedtek meg, mind a ketten Trianon után menekültek Magyarországra, mert nem tették le az esküt. Édesapámnak, László Antalnak érettségije volt, posta főfelügyelő volt Kézdivásárhelyen, de onnan el kellett jönnie, mert nem tette le a románoknak az esküt. Az édesanyám, Birkhofer Józsa szintén

érettségizett, ő Pöstyénben dolgozott a postán, mert fiatalon meghalt az édesapja és el kellett mennie dolgozni. Neki szintén el kellett jönni, mert ő pedig a csehszlovákoknak nem tette le az esküt. Így kerültek Budapestre a szüleim 1921-ben, megismerkedtek a 72-es postán, mert mind a ketten ott kaptak állást és még abban az évben össze is házasodtak.

II. Húszas-harmincas évek

Zsámár József (sz. 1925), Budapest

Érdekes, hogy annak idején az iskolai füzetek mindegyikén rajta volt a „Nem, nem, soha!”, és a trianoni ország Nagy-Magyarországhoz képest egy kis térképen, de tulajdonképpen nem emlékszem arra, hogy a történelemtanulás idején túl sokat foglalkoztunk volna Trianonnal. Valahogy szégyen volt inkább, az a téma, amivel nem nagyon foglalkoztunk.

Besseney Elvira (sz. 1916.), Mándok

Amit most elmesélek, az nem közvetlenül a román megszállást követően, de nem sokkal az után történt; anyu azt mesélte, tulajdonképpen ez hozta rendbe az édesapámat. A háború előtt Szabolcsból rengeteg paraszt ment ki Amerikába, a legtöbbször azért, hogy pénzt keressen és földet tudjon venni. Nagyon sok kint maradt, de a háború befejezése után rengetegen jöttek haza. Szabolcs megye, az kimondottan a régi uradalmak megyéje volt, itt a parasztnak – akármilyen szorgalmas – nagyon kevés lehetősége volt arra, hogy földet vásároljon. A háború után viszont az uraságok annyira elszegényedtek, hogy rákényszerültek a birtokaik egy részének eladására vagy bérbe adására. A nemesi ősbirtoknak volt egy alapterülete, amit már nem volt szabad eladni, és a földet nem is nagyon adták el, inkább elcserélték hivatalra vagy szőlőre, sokszor bérbe adták – így lett idővel az egyik birtok nagyobb, a másik kisebb.

Na, most ezek az Amerikából visszajött parasztok hozták a dollárt, a valódit belevarrva ruhába, hátizsákba, bármibe. Megnyíltak a takarékpénztárak, de hát

azokban nem volt elég korona; az első pár embernek be tudták váltani a dollárját, de a többinek nem. Először mindenki Kisvárdára szaladt, de ott is elfogyott a pénz. Apu látta, hogy itt mindenképpen pénzt kell szerezni, és akkor ő ment be személyesen Kisvárdára, beszélt az ottani igazgatóval, aki azt mondta: valahogy meg kell oldani, hogy valaki elmenjen és hozzon egy nagyobb összeget, mert itt minket agyon fognak ütni. Hát a parasztnak hiába mesélem én, az nem fogja megérteni, hogy nincs, és erre különben is szükség van, hogy a gazdasági élet is meginduljon.

Apunak volt egy szekérre való, térdig vagy térd fölöttig érő, meglehetősen viseltes bőrkabátja. Azt hiszem, Kazymir Laci bácsitól kapta, aki kihízta, és mivel úgyis ócska volt már, csináltatott magának másikat. Szóval ez egy nagyon kopott bőrkabát volt, és akkor apu azt mondta anyunak – aki nagyon ügyes volt, jól tudott varrni –, hogy ennek kibontjuk a bélését, csinálunk egy belső bélést, te majd varrsz bele zsebeket, és abban fogom vinni a dollárt.

Kivették a bélést és kendervászonból anyu úgy varrta ezt meg, hogy a zsebek a bőr felé fordultak, tehát a belső felén csak a sima vászon látszott. Az is lehet, hogy dupla volt a vászon, de az biztos, hogy kemény kendervászonból voltak a zsebek egymás mellett, és egy-egy zsebbe nem tettek nagyon vastag pénzköteget. A régi, kopott bélést pedig még meg is foltozta édesanyám, hogy minél több helyen vastag legyen – aki megnézte, csak annyit látott, hogy öreg kabát, öreg, foltozott bélése van.

A Kisvárdai Takarékpénztár a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral volt hitelszerződéses viszonyban, vagyis apunak a Pesti Hazai Első Takarékpénztárba kellett menni. Megmondták neki, hogy milyen nevű igazgatóhoz menjen, aki személyesen ismeri a kisvárdai igazgatót, és írtak egy levelet, de az nem úgy volt címezve, hogy Pesti Hazai Első Takarékpénztár. Megvan még nekem az a vászondarab, amibe bele volt hajtvva ez a kisvárdai hitelszerződéses papír, a közepén, ahol a sarkok összeértek, ott volt rajta a pecsétviasszal a nagy pecsét, és az volt ráírva, hogy... azt hiszem, Hitelbank – szóval nem a Pesti Hazai, ahova ment, hanem egy másik bank. Valóban a Hitelbanknak küldték, édesapám hivatalosan evvel utazott; vitt magával egy hátitáskát, és ez a levél abba bele volt téve.

Majdnem egy hétig utazott Pestre, de hát ő, aki négy évet kibírt a háborúban, ezt is kibírta. Vitt magával szalonnát, kenyeret, ott bicskáztak a többiekkel (az idegenekkel, akikkel a vasúton egy hétig együtt volt), volt valamennyi pénze, együtt iszogattak...

Napokig álltak egy-egy állomáson, és néha nem is az ő vonatuk ment tovább, hanem egy tehervonathoz odakapcsoltak egy kocsit, aztán aki tudott, fölkapaszkodott, aki nem, nem. Néha a vagon tetején utazott, mert máshol nem volt hely – szóval nem volt egy kényelmes utazás. És ezt az utat kétszer vagy háromszor megcsinálta.

Nyilván a Pesti Hazainak se volt annyi pénze, hogy a sok dollárt mind beváltsa, ezért apunak még a Nemzeti Bankba is el kellett menni, annak a vezetőségével is személyes kapcsolatba került. Először nyilván vizsgálgatták, hogy ez milyen csirkefogó – valóban különös lehetett, hogy egy vadidegen, harmincegy-két éves stramm fiatalember beállít kibélelve dollárral. De a zsidóknak nagyon jó szemük van, nem úgy vannak, mint a keresztények, hogy a szép szóra bedőlnek. A zsidóknak van egy hatodik érzékük, azon kívül rettentő okosan tudják használni az eszüket. Például ennek a Vadásznak (a mándoki igazgatónak, akit Kisvárdáról küldtek, tehát ismerte az egész kisvárdai vezetőséget) azt kellett mondania Kisvárdán, hogy ezt az embert nyugodtan elküldhetitek, mert ez olyan buta, becsületes, hogy élve nem fog visszajönni pénz nélkül – lehet, hogy meghal, de a pénzt, azt nem fogja hagyni.

Édesapámnak már az első útját követően nagyon megnőtt az ázsiója. Ki is gyógyult a letargiából, úgy érezte, hogy neki érdemes élni. Persze el se lehet képzelni, hogy közben az anyu mit állt ki.

Horváth Emma (sz. 1919.), Somogytarnóca

Végigkísérték gyermekkoromat a Széchenyi birtokok, mert a sors mindig továbbvitte az apámat. Somogytarnócán cselédség élt, az pusztaság volt. Este ugye, mi van a cselédnéppel? – összeülnek, mint falun a kocsmában. Az én apám szocdem volt: érettségizett, felvilágosult ember, igazi demokrata. Nagyon szeretett olvasni, bejárta az egész világot – hát esténként összehívta őket, mesélt a világról, s fölvilágosította kicsit ezeket a cselédembereket a jogaikról. De aztán valaki besúgta, s másnap elvitték a csendőrök Barcsra, és ott bezárták.

Szegény anyám egyedül virgódott velem, mint pólyásbabával. Na, de akkor volt ez a bizonyos menekülés Oroszországból; jöttek a bárónők, hercegnők – ugye, elűzte a kommunizmus őket –, és a grófék befogadtak egy menekült úri családot. S édesanyámnak annyi teje volt, hogy a grófnő megkérte, azt a kis bárógyermeket is

szoptassa. Akkor anyám bement a grófnőhöz: azért már grófnő, engedje el szegény uramat, mert hát így nem boldogulok. Egy idő múlva a grófnő kihajszolta a bíróságon vagy a csendőrségen, hogy kiengedték az apámat. De akkor azt mondták neki: Horváth úr, megkérjük, lépjen tovább – és áthelyezték protekcióval Homokszentgyörgyre, egy másik Széchenyi birtokra, ott is gépészi ranggal. De arra nagyon emlékszem, hogy utána még évekig minden hónapban – még Pécsen is – jelentkeznie kellett a rendőrségen. Ez végigkísérte, mert azt mondták rá, hogy kommunista.

Toókos Ildikó (sz. 1924.), Debrecen

A vitézi rend szervezéséhez hozzátartozott, hogy a vitézi rend vezetői és a legénység egy része is földet kapott. Így édesapám is egy homokos, gazdálkodásra nem igazán ideális földet kapott. Ez a föld évekig nem kellett senkinek; a vitézi széknek fel volt ajánlva, és hirdették az újságban, hogy ki jelentkezik. Sívó homok, hát mit kezdjen rajta az ember? Édesapám kiment személyesen megnézni, miféle terület ez, hogy nem kell senkinek. Felment ott egy magas dombra, nála volt a teodolitja, benézte térkép alapján. A világosi várnak este már a lámpáit lehetett látni. El is nevezte rögtön azt a dombot Erdei látónak. Mi mint gyerekek mindig úgy emlegetjük: az Erdei látó. Szóval egy olyan kiemelkedő homokbucka volt. Megdobbant a szíve, na, ezt én, ezt fogom kérni. A társak már kaptak földet a vitézségükért, a vérük hullásáért. A legénység különösen, hogy kezdjenek egy újfajta nemességet, amely magyarnak tartja magát. A mai napig ez a gondolat. Nem tudom, ismer-e vitézeket, most élő vitézeket? Ez a mentalitás bennük van most is: összetartani és a magyarságunkat megőrizni.

Papp Viola (sz. 1913.), Sepsiszentgyörgy

Volt az osztályban vagy 25 román lány. Nagyon kevesen Erdélyből, a többi az Ókirályságból, a Regátból. Volt négy vagy öt szász, és hat vagy hét magyar. A többség, az román volt. A képzőben csak román tanárok voltak. Ha magyarul beszéltünk, ránszóltak a román lányok. Azért mi kiabáltunk egymásnak magyarul,

de mindig ráankszóltak. Én pedig még a ruházatomban is kifejezésre juttattam, hogy magyar vagyok. Volt egy szürke ruhám, kovásznai posztóból szőtték, ott fonták, ott szőtték, meg egy tiszta gyapjúból készült világosszürke. S azt megcsináltattam fekete sújtással. Amilyent most viselnek - mosolygok rajta, hogy most viselik, én meg akkor viseltem -, fekete sújtással.

Egyszer március 15-én mi magyar lányok felmentünk a padlásra. Megelőzőleg egyszer valamit fel kellett vinni, és megláttuk a magyar könyveket, amiket a padlásra feldobtak, amikor ki kellett ezeket selejtezni a könyvtárból, hogy a román dolgokat behelyezzék. És hát ezt mi felfedeztük, és kezdtünk feljárni a padlásra. Egy műsort állítottunk össze, senki nem tudott róla. És március 15-én feltűztük a kokárdát, mert a padláson nem látja senki. Amikor lejöttünk onnan, akkor a kokárdát levettük, és a kombinénkra tűztük. Megemlékeztünk március 15-éről ott fenn a padláson. Fantasztikus volt.

Németi László (sz. 1929), Bakonszeg

Átélttem egy érdekes választást is gyerekkoromban, nagyjából tízéves lehettem akkor. Meghalt egy Létay Ernő nevű képviselő, aki a kormánypártnak a képviselője volt, és – most úgy nevezik, hogy – időközi választást tartottak. Három párt indult akkor a MÉP, a Magyar Élet Pártja, ez volt a kormánypárt, Horthy Miklós pártja; a Kisgazda Pártnak akkor az elnöke Eckhardt Tibor volt – Horthy őt Brazíliába vagy Argentínába küldte ki – és a Nyilaskeresztes Párt, Szálasi Ferenc pártja (aki akkor éppen börtönben volt és Hubay Kálmán, szintén nyilas vezető vezette a választási hadjáratot). A kormánypárt képviselője egy zsákai földbirtokos volt, báró Vay Lászlónak hívták, Horthy miniszterelnökségi államtitkára, tehát egy befolyásos politikus volt, ő akart ott képviselő lenni. A Nyilaskeresztes Pártnak jelöltje Csuka Lajos volt. A Nyilaskeresztes Párt az egyetlen szervezett párt volt akkoriban. Apám a Kisgazda Pártot támogatta.

Anyám főzött a mi udvarunkon birkapörköltet a választásban résztvevő kisgazda hívőknek. Eckhardt Tibornak, aki a Kisgazda Pártnak volt akkor a vezéregyénisége, anyám külön készített rántott húst, mert hogy a birkapörkölt az egy paraszti étel... A többiek kint voltak az udvaron, apám csinált ott asztalokat, és ott főtt a birkapörkölt.

Közben Eckhardt Tibort bevitték házba. De ő megérezte a szagát a birkapörköltnek, aztán kiment hogy „mi van, ki akartok engem rekeszteni a birkapörkölt evésből?” Hát éppen nem akartuk kirekeszteni, hanem ő volt a nagy ember. Aztán nekünk maradt meg a sok rántott hús, mert mindenki birkapörköltet evett.

Bakonszegen, a kormánypárt jelöltje győzött, a báró Vay László lett az országgyűlési képviselő, a kormánypártnak a reprezentánsa. A Nyilas Párt jelöltje nem volt jelentős politikus egyébként a pártban, de mondjuk ott sok szavazatot kapott, mert ez egy nagyon szervezett párt volt. Tehát első lett a báró Vay László, második a Csuka Lajos, a harmadiknak a nevére, a Független Kisgazdapárt képviselőjének a nevére már nem emlékszem. Tehát a birkapörkölt, úgy látszik, nem adott elég erőt a Kisgazda Pártnak. Emlékszem egy versikére, fűzfapoéták költötték: *„Éhes volt a Csuka koma, mandátumra vágyott,| fogta magát és bejárta szép Bihar országot,| de hiába beszélt annyit, mint láthatni nyomban,| Csuka koma hoppon maradt Biharnagybajomban.”*

Bessenyoí Elvira (sz. 1916.), Neuhaus, Baja

Egy nyár kimaradt ezután, és harmadszor már Bajorországban, Neuhausban voltam az Angolkisasszonyok Intézetében, hogy világot lássak arrafelé is. (...) Az intézet és Neuhaus, a falu egy szigeten fekszik. Vele szemben, az Inn folyó partján van Scharding, ami egy Passautól délre fekvő osztrák kisváros – az Inn határfolyó Németország és Ausztria között. Neuhaus Németországhoz tartozik, de egy híd köti össze Scharding városával; a két helység lakói számára volt határátlépési igazolvány, amit mi az intézetből is megkaptunk, mert például a strand Schardingben volt, a másik országban. Itt is nyolctól tízig tanultunk, és amikor az órák után elmehettünk, akkor vagy elrohantunk az uszodába, vagy egyszerűen csak átmentünk a hídon Ausztriába, mert Scharding egy tündéri kisváros volt a reneszánsz korából megmaradt szép kis főtérrrel; ott járkáltunk a barátnőinkkel és a strandon szerzett ismerőseinkkel. (...)

Ez 1933 nyara volt, amikor Hitler az első győzelmét aratta, úgyhogy ennek a nyaralásnak volt már politikai levegője. Még a június előtti héten érkeztünk, mert a bajai zárdát abban az évben építették át, úgyhogy május közepén megvoltak itthon a

vizsgák, és május végén indulhattunk is. Németországban viszont június végéig van tanítás, ráadásul Schardingben nem volt líceum, vagyis az ottani gyerekek is ide jártak, és néhány hétig mi is velük tanultunk a német iskolában. A tízórai szünetben mi nem mehettünk le az udvarra (mert a bentlakó növendékek külön mentek tízórazni), de a német gyerekek lent tömték magukat és közben énekeltek, hogy „*Wir sind das Heer vom Hakenkreuz/Hebt hoch die roten Fahnen/Der deutschen Arbeit wollen wir /Den weg zur Freiheit bahnen...*” – ez már egy Hitler-dal volt. Na, persze ilyenkor mindjárt rohantak le az apácák, hogy nincs ilyen éneklés, de addigra már egyszer körülmasíroztak, úgyhogy ezt az osztrák gyerekek is mind megtanulták.

Nagyon sokszor volt ilyen náci propaganda-éneklés a schardingi hídon is: a híd közepéig (az még Németország) kimasírozott a Hitlerjugend csapata (hol fiúk, hol lányok, hol vegyesen), és ott énekeltek többször egymás után ezt az indulót, hogy az osztrák oldalon tanulják meg. Akkor persze az osztrák oldalról is rohantak oda a gyerekek, mert ez érdekes volt. Na, hát akkor aztán az osztrák oldalon a határőrök lezárták a hídfőt, és nem mehetett senki a hídra, amíg a Hitlerjugend ott volt. Mindenesetre nekünk ez egy érdekes cirkusz volt. A kamaszgyerekekben benne van az ellenkezés, tehát amikor a német gyerekek masíroztak, persze, hogy az osztrákok is megtanulták – hát micsoda stramm kölykök ezek! Mi néztük a cirkuszt, és akkor már mi is énekelünk – persze ezt az apácák már végleg nem tűrték. Az volt a pechünk, hogy Neuhaus, ahol az intézetünk volt egy poros kis falu, ott nem nagyon volt ilyesmi.

Amikor én ezt itthon elénekeltem, apu azt mondta: felejtsd el, ezt még egyszer nem akarom tőled hallani. Apám mindig mondta, hogy ennek nagyon rossz vége lesz, mert Magyarországot is borzasztóan tönkre tették az első világháború utáni békekötéssel, de Németországot különösen, mert az főleg ipari ország. Magyarországon akármilyen szegénység volt, azért a legminimálisabb enivalót csak megszerezték valahogy az emberek – annál is inkább, mert a lakosság nagy része falusi volt. De a németeket, akik szó szerint éheztek az óriási nagy városokban, könnyű megvadítani, hogy fogjunk össze, hogy mi ezt nem fogjuk tűrni.

Emlékszem, apunak milyen borzasztó nagy vitái voltak, mert a barátai közül sokan mondták, hogy ne szidd te azt a Hitlert! – bár Horthy lenne ilyen karakán. Azt mondja erre apu: Horthy nagyon bölcsen viselkedik, mert a szélsőjobboldalt azonnal

megfékezte, egy párat még börtönbe küldött. Közvetlenül a vörös terror után volt egy kéthónapos fehérterror, hát az mondjuk egy természetes bosszúja volt a népnek is, meg azoknak is, akik vezették, de az után Horthy azt mondta, hogy most már itt van az új vezetés, a '19-es forradalmárokat kikergettük az országból, és itt rendnek kell lenni. Úgyhogy apu mindig mondta, hogy ti csak elégedjétek meg ezzel a renddel, mert az ilyen szélsőséges dolgoknak sosincs jó vége.

Mócsai László (sz. 1930), Szentendre

A gimnázium udvarán minden tanítás előtt volt egy fél óra torna. Az egész gimnáziumnak. Ezt általában nem a tanárok vezették, hanem a két káplán közül valamelyik. Mert hát ők ott voltak a szomszédban, ráérték, a tanárok meg mind Pestről mentek ki. És ők bizony kiszúrták a rendetlenkedőket, és a végén jött a büntetés, miután elénekeltük a finn himnuszt. Akkor volt nagyon fölfújva ez a finn-magyar rokonság, meg akkor volt a finn-orosz háború, ahol persze mindenki a finneknek drukkolt, és akkor mi megtanultuk a finn himnuszt. Most már nem tudom a szövegét. Később mintha a japán himnuszt is megtanultuk volna, annak valami nagyon blőd szövege volt, vagy csak a fordítás volt ilyen: „Napkeleti vizeken hömpölyög az ár, nézd a hajnalt, az eget, mennyi napsugár.” Szóval ezt is énekeltük, a gimnáziumban volt egy kis énekkar is, mikor új kántor jött, az megtanította a fél gimnáziumnak a *Forr a világ bús tengerét*, annak Kodály szerezte a zenéjét. Azt azóta is sokfelé énekeltem. (...)

Egész kisgyerek voltam, amikor jött az újságkihordó, egy suhanc, és hallottam, hogy ordította, hogy meghalt Gömbös Gyula. Én akkor tudtam, hogy akkor Gömbös Gyula a miniszterelnök, mert elég jól tette-vette magát. Elég sokat jártunk moziba, és minden film előtt volt egy jó negyed órás híradó az előző hétről, az egy friss dolog volt. Ő meg a híradóban mindig szerepelt, és úgy megmaradt bennem.

Emlékszem, '38-ban első elemista voltam, készültem iskolába, mikor a rádió bement, hogy a németek megszállták Ausztriát. Ez volt az első ugye, ami a háborúhoz vezetett. És aztán végighallgattuk, meg híradóban végignéztük, a szudétaföldi dolgokat, meg a lengyel háborút. Ott a németek csináltak valami „dicsőséges” háborút, ahol a tankokkal legyőzték a lovashadsereget.

Aztán még a felvidéki bevonulás előtt egy-két nappal óriási tömegrendezvényt rendeztek a Városháza körül itt Szentendrén. Díszvilágítás, meg vetítés, meg hangszórók, meg hazafias versek, indulók, minden nyavalya, nagy tömeg jött össze. Egész a Fő térig, ott körbe-körbe minden utca tele volt. Este volt, erre is emlékszem. Nagyon nagy volt a lelkesedés, és aztán pár nap múlva megszületett az a bizonyos bécsi döntés, ami hát a Felvidék egy részét nekünk adta. Aztán a Kárpátaljára azt hiszem akkor vonultunk be, mikor a csehek, meg a szlovákok szétváltak. Ott lövöldözés is volt, és bizony egy szentendrei gyerek ott volt, és meghalt. Ismerős volt, a szatócsunknál volt kifutófiú korábban. És pont ott voltam a boltban, mikor az anyja jött újságolni sírva, bögve, hogy meghalt a fia, haslövést kapott, és belehalt. Pedig nem sok lövöldözés volt ott, de ő elkapta.

Aztán jött az erdélyi bevonulás, az is egy nagyon nagy esemény volt. Hát előtte is, egész diákkoromban ment a revizionizmus, a „*Nem! Nem! Soha!*” meg a „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában...*” – hát ez úgy belénk volt nevelve. Ez volt egy olyan általános, hogy úgy mondjam nem idea, hanem program. Nem pártprogramot mondok, mert minden párt ezt hajtotta. De ez egy olyan általános program volt, mindenki ezért dolgozott, ezért imádkozott, ezért lelkesedett, és nagyon nagy volt az öröm is, az erdélyi, aztán a bácskai bevonulásnál is. Bár az már olyan kicsit gyászos volt, előtte lőtte fejbe magát a Bethlen, az már nem nagyhatalmi döntés volt, hanem a németek azt mondták, na menjetek már, de nehogy túllépjétek a Tisza vonalát. És bár a Horthy nem szerette a németeket, nem tudott kibújni alóluk, nagyon össze volt fonódva a gazdaság is. Na szóval Horthy nem tehet mást Bethlen halála után, mint hogy beszállt a Jugoszlávia elleni háborúba, amiért bizony jó nagy árat fizettünk negyvenötben, meg negyvennégy végén, de hát azt ki tudta előre. Mikor Jugóba mentek, akkor még a németek nagyon nyeresre álltak.

Tulajdonképpen visszagondolva a Horthy-rendszerre, az tulajdonképpen egy igazi demokratikus rendszer volt, az Országgyűlésnek ott szava volt, a miniszterelnöknek szava volt, Horthy csak bólintott rá, mert előtte vele mindent egyeztettek, aztán ha más vélemény volt, akkor vagy rábeszéltek a Horthyt vagy a Horthy azt mondta, hogy nem, és akkor nem is vitték tovább. És tulajdonképpen fejlődött az ország, azt az iszonyú veszteséget, amit a Trianon okozott, azt kiheverték, utána meg a gazdasági világválságot is túléltek, és utána nagyon határozottan fejlődésnek indult az ország, gyárak épültek, erőművek épültek.

Aztán ahogy belekeveredtünk a háborúba Horthy idején, hát azt nem lehetett megúszni. Egyrészt húsz éve ment a Nem! Nem! Soha!, meg Mindent vissza! – és ehhez a németek segítségét nyújtottak, annak megkérték ám az árát. A németbarát tisztikar meg behajszolta Horthyt a hadüzenetbe a kassai bombázás után. Horthy ugye, megpróbált kiugrani október 15-én, de nem volt jól megszervezve a dolog, a németek föl voltak rá készülve, olyan ügyesen blokkolták a dolgokat, hogy például előtte itt Szentendrén táborozott egy fél hadosztály, de ezek nem tudtak megmozdulni se. A németek egyszerűen elzártak minden utat, és mondták, hogy nem mentek sehova. Aztán mentek ki a frontra.

Az én véleményem az, hogy a Horthy-rendszerben abszolút rend volt, nem volt se kis lopás, se nagy lopás, ha voltak, azok akkor igazi nagyok voltak, azt igazi nagy kutyák követték el, de azokról se volt hír. Tudom, hogy valahol a környékünkön elloptak három tyúkot, hát egy hétig nyomoztak ott a csendőrök, amíg megtalálták, hogy ki lopta el a három tyúkot. Ott napszámra nyitva volt a lakás, mi elmentünk a földekre valamit csinálni, a lakás nyitva volt, meg az udvar, minden nyitva volt, soha nem tűnt el semmi.

III. Második világháború

III.1. Zsidóüldözés, deportálás, segítségnyújtás az üldözötteknek

Zsámár József (sz. 1925), Budapest

A Műegyetemen '43-ban Varga József, korábbi iparügyi miniszter (őalatta lett amúgy elnöki osztályfőnökké az édesapám) tartotta a kémiai technológia nevű tantárgyat, és az egyik előadás során szembeállította az ipari kapacitásokat: hogy egyrészt mivel rendelkezik Amerika, másrészt a német oldalon mi áll rendelkezésre. Nagyon finoman beszélt, de nyíltszíni tapsot kapott a hatszáz jelenlevő gépészmérnök hallgatótól. Mindenki megértette, hogy itt nem a németek fognak győzni, hanem az amerikaiak, és mondom, az egész évfolyam nyíltszíni tapsban fejezte ki a véleményét, hogy nehogy a németek győzzenek.

'43-ig itt nem volt sárga csillag. Négyen voltunk barátok, akik együtt szoktunk menni a Műegyetemre, és '44-ben a megszállás után, amikor mentünk a Horthy Miklós

körtéren, láttuk, hogy az egyik kollégánkon ott van a sárga csillag. Úgy mentünk az egyetemre, vagyis nem tették lehetetlenné, hogy '44-ben ő egyetemre járjon, nem volt a magyarságra jellemző, hogy rasszista és fasiszta lett volna, amit ugye, itt elhirdettek, és máig ez van sajnós a közvéleményben. (...)

'44-ben én azon a címen tudtam kikerülni a Beregfy-Berger féle hadsereget, hogy kaptam egy hivatalos papírt arról, hogy műegyetemistaként munkagyakorlaton a balatonfüredi hajógyárban dolgozok. Itt két szerb hadifogoly is volt velünk, az egyik egy kovácsmester volt, és néha az ottani kováccsal csudálatos zenét rendeztek – mondhatom, hogy zenét, mert csudálatosan kovácsoltak ilyen kézikovácsolással. Majdnem azt mondhatnám, hogy jó barátságban volt mindenki vele. A másik, az pedig újságíró volt, ővele németül beszélgettünk egymással. Elmondta, hogy a németek a könyvtárát elpusztították, és együtt azon a véleményen voltunk, hogy se a német győzelem, se az orosz győzelem nem valami jó a magyarságnak. Tulajdonképpen eléggé azonosan láttuk a világot; ő nem volt titosita, kommunista, de hát a hadifoglyunk volt. Hogy lett hadifogoly, hogyan került éppen a balatonfüredi hajógyárba, azt nem tudom. Jó néhányan a pilóták közül, akiket lelőttek itt Magyarország területén Siklósra kerültek, a siklói várban laktak, szóval mi valahogy a hadifoglyokkal is másként bántunk, mint ahogy másutt bántak, legalábbis abban a látókörben, amit én ismertem; azt mondhatnám, hogy szinte beépültek a lakosságba, nem volt velük ellentét.

Mócsai László (sz. 1930.), Szentendre

[A szentendrei gimnázium] ugyan egyházi iskola volt, de egy osztályba jártak reformátusok, evangélikusok, zsidók, és nem emlékszem, hogy lett volna valami súrlódás közöttünk. Mikor hittanóra volt, akkor ezek valahova kimentek. De már az óvoda is egyházi volt, és oda is jártak zsidó gyerekek legalább ketten. Amikor az óvodában felálltunk imádkozni, akkor ők is felálltak, összetették a kezüket, aztán vagy mondták, vagy nem mondták. Senki se törődött vele. Ez így volt tehát a gimnáziumban is egész '44-ig, amikor aztán fölfűjták a dolgot.

Két zsidó osztálytársam volt, mind a kettőt elvitték családotól, semmit nem tudok róluk. Negyedikesek voltunk az ősszel, és ugye, föltűnt, hogy egyik nap egyik sárga csillagos gyerek sem jelent meg az iskolában. És akkor voltak jól értesültek, akik

mondták, hogy elvitték őket. Szentendrén elvittek majdnem mindenkit, később volt, aki visszajött. Tudom, hogy egyet hagytak itt, az a Horthynak valami tengerészeti barátja volt. Azt itt hagyták. Meg itt hagytak egy nagyon nyomorék fényképészt, a Hatschekot. Az még '44 legelején kikeresztelkedett, és minden vasárnap ott volt a misén, az első padban ült, gyónt, áldozott minden vasárnap, aztán, ahogy bejöttek az oroszok, soha többet nem láttuk a templomban. Azon kívül volt egy fűszeres, aki hazajött, és sokáig élt még itten. Volt egy orvos család, ott két fiú volt, velem jártak a gimnáziumba, egyik fölöttem, másik alattam, ezeket is elvitték. Őket állítólag még a vonaton megmérgezte az apjuk. Mind a négyen a vagonban meghaltak. Ennyit tudok ezekről, a többi osztálytársamról nem tudok semmit. Lehet, hogy a szüleim tudtak róla, csak nem mondták nekem.

Németi László (sz. 1929), Bakonszeg

'44 márciusában hazaérkeztem Bakonszegre, és egy pár nap múlva jött hozzánk a Braun nevű fakereskedő Berettyóújfaluból. Ez egy gazdag zsidó ember volt, és kérte a szüleimet, hogy segítsék őt és a családját. Munkaszolgálatra hívták be, holnap kell bevonulni, és kérte hogy cukrot, élelmiszert, kenyeret szóval ilyesmit vigyünk a családjának. Szükség lesz rá, mert ő bizonytalan időre fog eltávozni Berettyóújfaluból. Később édesanyám mondta nekem, hogy „bemegyünk fiam Berettyóújfaluba! ”. Cukrot vittünk – emlékezetem szerint – a Braun családnak. Számomra rendkívül megdöbbentő volt, hogy érezték a vesztüket. Később aztán az egész család elpusztult Auschwitzban, talán Auschwitzba vitték őket, vagy valamelyik haláltáborba. Ami megdöbbentő volt számomra: a család riadtsága. Ezek érezték a vesztüket! Próbáltak adni nekünk teát, de aztán édesanyámmal együtt eljöttünk onnan, mert úgy láttuk, hogy ez veszedelmes helyzet... És akkor egy megdöbbentő élményben volt részünk: a berettyóújfalui zsinagógába a német hadsereg katonái benzines hordókat vittek be. Édesanyám, aki református vallású, azt mondta, hogy megbünteti ezeket a Jóisten. Egész úton hazafelé gyalog mentünk, 8 kilométer, egész úton nem szóltunk egy szót sem egymáshoz. Annyira ledöbbsentett ez az eset... hogy egy templomba benzines hordókat vittek be. Nem tudtam, hogy miért vitt el akkor engem anyám. Hát a női ösztön! Hogy a gyerek valami védettséget jelent! Ezt nem mondta ő, én csak később gondoltam erre. Ezért vitt engem el.

De a férfi, ez a fakereskedő megmaradt és hazajött aztán. Hazajött Berettyóújfaluba, apám találkozott is vele, utána is még jóban voltak, mert apám tartotta a szavát. És kérdezte tőle, mert apám volt az utolsó, aki még találkozott a családjával, hogy meséljen erről:

– Milyen volt a kislány?

– Mit meséljek?....

Fahídi Éva (sz. 1925.), Debrecen

1944 március 19-én bejöttek ugye, a németek Magyarországra, Debrecenbe is. Március 21-én beköltözött hozzánk a német tábori csendőrség főparancsnoka, akit Kaisersnek hívtak és százados volt. Minden általam ismert ilyen lakás- vagy házfoglalás a németek által úgy történt, hogy azt mondták: „Most van 8 óra. Három órát adunk, pakoljanak össze, amit tudnak vinni, és tűnjenek el.” Ez volt a recept. Mi azonban ott maradtunk a házunkban, ami elmondhatatlan előnynek számított akkor. Április 29-éig, amíg be nem kellett költözni a gettóba, a saját négy falunk közt voltunk. Még ha effektíve is csak négy fal közt, mert benyomtak minket egy szobába, és az egész házban lakott ez a német tiszt. Mindez egy évvel az után volt, hogy én leérettségiztem, és éppen a Zeneakadémiára készültem – igen keményen – otthon nap mint nap. (...)

Ha mi, zsidók akkor nem lettünk volna olyan halálosan szemellenzősek – ami visszatekintve, felfoghatatlan és megmagyarázhatatlan –, akkor nekünk is tudomásul kellett volna vennünk azt, amit tudtunk, de nem akartunk tudni. Nem! Mert Horthy lesz az, aki minket, magyar zsidókat megment. Akinek esze volt, és akinek horizontja volt, az legkésőbb 1938-ban elment – nemcsak Magyarországról, Európából. Mert nagyon sokat számít az, hogy az ember honnan jön, meg milyen messzire tud ellátni. Az én szegény apám Fehérgyarmattól eljutott Debrecenig. Összeszerzett magának egy óriási vagyont – odáig látott. Nem látta azt, hogy azt a vagyont meg lehet szerezni bármikor még egyszer. És ha nem szerzi meg, akkor se dől össze a világ – az ő világa se. De az életet, azt csak egyszer lehet elveszteni. Mert még az utolsó percben is azt hitte, még bentről, a gettóból azt hitte ugye, hogy az ő vagyonát fogják

majd a strómanok [*a zsidótörvények hatására kialakult kényszermegoldás, miszerint hogy zsidó üzlettulajdonosok, gyárosok keresztény társat, ún. „strómant” vontak be a vállalkozásba – a szerk.*] itt igazgatni. És az a fontos. A vagyon! (...)

Április 29-éig kellett bemenni minden zsidónak a gettóban. Tehát ott töltöttük az egész május hónapot, és június 27-én az utolsó előtti transzporttal mentünk el Debrecenből Auschwitzba. Hét napot töltöttünk a téglagyárban, így június 20-ig összesen 51 napot töltöttünk a gettóban. (...) Debrecenben először két gettó volt: egy kisgettó, a Csokonai utca környéke, meg egy nagygettó, a Hatvan utca környéke. Aztán a kisgettóból mindenkit átköltöztettek abba a bizonyos nagygettóba. Végül is abból az egy gettóból mentünk a téglagyárba.

Van egy emlékképem, amikor még mi a kötelező gettóba menés előtt ott vagyunk abban a szobában: az édesanyám, a nagynéném... talán még más is volt, akire nem emlékszem – én biztosan. Mert arról volt szó, hogy Fahidi Dezső, az én édesapám, és Fahidi Antal, édesapám testvére – akik együtt csinálták ezt a bizonyos fatelepet Debrecenben – mehettek oda, abba a bizonyos egy szobába a családjukkal együtt. Tehát Fahidi Antal, Fahidi Antalné, Fahidi Antalné nővére, Tanti, aki orvos volt, az ő lányuk, Boci, Bocinak a férje is – ő egész kivételesen azért, mert szerencsétlen húzta a lábát a gyermekkori paralízise miatt, és nem vitték el munkaszolgálatra. Hozzájuk tartozott Ferike, a féléves baba. Az én édesapám, az én édesanyám, a húgom és én. Ez tíz ember. És az valami fantasztikus dolog volt, hogy nekünk 40 m² állt a rendelkezésünkre. 2x2 m egy emberre, az borzasztó sok! Volt egy nagyszobánk, konyhánk és fürdőszobánk is. Nagynéném meg anyám főztek együtt. Matracokon aludtunk; szerintem más nem is volt abban a szobában, mert nem is lehetett, csak 10 fekhely, vagyis 9, mert a babának nem kellett akkora hely – könnyen betelik egy ilyen szoba. Nem emlékszem arra, hogy bármi bútor lett volna, talán volt valami szekrény vagy egy polc.

Nyilván ma már furcsának tűnik, de a szoba reménnyel volt tele! Ez a bizonyos bűnös optimizmus... Abban reménykedtünk, hogy bár elvisznek innen – azt már lehetett tudni, ugye –, akkor majd valami munkatáborba megyünk. Utolsó percre, mikor ültünk a vagonban, akkor is erről beszéltünk. Megérkezünk majd valahová, dolgozni kell, dolgozni fogunk és kész. Na, de hát egy a lényeg: összetartó nagy

család vagyunk, támogatjuk és segítjük egymást majd. Dolgozni kell – túléljük! Erősek vagyunk, egészségesek vagyunk, különben sem tarthat sokáig, mert hisz' itt vannak már az oroszok a Kárpátok alatt. Ott voltak.

Borzalmas volt a gettó. Ez az 51 nap talán a két nő, az édesanyám és a nagynéném számára volt a legelviselhetőbb, mert nekik volt mit csinálni. El kellett látni a családot, tehát bizonyos fokig valami értelme volt az ő ottlétüknek. Apám rettenetesen szenvedett a bezártságtól. Örökké a ház mögötti kis kertet gereblyézte, sepepte meg pucolta. És a másik szörnyűség a húgom volt, mert a debreceni házunkban és a kertben korlátlanul lehetett ugrálni meg szaladgálni. Sajnos a homokozón kívül nincs fényképem arról, hogy ott miféle tornaeszközök voltak: gyűrűhinta, felemás korlát, korlát meg minden. Na, szóval a húgom volt a másik, aki ettől a szűk kis tértől és bezártságtól rettenetesen szenvedett. (...)

Én soha az életben nem vonzódtam a medicinához, én nem játszottam doktorosdit a babáimmal, és soha az életben nem akartam orvos se lenni meg ápolónő se, ez engem egyáltalán nem érdekelt. De mint mondtam, velünk lakott a Tanti, és a gettóban volt egy zsidó kórház is. Pontosabban egy lakóházban egy szoba vagy két szoba ki volt nevezve kórháznak. Csak azt tudom, hogy bár utálattal, de mégis mentem neki asszisztálni, hogy velem is történjen valami, hogy én is csináljak valamit, ugye. Merthogy nekem abban az évben fel kellett volna jönnöm a Zeneakadémiára levizsgázni, körülbelül abban az időben, május–június körül. Tehát én a Tantival voltam elfoglalva, de az is csak egy ilyen pár órás elfoglaltság volt, s egyébként, hogy nem volt mit csinálni – az valami borzalmas volt. És az a bezártság! De ez nem minden. Mielőtt elindultunk a téglagyárba, volt egy teljes motozás, vagyis testüreg-motozás. Összegyűjtöttek minket, valahová elhajtottak, és ott történt mindez.

51 nap után mentünk a Scherli Téglagyárba. A Scherli lány és az én unokatestvérem, akit mi Bocinak hívtunk, és akinek volt a féléves Ferike kislánya, azok egy osztályba jártak a zárdában. A fivére, az ott körbefényképezett bennünket. Én most nem is emlékszem rá pontosan, valami rámpafélének kellett ott lennie. Akkor már semmiféle privilégiumunk nem volt. Mi is a „miserabilis plebs”-szel [„nyomorult köznéppel”] együtt, gyalog vánszorogtunk végig Debrecenen a Hatvan utcából a Scherli

Téglagyárig oly módon, hogy mindenkinek volt egy rukszakja, egy hátizsákja és egy oldalzsákja. Mert ezt így az édesanyám végiggondolta, hogy az ember a hátán cipel annyit, amennyit tud cipelni, az oldalzsákjában szintúgy. Nem lehet mind a két kezében valamiféle, mert a két kezére szüksége van, de egy kezére feltétlenül. Tehát ezért mi nem úgy mentünk, hogy koffer meg cekker, meg miegymás, hanem lógott rajtunk hátul a hátizsák, az oldalunkon az oldalzsák, és szabadon volt a kezünk. Édesanyám mondta, hogy mit kell betenni, de magamnak pakoltam. Két váltás fehérneműt meg a magas szárú cipőmet – magas szárú cipőt, azt feltétlenül kellett vinni a húgomnak is, nekem is – és valami egész minimális ruhát, egy meleg szvettert talán. Ilyeneket. És mindenképpen... arra egész világosan emlékszem, hogy azt mondta édesanyám, hogy nem szabad, hogy nehéz legyen a csomag. Olyannak kell lenni annak a csomagnak, hogy könnyen el tudjam vinni. Fogkefe meg hajkefe volt az oldalzsákban. És a húgom hozott magával, ha jól tudom, egy babát is. „Kruze babák” voltak akkor a divatosak. Nagyon élethű babák voltak, ha az ember megfogta, olyan volt, mintha igazi csecsemőt fogott volna.

A téglagyárba vonulva nagyon kihúztam magam. Nagyon szépen, egyenesre kihúztam magam, merthogy nekem azt mondták mindig, hogy én vagyok Fahidi Éva. És én akkor is Fahidi Éva voltam. És én azt is megtanultam, hogy Fahidi Évának lenni kiváltság, és az a bizonyos „Fee” (*tündér*) az embert valamiféle magatartásra kötelezi. Azt hiszem, hogy tényleg megkaptam azt a nagyon szilárd bázist a szüleimtől, hogy nagyon kevés dolog van az életemben, amit szégyellenem kell, és amit, ha ugyanabban a szituációban lennék, nem csinálnék ugyanúgy ma is. Szóval, hajtottak minket az úttesten, a járdán pedig bámészkodtak az emberek. Csönd volt, de úgy éreztem, hogy megalégedetten nézett bennünket Debrecen város lakossága. Amikor a háború után visszajöttem, kimentem a piarcra, és arra lettem figyelmes, hogy azt mondták: „Hát többen jöttek vissza, mint amennyit elvittek.”

A téglagyár olyan volt, mint egy normális téglagyár, mondanom se kell, hogy bokszok voltak a téglagyártáshoz. Csupasz föld volt, tető a fejünk fölött természetesen nem volt, se 14 ezer ember befogadására alkalmas vízforrás, de még latrina sem volt. De nem estünk kétségbe attól, hogy nincs a fejünk fölött fedél, attól, hogy nincs egy lavór, amiben meg lehessen mosdani, attól, hogy nincs egy vécé, attól, hogy nincs víz. Ez egy átmeneti állapot, gondoltuk, majd innen továbbmegyünk, mert hisz' hamarosan meg fogunk érkezni abba a bizonyos munkatáborba, ahol majd dolgozni

fogunk, és ahol szükség lesz a munkánkra, emberi körülmények közt élhetünk. „Egyelőre” azonban a földre feküdhettem le, édesapám sötétkék házikabátjára és bár többünkre, de jutott egy pléd is.

És arra is emlékszem, hogy a sorsnak tényleg csak fricskái vannak, mert az egyik csendőr, aki ott vigyázott ránk, az szentistváni volt. Szentistván község, az is egy matyó község: Mezőkövesd, Szentistván, Gelej, Mezőcsát. Az intézőt a nagypapa tanyáján – Hegyi „Pesta” bátyámat, Hegyi Pista, Hegyi István –, azt az intézőt Szentistván községe szülte, hogy úgy mondjam, ott lakott. Egy ilyen „óriási” községben, mint Szentistván mindenki mindenkit ismer, és annak a szentistváni csendőrnek adta oda édesanyám a karikagyűrűjét. Az volt az egyetlen ékszerdarab, amit még megtartott, mert le kellett adnunk az ékszereket. Annak is volt egy záros határideje, és nekünk olyan kevés ékszerünk volt – tényleg puritán család voltunk –, hogy apám ékszert vett, mert félt, hogy baj lesz, ha nem tudunk mit beszolgáltatni. Nem tudom, mennyi aranyat vett, és azt adtuk be, hogy ne bántsák. Na szóval, még megvolt anyám karikagyűrűje, és ennek a szentistváni csendőrnek odaadta, hogy vigye el Hegyi Pesta bácsinak, mert hát majd akkor érte meg, ha visszajön. Ez a csendőr azt mondta, hogy: „Adják már ide nekem ezt a két kisasszonykát! Hát én úgy eldugom őket, hogy!” És én mondtam, hogy „Nem!” Erre világosan emlékszem. Egyrészt azért nem akartam, mert az nem igaz, a tanyavilágban nemhogy minden ember ismeri egymást, minden kutyáról tudjuk, hogy kié. Tehát egy tanyán, egy községben, mint Szentistván, nem lehet eldugni semmit. Nem lehet. És persze legfőképpen azért nem, mert nem akartam elszakadni a szüleimtől.

A Téglagyárban aztán tényleg végképp nem volt mit csinálni. Hajtották az embereket, mi meg anyámmal vittük nekik a vizet. Ott kezdődött ugyanis a transzportok berakása a vagonba, ami egy iszonyatos művelet volt. Azért is gyűjtötték mindenütt a zsidókat többnyire a téglagyárba, mert minden téglagyárba bevezetett egy sínpár. Anyámmal raktunk egy vöröskeresztes karszalagot a karunkra, és én két bádoggannával folyton szaladgáltam az elérhető kúthoz, hogy azoknak a szerencsétleneknek, akik mentek, cipelték a cuccaikat, meg hajtották őket, meg nyomták őket a vagonba, legalább egy korty vizet tudjunk odanyújtani. Anyámmal ezzel voltunk elfoglalva. Valami spirituszfőzőn ők valamit főztek is – akkor is együtt voltunk mindahányan, mi tízen

természetesen. Arra is emlékszem, hogy éjjel nagyon fáztunk. Végül is az alatt a hét alatt, amíg ott voltunk a téglagyárban nagy szerencsénkre nem esett az eső.

Fahidi Antal nagybátyámat, aki egy jellegzetes pasas volt – nagyon jó húsban volt, nagyon jókedvű és jó humorú ember volt – aztán úgy összeverték, hogy felismerni sem lehetett. Azt akarták kiszedni belőle, hogy az aranyhegyeit hova rejtette. Mi is egész ott tartózkodásunk alatt arra vártunk, hogy mikor viszik el az apánkat. De az apánkat nem vitték el. Mire Fahidi Tóni bátyánk megérkezett Auschwitzba, akkor már biztos nem tudta magáról, hogy ő kicsoda. Ott haldoklott a szemünk láttán. Teljesen, a felismerhetetlenségig összeverték. A téglagyárban ezt módszeresen csinálta az a magyar csendőrség, amelyik parancsnokának emléktáblája van a Hadtörténeti Múzeumban. Többen öngyilkosak lettek, akik nem tudták azt, hogy őket várja majd egy munkatábor, ugye. Mi tudtuk. Velem is volt egy nagyszerű kis ember, aki él még valahol az Egyesült Államokban és pontosan 10 évvel öregebb, mint én. Katz Ilonkának hívják. Ők is fakereskedők voltak. De hát ő lényegesen többet tudott ugye már az életről, hisz' tíz évvel volt öregebb, férjnél is volt. És nagyon gazdagok voltak. Őt magát is félholtra verték és úgy dobták be a vagonba.

És akkor elérkezett az a bizonyos pillanat, amikor minket is beraktak a vagonba. Az élet újabb fricskája, hogy valahogy Tantinál maradt ennek a bizonyos gettókórháznak a gyógyszerkészlete. Tanti is arra gondolt, hogy most mindnyájunkat elvisznek valahová, ahová meg fogunk érkezni mindahányan, ahol majd lesz egy munkatábor, ahol majd dolgozni fogunk, és ahol nagy szükség lesz majd arra a gyógyszerkészletre, amit ő őriz. Ennek a további következménye az volt, hogy a csendőrt, aki a vagonat pakolta be – amibe nekünk is immáron be kellett szállni –, azt valamilyen módon sikerült értesíteni erről a tényről. És megengedte, hogy elsőként szálljunk be abba a bizonyos marhavagonba! Megint csak nem tudom elmondani, hogy micsoda óriási nagy dolog volt, hogy még nem volt senki abban a vagonban, amiben 3 másodperccel később 80 ember volt bent az összes cuccával.

Töméntelen sok Auschwitzot és más táborokat megjárt emberrel jövök össze, sajnos egyre kevesebbel, ám még mindig előfordul, hogy újakkal. Nem tudom elmondani, hogy két dolgot az életemben hányszor hallgattam végig, és ezt még ma is, 65 évvel az események után mindenki úgy meséli el, mintha tegnap történt volna. Mert ez a

két dolog az, ami kitörölhetetlen az életükből, és ezt öt perc alatt, ha az emberről kiderül, hogy az is fogoly volt, Häftling volt, el fogja mondani: az utazás és a szelektálás. A szelektálást mindenki elmeséli. Az utazást a magyarok mesélik, mert hisz' a magyar deportálások nagy része ugyebár június hónapban történt, és azt hiszem, július 7-e körül ez a nagy „munka” (napi háromezres csoport egy-egy városból) le is zárult. Na most, ez az az időszak, amikor Magyarországon rettentő meleg van ugyebár. És általában az a három nap, amit ezek a transzportok a kiindulási pontjuktól Auschwitzig megtettek, rettentő körülmények között zajlott le. Ha csak azt vesszük, hogy normális nyári napon 25 fok van – akkor még nagy ritkaság volt az, hogy tartósan 30 fok legyen, amikor én gyerek voltam –, és a vagon sűti a nap, a vagonban bent van 80 ember, a 80 embernek be van lökve egy vödör víz és egy kübli. Na most, nem tudom, hogy az emberi tűrőképességnek melyik határpontján van az a bizonyos 80 ember egy vagonban, nyári melegben, és az egy darab kübli. Én ezt nem tudom elmondani olyan embereknek, akik nem élték át. Ez az ember állatba vevésének és megaláztatásának valami kimondhatatlan foka! Tehát ezt egészen biztosan el fogja mondani mindenki, aki ezt átélte. És nyilvánvalóan a másik dolog, amit el fog mondani, az a szelektálás, mert hisz' mindenki úgy vesztette el a családjának nagy részét egy másodperc tört része alatt, hogy észre se vette. Mindössze csak ennyi történt: egy intés. Tehát ezt is biztos, hogy mindenki el fogja mondani.

Horváth Emma (sz. 1919.) Pécs

Amikor elvitték a szegény zsidókat, a Vasutas Bérházból kiürítették a vasutasokat, és a pécsi zsidóságnak a holmiját oda hordták be. A Vasutas Bérház az állomásnál egy hatalmas háztömb, ott csak vasutasok laktak. Na, azokat akkor kitelepítette Pécs város, és oda tette be a zsidó vagyont.

Én akkor nem dolgoztam a gyárban, mert a Porcelángyár azokat a nőket, akiknek nem volt gyermekük, nem voltak nagyon rászorulva a keresetre, elküldte – de ez csak egy rövid, kicsi idő volt, pár hónap. És akkor én oda, a Vasutas Bérházba bementem egy kis napszámba a holmit válogatni. Mert akik behordták a nyomorult embereknek a kis holmiját, azoknak mindegy volt, hogy liszt, cukor, lekvár, bútor...

minden be volt dobálva egy szobába, és azokat széjjel kellett válogatni. Nem tudom, hova tette aztán a város ezt a sok holmit, biztos szétszotogatta.

Rózsa Irén (sz. 1923.), Pécs

Falura kerültünk, Villánykövesdre decemberben a két pici gyerekkel, fűtetlen házba, ahonnan elcipelték a zsidókat. Nem volt benne bútor, elhordták a lakók, nem volt fűtőeszköz se. (...) A háború végén Pécsen a zsidó boltok ott álltak tárva-nyitva, és ami azokból volt, azt akkor el tudtam cserélni lisztért, ennivalóért. Egyszer szereztem egy lódenkabátot. Amikor kiköltöztünk falura, megbeszéltem egy férfival, és az lovas kocsival kihozta a cuccomat – hát annyi volt, amennyit kivettem, nem sokat tudtam szerezni hozzá. Viszont két kis malackát cseréltem a lódenért, négy-öthónaposak voltak.

László Magdolna (sz. 1923.), Sződliget, Budapest

Nálunk Sződligeten a szomszédban lakott egy zsidó család, a Molnár Katica néniék, akiknek itt volt a nyaralójuk. Nyáron mindig kint laktak, de év közben is sokat voltak itt. Aztán amikor már tudták, hogy mi van vidéken, akkor beköltöztek végleg a pesti lakásukba, a Szív utcában laktak. Onnan kerültek el aztán a nagy gettóba. De hát segítettem nekik, vittem a gettóba is ennivalót, hát anyuka barátnője volt a Kató néni, a postán kollégák voltak. Hát hiába, Kató néninek a két fia és a férje is meghalt, csak a lányok maradtak meg. Az egyik fiát gyalog vitték el, Mosonmagyaróvárnál lőtték agyon, mert már nem bírt tovább menni, mert étlen-szomjan gyalog ment, vitték. A Laci fiát meg a férjét pedig a Dunába lőtték, pedig a Rózsi néni férje is katonatiszt volt. Molnár család volt, de a lányoknak már ugye, a férjük után más lett a nevük. Az Irén azt hiszem Weber volt, a Lili pedig Léderer talán, Ernő bácsi volt a férje, aki olyan ronda vörös zsidó férfi volt, pedig a lányok gyönyörű szépek voltak. (...)

Aztán volt itt két orvos, az egyik a dr. Erdélyi, őt nagyon megkínózták. Ő nem volt zsidó, csak zsidópárti, a másik orvos a Haumann doktor, ő zsidó volt és bekerült Pestre és aztán öngyilkos lett a gettóban. A Gabi barátnőm annak köszönheti az életét, ő mentette meg, a Haumann doktor. A Kemény Józsi bácsi, róla is van

elnevezve az utca itt Sződligeten, ő is zsidó volt, őt is elvitték, sohase jött vissza, a felesége sem.

Én vittem krumplit, zsírt meg lisztet az Acél bácsinak és a feleségének is a Tátra utcába, a védett házba, mert ők is anyukámnak voltak a barátai, és segítettem nekik. Volt, hogy nem tudtam kimenni, mert a nyilasok jártak és figyelték, hogy mi mozog a védett házaknál, ezért volt, hogy ott aludtam egy éjjel. Undokok voltak a nyilasok, nagyon utálatosak.

Aztán egyszer elkaptak engem. Itt a Tátra utcában laktam én is, és megálltam ott egy ház előtt, nem tudom, miért, és mindjárt lekapcsoltak, bevittek az Andrássy út 60-ba egy éjszakára. Akkor igazolták a 62-es postán, hogy este 10 óráig dolgoztam, és ott lakom a Tátra utcában, de míg az kiderült, jaj. Hiába volt papírom, sok hamisítvány volt, és már nem fogadtak el semmit, úgyhogy másnap igazolták csak. És ezek bevittek, hiába mondtam, nem lehetett beszélni, mert olyan hülyék voltak ezek. Soha nem felejttem el, úgy kellett állni a folyosón, hogy az orrom a falhoz kellett érjen, ha kicsit lejjebb léptem, akkor már szóltak ránk, nem bántottak, de szóltak ránk. Egész éjjel úgy kellett állni, sokan voltunk. Volt egy félkezű ember, nyilas, az vigyázott. Olyan volt, hogy ha valaki már lerogyott, nem nézte hogy nő, vagy férfi, ütött. Nem mertem lerogni, úgy féltem, egész idő alatt azért imádkoztam, hogy legyen annyi erőm, hogy kibírjam. És akkor reggel bejött a nem tudom, milyen vezető és akkor az megmondta, itt van az igazolvány, 62-es postán 10 órakor jöttem el és mentem a Tátra utcába haza. Na, hát mindenesetre sok rosszon mentünk keresztül, de a Jóisten megsegített.

III.2. Debrecen bombázása

Fahídi Éva (sz. 1925. Debrecen)

Emlékszem a június második nagy bombázásra is. Akkor az történt, hogy apámat is, és minden férfit kivittek a gettóból romot takarítani. Édesanyám mindig fenegyerek volt, örök életében. Együtt felmentünk a padlásra, és néztük, hogy hol bombáznak. Már csak azt néztük, hogy a mi házunkat meg a mi fatelepünket bombázzák-e vagy sem. És neki sem jutott eszébe, hogy ránk is potyoghat egy bomba, nekem se jutott eszembe. Egész németországi tartózkodásunk alatt nekünk, Häftlingeknek nem volt

szabad semmilyen óvóhelyre bemenni. Ott aztán volt bombázás! Mi kiálltunk az udvarra, és néztük a repülőket, hogy bombázzák a várost, meg lövik egymást. Nagyon érdekes, de nem jutott eszünkbe, hogy ránk is potyoghat valami. Tehát azon a napon én az édesanyámmal ott álltam a padláson, és néztem, hogy hogyan bombázzák Debrecent. És amikor következő nap kivitték apámat rom eltakarítani, akkor hogy, hogy nem, az első ember, akibe belebotlott, az a saját házmesterünk volt, aki rögtön hazaszaladt és egy óriási zacskó spenótot hozott nekünk a saját kertünkéből. Apám megjött a romeltakarításból egy hatalmas zacskó spenóttal a saját kertünkéből!

Molnár Katalin (sz. 1925.), Debrecen

A nővéremék már a háború előtt is a Könyök utca 4. szám alatt laktak. Ez a ház egy zsidó kereskedőé volt, őket 1944-ben elvitték, a lakásuk megüresedett. (...) A sógorom repülőtiszt volt, és mikor bombázás volt a repülőtéren, azt mondta édesanyáméknak – mert a lakásunkat szintén bombatalálat érte, így maradtunk semmi nélkül —, hogy a nővéremmel együtt menjenek ki Pallagra, mert oda vonult ki az alakulat is. Kimentek Pallagra, hogy nagyobb biztonságban legyenek, de mivel nekem ekkor már férjem volt, nem akartam tőle elválni. (...) Akkor a nővéremmel valahogy fel tudtuk venni a kapcsolatot Pallagon, és mondta, hogy: „Költözzetek oda be annak a zsidó tulajdonosnak a lakásába. Őket elvitték. Kérjeteek engedélyt a lakáshivataltól.” Akkor megigényeltük és meg is kaptuk a lakást. Ki is utalták nekünk.

Sinka György (sz. 1927), Debrecen

Június 2-át mi a lakásban éltük át. Közel voltunk a Járműjavítóhoz: a Kurucz utca–Kálmánchelyi utca környékén, a Csapókertben. Egyetlenegy bomba esett le a mi házunkkal szemben. Ennyi volt, de a főcsapást az amerikaiak jól ki tudták számítani. Reggel, úgy 9 óra után kivittük a nagy fehér asztalt, és ott volt velünk Georg is még, kártyáztunk. Egyszer csak halljuk a zúgást. Mivel még bombázást nem éltünk át, nem tudtuk, mi az, mondtuk, egye meg a fene, mi csak kártyázzunk tovább. Egyszer csak felnézünk az égre: 25 vagy 30 nagy Liberator gép [*amerikai hadászati nehézbombázó repülőgép a második világháborúban – a szerk.*] egységben;

nyugatról kelet irányba mentek. A Járműjavítónál jóval előbbre mentek, akkor valahol megfordultak, és ráálltak a Járműjavítóra meg a Nagyállomásra és végigseperték. Az egész Ispotályt megszórták, meg mindent, a Szappanos utca is kapott. A bombázás után mentünk és láttuk, hogy itt komoly dologról volt szó. Egy lányiskolának volt valami évzáró ünnepe, mert rengeteg fiatal kislány is meghalt, és a kis testeket kivitték a köztemetőbe, a sírok közé fektetve le őket. Felszólították a lakosságot, hogy akinek hiányzik hozzátartozója, az menjen ki a temetőbe, nézze meg, nem fekszik-e ottan. A mi házuk a légnomástól gajra ment. A cserép le, falak, kerítés szintén. Ott volt szemben velünk egy hajtós kút, ahol ivott az utca. Úgy eltűnt, hogy a mai napig sincs meg...

Szipál Márton (sz. 1924.) Székesfehérvár, Debrecen

Bevonultam Székesfehérvárra. Az apám csinálta a repülőakadémiának a tablóját, és ő elintézte, hogy az akadémiára engem behívjanak a fehérvári közelfelderítőkhöz. Azt mondták, hogy két éven belül főhadnagyot csinálnak belőlem, hogy tanítsak fényképészetet az akadémián. Behívtak, és rögtön elkezdtek kérdezni a fényképészetéről. És mondtam, hogy énnekem fogalmam nincs a fényképészetéről, utálom a fényképészetet. *„Hát pedig ezért hívtuk ide be!” „De én csak repülni akarok!” „Repül is haza, már holnap.”* És leszereltek, hazaküldtek. Azt akarták, hogy tanár legyek, mert tudták, hogy az apám fantasztikusan fényképez. Neki, apámnak persze nem sokba került engem visszatettni, úgyhogy nemsokára ismét Fehérváron találtam magam. Nagyon jól megtanultam ott a térképet, a morzézást, meg hogy hogyan kell géppuskával lőni egy bombázóból, hogy kell vezetni egy bombázót. De hát mindent kellett tudni, hogy ha mindenkit kinyírnak, csak én maradok életben, akkor is el tudjam vinni a gépet. Parancsnoknak voltam kiképezve a Heinkel 111-es bombázóra. A Heinkel 111-es, az olyan „jó” gép volt: az volt a híre, ha fölszáll, akkor 12 ember megy utána, hogy a csavarokat összeszedjék. (...)

Mikor aztán már vége fele járt a háború, mindenkit megkérdeztek, kiképzett embereket, ki akar frontra menni. Kiléptünk, erre ránk mutattak: *„Maguk, maguk, maguk, lépjenek vissza. Nagyon sokba került a kiképzésük.”* Nem akartak a frontra kiküldeni. De aztán két hét múlva is kiléptünk, mert tudtuk, hogy úgymint visszaküldenek mindenkit, az összes haveromat, akik a tisztiiskolán voltak. Volt ott

egy Pallavicini őrgróf is! Nem nagyon küldtek tiszteket harcba; őrmester, törzsőrmester, ezek voltak a vadászpilóták, az egyszerű parasztgyerekek. (...)

A debreceni műtermünket a kiképzésünk alatt úgy lebombázták, hogy ott semmi nem maradt. De a fényképezőgépek megmaradtak, pedig az apámat mindenki röhögte emiatt. Akkor a vaskályhák voltak a divatosak, és az apám a Leicát, a Rolleit, ami drága gép volt, betette, megtömte a vaskályhákat – és abból éltek utána, mert a vaskályhának nem lett semmi baja. De az egész ház porrá lett bombázva. Csak az állomást bombázták az amerikaiak, és valószínűleg nem tudták kioldani, mert a mi házunk fölött az egész bombatárat rálőtték. Ilyen kupac volt csak, semmi nem maradt meg. Gyerekkori képeim közül is csak azok vannak meg, amiket a rokonok kaptak, és aztán visszaadtak nekünk. Akkor ugye, repülő voltam, és akinek a házat lebombázták, azt hazaengedték. Kellett írást vinni. Hát én láttam, mikor megérkeztem, hogy az állomás le volt bombázva, de utána semmi, így az apám műtermét biztos nem bombázhatták. Nagyon megijedtem: nem tudok vinni papírt, és becsuknak!

Aztán megérkeztem a Szent Anna sarkára, ránéztem a házra, és egy kőkupacot láttam. Na, mondom, megkapom a papírt – az istenit, bár ne kaptam volna meg! Sőt, akkor még segítség is volt, 50 ezer pengőt kaptunk, mert apám tudta, hogy háború van, lehet, hogy lesz bombázás is, hát biztosította a házat. Az öregúr aztán eladta ezeket a drága kamerákat is. Na, a háború végén én nem voltam itthon, de mesélték, hogy nagyon éheztek. Az anyámnak mindig jó megérzése volt, de senki nem hitt neki. Nagyon vallásos volt, mindig mondta, hogy „*Ne izguljatok, az égből jön a segítség.*” A háború végén aztán felrobbantották a szomszédban a német kajaraktárt, és két zsák liszt az üvegtetőn keresztül beesett a stúdióba. Amikor a hadifogságból hazajöttem, még mindig ettem abból a lisztből.

III.3. A fronton

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs

Kezdődött a háború, az orosz, és akkor elvitték Vilit a frontra. Mikor bevonult az én uram, először Budapestre vitték. Megírta, hogy itt és itt, ebben a laktanyában van – jó két hónapig ott voltak. Mivel ő vasutas volt, nekem nem kellett semmi, én első

osztályon Budapestre robogtam, megkerestem az uramat ebben a laktanyában. Ősz volt vagy tavasz, isten tudja, de nem volt rajtunk nagykabát, rendes ruhában voltunk. Akkor éjszaka szállodában aludtunk, s visszafelé a Keleti pályaudvarra kísért ki. Igen ám, de el lehet képzelni azt a zsúfoltságot: katona le, katona be, egyik csoport haza, a másikat vitték a frontra... Azt mondja: Miért kellett eljőnnöd, te jó isten! Akkor elővette a pisztolyát és megfenyegette a felszállókat: engedjenek, mert a feleségemnek haza kell menni. Nemsokára elindult a vonat – ha akkor ő is fellógott volna és hazajön velem, akkor megúsza volna a sebesülést. Rá három-négy napra már itt voltak Pécsen az oroszok. De nem lehetett tudni, úgyszólván akkor mi elváltunk, én hazajöttem Pécsre, őt már másnap reggel Gödöllőre vezényelték, ott volt egy csata, ott megsebesült, aztán már vitték – úgyszólván még utoljára láttam akkor.

'43-ban esküdtünk, másfél éve voltunk házasok, mikor bevonult. Gödöllőnél már megsebesült, egy aknaszilánk eltalálta a jobb kezét, jobb lábát. Onnan kivitték Németországba, megműtötték, és akkor azt mondták neki a német tisztek, hogy tanuljon meg bal kézzel írni, mert ugye, a jobb keze tönkrement; meghagyták az orvosok, de már komoly munkát nem tudott végezni vele. Németországban volt egy amerikai láger – oda vitték be, szegényke ott kínlódott, míg megtanult bal kézzel dolgozni. '45 végén, körülbelül akkor jött meg, addig nem volt posta, semmi, még azt sem tudtuk, hogy hol van, hogy él-e... De hát így éltünk, sok-sok anyuka, sok-sok mamuska, sok-sok fiatal menyecske, meg sorolhatnám. (...)

Néray Vilmos (sz. 1919), Ukrajna – Varsó - Magyarország

Mi nem mentünk be egészen a Priprjaty mocsárba, mert fölgyújtották mögöttünk a falut az oroszok, és az úgy égett, mint a zsír. Visszafelé jövet, ahogy jöttünk az országúton, egy páncéltörő ágyúval megállítottak minket; egy fiatalember meghalt mögöttem, én is kaptam egy szilánkot. Mi visszahúzódtunk Luniniecbé – három géppuskánk meg egy ütegünk volt, a zászlóaljparancsnok parancsnoksága alatt haladtunk –, ők szép lassan, lépésről lépésre jöttek utánunk, mert az erdő, ahol keresztül kellett volna mennünk, az egy partizán tábor volt. Mi a tűz elől bejöttünk az erdőbe, és ott is maradt vagy százötven gépkocsi. Sebesülten, hátrahúzódva felépítettük a többieknek az utat, hogy egyáltalán a patakon át tudjon jönni, aki még megmaradt. Így is a zászlóaljnak a fele ottmaradt az erdőben, hogy aztán öbelölük ki

maradt meg, ki nem, azt nem tudom. De hogyha nem lettem volna sebesült, akkor egész biztosan ott maradok én is. Szerencsém volt, hogy valaki megsebesített, így felkerültem egy sebesültszállító teherautóra. Ilyen is volt. Ott maradtam a zászlóaljnál körülbelül ötven napig, akkor járt le a kötése.

A németek Varsó közelébe vezényeltek és ott helyeztek el minket hadállásokba. Varsó körül volt szintén két hadállás – Varsó innenső és túlsó szélén –, és egy harmadik a határban. Ott voltunk mi másfél hónapig. Óriási dolog volt, amikor a németek elkezdték a lövöldözést éjszaka kilenc órakor – egy tűzáradat volt az egész. Óriási nagy tűz volt akkor Varsóban minden este. Körülzártuk az egész várost, a lengyelek bent voltak a tűz közepében, de hát elég nagy ez a Varsó.

Én voltam az összekötő és felderítő a zászlóaljnál, mert hát embereim nem voltak, úgyhogy sántikálva elmentem felderíteni. Három ember volt, aki közvetlenül alám került: a motorvezető, egy ember a gépkocsin, egy hátul a hátsó ülésen, én pedig a csónakban utaztam. A motorvezető kivételével – mert az nem hagyhatta el a posztját – ezek a legények gondoskodtak arról, hogy legyen szállásunk, legyen ennivalónk, úgyhogy ez a kettő mindig váltogatta egymást, néha nélkülük indultunk el. Állandóan felderítésre jártam éjszaka, illetve amikor szükség volt rá, emellett összekötötést kellett tartanom a németekkel, mert ők voltak a dirigens parancsnokok a területen, ahova ki voltunk vezényelve.

Amikor engem a frontról hazaindítottak, nem találták a régi gazdámat, Bresztovszki ezredest, mert egyszerűen eltűnt valamerre, volt ilyen a háborúban – fent voltak valahol a Felvidéken. A minisztériumban azt mondták, hogy Bécsben vannak, aztán Bécsből elmentem Breslauba, onnan pedig egy kiképzőtáborba, ami egészen addig tartott, amíg az oroszok be nem jöttek Magyarországra. Akkor visszahoztak minket ide, Kecskemétre. Kecskemétről jöttünk aztán le délre, Kiskunhalasra, ott voltunk körülbelül nyolc óra hosszat, és akkor máris ott voltak az oroszok rajtunk. A szomszéd faluban, ahogy ment haza az egyik század, a század parancsnoka, Soproni Karcsi kapott egy lövést, súlyos koponyasérülése lett, de még Pesten találkoztunk vele – még rokkant volt.

Bakóczy László (sz. 1923), Berettyóújfalu, Törökszentmiklós, Fonyód

Berettyóújfaluban voltunk néhány napig, utána elkerültünk Törökszentmiklóásra. Ott voltunk október 8-ig. Pontosan emlékszem, amikor az oroszok megleptek bennünket. Kint voltunk a Tisza mellett egy nagy mező területen. Az volt az érdekes a dologban, hogy az a terület, ahol voltunk Almássy grófnak a birtoka volt. Ott közel volt valami kastély, meg uradalmi intézők lakásai stb., és biztos, a gróf úr tudta, hogy mi következik, és azt mondta nekünk – már nem nekünk, mi tudom én, kinek –, hogy: „Itt van ez a sok baromfi. A maguké, azt csinálnak vele, amit akarnak.” Hozzáfogott a társaság. Leöltük a baromfi, halom baromfi volt a konyha előtt levágva, hogy majd abból főzik az ebédet nekünk. Húú, mondom. Még a kopasztásra készültek, mikor megjelentek velünk szemben, nem tudom, hány méter távolságban, de látható távolságra az oroszok csatárláncban. Kezükben volt a dobtárral a géppisztoly, jöttek szépen, lassan közeledtek mifelénk. Ekkor aztán tudtuk a kötelességünket: nekünk innen menni kell. Úgyhogy a csirke az oroszoké lett. Hát csak nem fogunk ott kikezdeni velük? (...)

Fonyódon voltunk, amikor kaptuk az utasítást, hogy Balatonkeresztúr felől jönnek az oroszok, és fel kell őket tartani. Volt az a néhány puska a szakaszban, közben pont nálam is, amit aztán mire rákerült a sor, hogy menjünk, mindenki eldugott, úgyhogy nem volt egy puska sem a társaságnál. Hát nem is volt, aki menjen fogadni az oroszokat, hanem be akartunk szállni az uszályba. Volt ott egy uszály, amit egy kis motoros hajó húzta át. Ez volt a Fonyód meg Badacsony közti járat. Mikor már mi szálltunk volna be, akkor jött oda egy kis szakasz katona, nem sok katona, vagy húszan, harmincan lehetek, meg egy őrnagy a családjával. Lovas szekérral jöttek. Mondtuk, hogy most mi következünk, mi megyünk át. Hohó, nem! Most ő megy át. Bepakoltak az uszályba a szekérral meg a családdal. Akkor is nevetséges volt, most ha eszembe jut, még nevetségesebb, hogy úgy menekültek, hogy tudom, hogy mosóteknő meg vájdling meg teknő, meg isten tudja, milyen hülyeségek, amiket az ember, ha menekül, nem azt viszi először. A lényeg az, hogy a teknője meg a szekere miatt mi nem tudtunk menni, csak a következő fordulóval. Ami viszont azt jelentette, hogy behajóztunk mi, el is indultunk, a Balaton közepe fele jártunk, amikor az oroszok már Fonyódon a parton voltak. Lőttek is ránk. Nem sokat, néhány aknát küldtek utánunk, ami nem talált.

Az őrnagy úr fönt hagyott a szekéren [az uszályon] egy láda kockacukrot. Nem tudom, hogy hogy hagyta ott, de arra külön felhívták a figyelmünket, hogy itt van ez a cukor, ez az őrnagy úré, nehogy hozzá nyúljunk. Húúú! De közbejött az akna. És ha eltalált volna az akna, mit csinált volna az őrnagy úr? Jobb, ha megesszük. Úgyhogy ettük a kockacukrot, meg a zsebbe is jutott egy kicsi. Hát kérem szépen, átmentünk. Nem kellett vele elszámolni. Ez nem volt probléma.

Asztalos Zoltán (sz. 1926.), Felső-Szilézia

Elrendelték a nyilasok az általános mozgósítást, 16-tól 60-ig mindenkinek be kellett vonulni. Édesapám akkor már 50 elmúlt, jóval felette volt, és ő szakállt növesztett, meg torzonborz ruhában járt, rongyosan, próbálta magát álcázni, hogy ne kerüljön bele. Viszont nekem meg akadt egy munkahelyem a lódenposztó gyárban, ott dolgoztam mint számfejtő, vagy nem tudom milyen irodai alkalmazott. És megmondták, hogy ide kell menni jelentkezni. És odamentem, és aztán kiderült, hogy tulajdonképpen a Hunyadi páncélgránátos hadosztályba kerültünk bele. Amit a nyilasok szerveztek meg annakidején. Na de akkor még este bennünket vonatra raktak, és elvittek Zala megyébe.

Hát civil ruhában voltunk, senkinek nem volt katonai ruhája. Még katonai cipője sem, bakancs se. És két hétig voltunk ott, Zala megyében egy kisközségben, hirtelen a neve nem jut eszembe, és utána megint vonatra raktak bennünket, és Gyékényesen keresztül, ez ugye délre van, Ausztriában visszafordult a vonat északra, és akkor Bécs mellett Csehországon keresztül Felső-Sziléziába vittek bennünket. Ez a mostani lengyel–német határnak a lengyelországi része. Később kiderült, most pár évvel ezelőtt derült ki, hogy az volt az egyik legnagyobb katonai kiképzőtábor a németeknek. Több falut is magába foglalt. És bunkerek meg óriási barakkok, laktanyák, szóval minden-minden volt ott. És oda zúdítottak bennünket is, onnan már a németek jó része elhúzódtott, tulajdonképpen mi maradtunk csak magyarok. Kiderült, hogy olyan sokan vagyunk már, hogy nem fértünk el.

És akkor vonatra raktak bennünket, és elvittek Lengyelországba. Ez körülbelül Varsótól vagy 200 km-re volt egy Siratz nevű, úgynevezett kiképzőhely, de hát az nem az volt, hanem egy falu tulajdonképpen, egy szétszórt település, és beraktak a

házakhoz, úgy ahogy lehetett, zsúfoltan, persze mondanom se kell, hogy a közben a tetű elszaporodott mindenkiben, úgyhogy a házi jószág az szaporodott. Nem volt mosdási lehetőség, nagyon komisz hideg volt, 20-25 fokos hidegek voltak, meg 30 fokos hidegek, hófúvás meg egyéb. És ott voltunk vagy két hétig. Hallottuk, hogy az ágyúdörgés meg közeledik egyre jobban felénk, megindultak az oroszok, és Varsó fele közeledtek. És akkor a németek, illetve németek meg a magyarok, nem tudom, hogy kik voltak a parancsnokaink, mert állítólag magyar parancsnokaink voltak, de nem nagyon láttuk őket. De a parancsot közvetítették azért nekünk, hogy föl kell szerelkezni, és elindulni gyalog, nyugat fele. Na, most ez azt jelentette, hogy egy olyan úton kellett menni, amelyet a visszavonuló német járművek jég-símára tapostak. Úgyhogy inkább korcsolyával lehetett volna közlekedni, mint gyalog. Hogy mi próbáljuk csökkenteni a súrlódást, a lábunkra kötöttünk egy pokrócdarabot, abban csúszkáltunk és mentünk. De valami rettenetes volt... 350 km-t gyalogoltunk 10 nap alatt... Na, hogy közben mit láttunk, hát az valami borzalom volt. Hogy elpusztult házak, falvak, a németek mindent felégettek. Közben az volt a megdöbbentő, hogy a németek senki nem vettek fel, üres teherautók mentek nyugatra az úton, és ha jött egy teherautó, hiába integettünk, senkit sem vettek fel. Na, nekünk is megmondták, hogy alakulatban kell maradni, nem szabad kilépni a sorból. Persze nem volt senki, aki vigyázzon ránk, teljesen magunkra voltunk hagyatva, teljes mértékben.

Teljes zűrzavar volt. Az volt a tragédia, hogy mi, akik gyakorlottabbak voltunk, vagy edzettebbek voltunk, mi tudtuk azt, hogy nagyon vigyázni kell arra, hogy az ember, ha nagyon elfárad, akkor ne üljön le, mert megfagy. És a fagyhalál előtt nagyon, én magam is többször ezt átéltem, az embert rendkívüli kellemes meleg érzés hatja át. Nem fázik. Meleg érzés hatja át. Olyan jó most, csak lehunyni a szememet és aludni... Csak egy tíz percet, és akkor vége az illetőnek, meg volt fagyva. És nagyon sokan így fagytak meg. Hát én, amikor nagyon-nagyon fáradt voltam, akkor elkezdtem topogni, magamat olyan lendületbe hoztam, hogy utána tudtam továbbmenni, mert tudtam, hogy az a biztos halál, hogyha valaki leül. És sokan leültek az országúti póznák mellé, meg fák mellé, és ott fagytak meg. És senki nem törődött velünk, senkit nem érdekelt, hogy hányan vagyunk.

III.4. A fővárosban

László Magdolna (sz. 1923.), Budapest

Pesten laktam 1941-től '44-ig, pontosan a Medve utcában, aztán a Tátra utcában. Be akartam jönni a hivatalba, elindultam, hogy megyek dolgozni a postára, mert két órára jártam be, és egy óra körül voltam a Margit-híd budai hídfőjén, de nem tudtam fölszállni a villamosra, nem értem föl, és akkor bezuhant a villamos. Hát véletlen életben maradtam. Nem értem fel, olyan zsúfolt volt akkor, mert ugye váltás előtt 1 óra lehetett, fél 2, és hála Istennek nem tudtam fölszállni, csak a következőre, de még csak elindultunk, még nem értünk a híd bejárójához, ott leszakadt a híd, fölrobbantották a németek. Ez borzalmas volt, ott az emberek, az a sikoly... és mi meg még a következővel nem értünk be a Margit-híd bejáráig se, épphogy elindultunk. A híd előtt jóval volt a megálló, volt akkor ott egy nagy áruház. Szóval leszakadt a híd, és nem tudtam menni dolgozni, de örültem neki, minden rosszban van valami jó egyes embereknek, de valami borzalmas volt, mert mi is megálltunk rögtön nyílt pályán és olyan nagy robbanást hallottunk, azok a sikolyok... zsúfolt volt minden, úgy lógtak a lépcsőn az emberek. (...)

Bessenyoői Elvira (sz. 1916.), Baja

Amikor mi elindultunk Stettin felé, Szabolcs még harcoló alakulatnál volt, rólunk semmit sem tudott. 1945 februárjában Budán esett fogságba. Karácsony előtt értek a fővárosba, de az utászokat átrendelték Budára a hidakat robbantani. A németek mindegyiket föl akarták robbantani, ők meg valamennyit meg akartak védeni, de végeredményben ők azt, hogy a nagy parancsnokság mit csinál, mit nem ebben a fölfordult helyzetben nem tudhatták. Végül addig hátráltak, míg már körülvették Budapestet az oroszok, és ők fölszorultak a Várba. Ott találkozott Szabolcs egy állatorvos ismerősével, aki egy másik csapattesthez tartozott; ők szerettek volna valahogy a Déli Vasútig lejutni, hogy a Várból kijussanak, de az a csapatrészt, amelyik megpróbálta a kitörést, majdnem utolsó szálig ottmaradt, mert erre számítottak az oroszok és óriási tüzérségi tüzet kaptak. Szabolcs azt mondta, borzasztó volt nézni, ahogy százával feküdtek ott az emberek.

III.5. Menekülő civilek

Papp Viola (sz. 1913.), Nagyborosnyó, Sepsiszentgyörgy, Szentes, Zwettl, Szentes

Amikor átálltak a románok az oroszok oldalára, édesapám kijött értünk Nagyborosnyóra – ők Sepsiszentgyörgyön laktak –, hogy „Nem maradhatsz itt, kislányom, egyedül” – cseléd volt velem –, „nem maradhatsz, beviszlek Sepsiszentgyörgyre. Van öt vagy tíz perced, gondold meg, nem sok csomagot hozhatsz, csak ami a legkedvesebb”. Nagyon végig kellett gondolni, hogy mit vigyünk magunkkal. Hát először is jól felöltöztem: volt egy jó síruhám, egy szép síruhám s nagyon jó kis bakancsom, abba beleöltöztem, betettem egy ünnepi kosztümöt is, hogy rendesen tudjak felöltözni s egy viselőruhát, egy vendégágyneműt s egy vendégabroszt, tehát két szép dolgot – nem volt nagy csomag. Arra emlékszem, hogy Ádám, a 7 éves fiam felvette a futballabdáját, hogy ő azt hozza, s most is látom, ahogy édesapám odamegy s azt mondja, „nem hozhatod, kisfiam”, s kiütötte a kezéből, s a labda elgurult a szoba sarkába – ezt most is látom itt magam előtt.

Soha annyi lekvárt, mint azon a nyáron – nyersen is elkavart dolgokat, ribizlit, málnát – nem tettem el; nem tudom, kik ették meg. Mert aztán bezártuk az ajtót. Ennyit vittem el, semmi egyebet. Úgy, ahogy volt, ott maradt a lakás. Soha nem mentünk vissza. A szalongarnitúrát valami orvos vitte el, soha nem mentünk utána, nem követeltük vissza...

Sepsiszentgyörgyről édesapám az egész családot ismét nagynénémékhez menekítette. Amikor a férjem megtudta, kérte, hogy látogassam meg. Ugyanis a hadosztály Gyimesből Románián és Magyarországon át akkor már a Dunántúlra ért, s ott pihent. Édesapám nem akart elengedni, hogy „Kislányom, hát ilyen világban, azt sem tudod, mi történik veled, ha elmész!” – de addig könyörögtem, hogy végül mégis elengedtek. Fogtam magam, s elmentem Ádámmal együtt. Két vagy három napig voltunk ott, és harmadnap a hadosztályt mozgósították. Nem tudott a férjem visszavinni, és kénytelen voltam velük menni. Kaptam egy külön kocsit, Kis Gábor lett a kocsisunk, egy nagyborosnyói ember. És ahova ment az üteg, a zászlóalj, mi a kocsival mentünk utánuk.

Gyulának a csicskása, Kis Gábor – aki nagyborosnyói volt, ahol mi tanítottunk – egy nagyon-nagyon rendes, nagyon ügyes, nagyon talpraesett ember volt. Amikor

mentünk kifelé Ausztriába – az amerikaiak bombázták a német utánpótlást, s bombázták az élelmiszerkocsikat is –, szét volt szóródva az úttesten a sok élelem. Húsz kiló vaj ott hevert, a szalonnák, a füstölt húsok... Az élelmiszerkocsik szétbombázva, egy zsák cukor kiömölve, meg egy zsák szaharin is ott feküdt. Gábor leszállt a kocsiról, a sisakját levette, és megmerítette apró, fehér szaharinnal. Mikor hazakerültünk Szentesre, s nagy cukorhiány volt, húsvékor annak az árából vettem a sonkát; tízesével-húszasával számoltam ki a szaharint, abból pénzeztük. Gábor nemcsak szaharint vett egy sisakkal, feltett egy nagy tartályban egy húszkilós vaját is, telepakolta a kocsinkat élelemmel.

Ausztriába ment át, ment az egész hadosztály, a tüzérrészleg is, és egy napon amerikai fogságba esett az egész társaság, és velük együtt mi is. A tisztek sátrat kaptak, mi is kaptunk egyet, amerikaiak kosztoltak, és ott voltunk vagy három hétig. Jó nyugodtan voltunk, még arról is beszéltünk Gyulával, hogy át kellene menjünk Franciaországba, hagyjuk itt az egész társaságot, menjünk át Franciaországba. Nem, mégis hazamegyünk, nem hagyjuk el Magyarországot... Jól kosztoltak az amerikaiak, mégis Gábor esténként palacsintát sütött, jöttek hozzánk vendégségbe a tisztek. Azt mondták az amerikaiak, hogy nem adnak át az oroszoknak, de egy szép este nagy gyűlés volt, tárgyalás, s másnap azt mondták, hogy a hadosztály az oroszoknak adja meg magát. Átadtak, ott kellett hagyni az amerikaiakat, s indulás keletre.

Felszedelőzködtünk, szekerekre, kocsikra pakoltunk, s elindultunk visszafelé. Több család, több tisztnek a családja volt ott, menekítette a családját a hadosztályparancsnok is, a feleségét és a lányát, azoknak külön kis autója volt. Nekünk is külön kocsink volt, meneteltünk Budapest felé, kelet felé. Megérkeztünk Zwettlbe. Hát, ami ott volt, az elképzelhetetlen. Menekülők, evőeszközök, ágyneműk, ezüstnemű, értékes dolgok, minden; az osztrákok talicskával jöttek, s talicskázták el a dolgokat, amiket a menekülők menekülés közben elhagytak. Borzasztó, mi volt ott. Amikor megérkeztünk, az oroszok kiadták a parancsot: „A tisztek vonuljanak be, a kocsisok maradjanak a családoknál”. S akkor Gábor azt mondta: „Zászlós úr, most maga a kocsis, s én vagyok a zászlós. Isten áldja, vigye haza a családját!” S vette a hátizsákját, kezet fogott s bevonult. Hát nem nagy dolog ez? Ki tenné ezt meg?

Gyula átcserélte a lovakat meg a kocsit, és elindultunk Budapest felé, Magyarország felé. Két napig mentünk, este egy faluban megszálltunk, a harmadik napon azt mondták, hogy a kocsisok is vonuljanak be. Tehát két nap múlva Gyula is bevonult, és két évig volt Don Lebegyijában hadifogságban. És Gábor is körülbelül két évig.

Tehát csak két napig volt Gyula velünk. Mielőtt bevonult, két nagyon szép lovat választott ki, s azokat fogta be a kocsinkba. Mert ott voltak a lovak, kocsik, mindenki azt választotta ki, amit akart. Két napig még Gyula vitt minket, még felültettek hozzánk egy asszonyt is egy kisgyerekekkel, és az előttünk lévő kocsiban ment a hadosztályparancsnok felesége és a lánya. Tőlük elvették a kis kocsit, beült egy orosz sofőr, s elvitte. Volt velük egy nagy teherautó, gyönyörű holmikkal, amiket menekítettek, beült egy orosz, s elhajtott a teherautóval. Ott maradtak azok semmi nélkül, én adtam nekik megálláskor ennivalót Budapestig, mert semmijük sem maradt, miután a kis és nagy autójukat elvitték az oroszok.

Két gyönyörű lóval elindultunk, de nagyon nehéz volt a beindulás, a besorolás, senki nem akart elsőnek indulni, sem utolsónak maradni, mert ahogy jöttek szembe az orosz csapatok, nézték a lovakat, megállították a kocsit és a szép lovakat elvették, tőlünk is elvették az egyiket, egy lóval érkeztem aztán Szentesre. Miután Gyulát elvitték, én kellett hajtsam a lovakat. Előttünk valami fiatal emberek mentek, nagyobb fiúk, 18 évesek – akiket elvittek, de aztán hazaengedtek –, azoknak is adtam ennivalót. Nagyon nehéz volt hajtani, az egyik fiú odajött és segített nekem: ő hajtott aztán, én a kocsi mellett szaladtam, és egy gyalogsági ásó nyelét dugtam be a kerekek közé a szerpentineken, hogy ne boruljunk fel. A gyalogsági ásó úgy elvékonyodott, úgy lehorzsolódott, hogy ketté lehetett törni, a bakancsomnak a sarka is elkopott.

Megérkeztünk valahogy Budapestre; akiket vittem, letettem, és egyedül mentem tovább. Kecskemétiig jutottam, de ott már annyira ki voltam merülve, mert ugyan egy lóval maradtam, de az egynek is enni kellett adni, hát két kezemmel szedtem, ahol fűvet láttunk, vagy legeltettem a lovat... szóval nagyon nehéz volt. Kecskemétiig lejutottam, és már nem bírtam tovább menni, és Kecskeméten egy családhoz bekéredzkedtem, és ott két napig feküdtem.

Ádám olyan 6-7 éves volt, nagyon szépen, minden cirkusz nélkül csinálta végig a dolgokat. Kecskeméten megpihentem, és akinél megszálltam, az az ember vitt el

Szentesre. A nagybátyám nem engedte, hogy a kocsi és a ló ott maradjon, mert azt mondta, semmi iratom nincs róla - az a kecskeméti ember vitte el, az kapta meg. De akkor már a nagynénéméknél voltam, biztonságban.

Amikor Gyulának be kellett vonulnia az oroszokhoz, búcsúzáskor azt mondta: „Menjenek Szentesre, és ott várjanak meg, amíg magukért jövök”. Amikor két év múlva megérkezett, Szentesen az állomástól jövet az iskola előtt valaki megállította: „Nem Vass Ádámkának az édesapja?” Mondta: „De igen.” „Akkor ne tessék tovább menni, mert itt laknak az emeleten.” És feljött, és ott összetalálkoztunk.

László Magdolna (sz. 1923.), Budapest, Bécs

'44 októberében kimentem Ausztriába, Bécsbe a nagynénémhez, nagymamám testvérhúgához. Az unokatestvérem, az Öcsi ugye, hajóskapitány volt, és vele elmentünk először Győrbe. Ott én kiszálltam a hajóból, bementem a győri postára és ott dolgoztam. Mikor már Győrhöz följöttek az oroszok, akkor kimentem Bécsbe a nagynénémhez És akkor kint rekedtem, '46-ban jöttem csak haza. A szegény nagynéném az utolsó kakaójából csinált tortát nekem '45-ben a születésnapomon és betette a spájzba, hogy majd másnap megesszük, közben bejöttek az oroszok, két orosz bement a spájzba és első amit elvittek az én tortám volt, egyből megették.

Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg

'44 szeptemberében a hajdúnánási Református Gimnáziumba vissza kellett mennünk, de aztán pár nap múlva hazaküldtek bennünket, mert a front megérkezett Magyarország területére. Tehát akkor már a szovjet csapatok benyomultak... Hazamentünk, egy hatalmas vesszőkosárban vittük a cuccainkat, és 8 kilométert kellett gyalogolni, hát szörnyű volt, mert még gyerek voltam, és nehéz volt... Aztán egy szekérre fölgyűltünk, és az hazahozott engem. Ott ért bennünket a szovjet megszállás. Battonyától, Püspökladányon át, Hajdúszoboszlóig egy óriási szovjet hadoszlop bekerítette, vagy bekeríteni akarta a magyar és a német hadsereg Észak–Erdélyben lévő csapatait. Óriási tankcsata bontakozott ki Hajdúszoboszló és Debrecen között, és mi egy katlan közepében találtuk magunkat. Amikor elkezdték

bombázni Bakonszeget, mi egy tanyára menekültünk, de nem tudtuk, hogy merre van az ellenség, hiszen már majdnem körbevettek bennünket a szovjet csapatok. Egy Berettyóújfaluhoz közeli tanyára mentünk. Aztán, ahogy visszajöttünk a tanyáról Bakonszegbe, akkor már túlment a front rajtunk.

Hamerli Antal (sz. 1934.), Pécs, Sopron, Galtür

Apám tüzér főhadnagy, ütegparancsnok volt, és mindig azt mondta, hogy menjünk el Sopronba a rokonokhoz, ne maradjunk itt, mert „ha a németek elkezdik védeni Pécsset, akkor itt semmi nem marad. Kő kövön nem marad! Menjünk el, és majd visszajövünk”. Így is volt. Elmentünk Sopronba. Sopronon belül aztán hetvenhétfele laktunk, mert több rokonom volt ott. Ahogy a bombázások voltak, akkor mindig hurcibáltuk a holmijainkat ide-oda.

A Kis János utcában voltunk először, ott két lakás volt. Két rokon lakott ugyanabba a házba, csak másik lépcsőházba. Az elsőből kibombáztak bennünket. Novemberben mentünk, december 5-én vagy 6-án volt egy hatalmas bombázás, és a lakást nem lehetett használni, mert az ablakok elröptek, volt ami tokostul kiment. Mikulásaink meg a virgácsok is százfele röpültek. A rokonoknak volt akkor egy kis boltja. Saját készítésű süteményeket, csecsebecséket (könyv, könyvjelző, lámpaernyő, mindenféle kis figurák) árultak, és nekünk egy csomó ilyesmit hozott a Mikulás. Elröptült minden, semmi sem maradt.

Onnan átköltöztünk ugyanennek a lépcsőháznak a másik lakásába, ott voltunk egy pár napig. Akkor megint valamilyen borzalmas dolgok voltak. A rokonunknak nem tetszett, hogy több napot vagyunk náluk az állandó légiriadózási és zaklatási (ellenőrzési) helyzetben. Azután kimentünk, úgy hívják, hogy Tómalmi út. Az kint van Fertőrákos felé, majdnem a város szélén. Van ott egy temető, és a Szent Mihály templom van a közelben. Ott lakott a festőművész dédapám a feleségével. Ott laktunk egy darabig. A műteremben aludtunk mi kibombázott rokonok az egyik szobában, a másikban a dédszüleink.

Ágy az sehol. Volt anyámnak egy nagy bőrdarabja (mint a suba), vastagon szőtt, ezen hárman elfértünk. A húgom, anyám, én. Azon aludtunk. Amerre mentünk, vittük

azt, ahogy tudtuk, leterítettük, azon aludtunk mindig. Mindig felöltözve. Az egész soproni időszakban állandóan ugrásra készen, mert volt, hogy éjjel jött a bombázás.

Egy ideig a Lővérekben is laktunk. Az egyik rokonnak ott volt kis kertje, ahol volt egy kis faházikó. Ágfalvára is mentünk (de szinte az egész Sopron népe ott volt), az is a Lővéreknek a végében van. Ágfalván volt egy hatalmas nagy pince, valószínűleg a templomhoz meg az ottani apácákhoz tartozott. Ebbe vonult Sopron népe a bombázásokkor. Hatalmas pince volt, benne a sok emberrel; a levegő szinte elfogyott, mivel a bejáraton és a pince végében lévő szellőző kevés és kicsi volt. '44. karácsonyát még Sopronban töltöttük, onnan március derekán átmentünk Ausztriába. Ott is a rokonokhoz akartunk menni, de a sors úgy hozta, hogy nem jutottunk el egyikhez sem – sem Mattersburgba, se Eisenstatba, se Salzburgba.

Viszont egészen eljutottunk a Galtür nevű faluba. Az a svájci határon van, ahol a Silvetta-hágó. Abban a faluban voltunk, a főtéren laktunk, oda sodródtunk azokkal, akikkel mentünk. Azon a részen béke volt már javában. Egy családnál laktunk, nekik kijelölték, hogy a menekülteket be kell fogadni. Utáltak bennünket, magyarokat, azt mondták, hogy miattunk vesztették el a háborút. Komolyan!

Toókos Ildikó (sz. 1924.), Debrecen, Budapest, Enns, Debrecen

Mi nem akartunk tulajdonképpen elmenekülni, külföldre végképpen nem, csak Budapestig. Ugye nagyváros, és ott eltűnik a tömegben az ember. Mondtam, hogy a románokat küldték puffernek az orosz csapatok, ők hátul álltak készenlétben a nagy fegyvereikkel, de a románokat küldték megszálló csapatoknak a frontvonalra. Na, és édesapám ezt nem akarta bevárni Debrecenben. Őt a románok azonnal letartóztatták volna. Ezért akartunk menni Pestre. El is helyezkedtünk, sikerült lakást kapnunk, ha ez még mond a mai embernek valamit: Zathureczky Ede. Híres hegedűművész volt, és az ő lánya a barátnője volt egyik rokonomnak, akikhez mi megérkeztünk, és aztán ők próbáltak valamit csinálni. Ennek a lánynak a férje, bizonyos Kapéter Iván a fronton volt. Építésszérmérnök volt, fiatalember, nem volt még gyermekük, és a teljes lakást átadták nekünk. Egy ötödik emeleti lakást a Böszörményi úton. Jó, hogy nem vártuk ott meg a háborút, mert levitte a ház tetejét a bombázás, mikor Buda ostroma volt. Édesapám az óvóhelyre egyetlen egyszer jött le. A lift el volt romolva, ő nem bír

felmenni a rossz szívével az ötödik emeletre. Mire felért, jött a másik légiriadó. Édesanyám meg lent maradt, valósággal leköltözött a pincébe. Kabátban, kis ennivaló volt nála, hogy ne kelljen mindig fel-le... Őneki meg a mozgása romlott el, idegbénulást kapott a csípőjébe. (...)

Pestről eljöttünk a bombázások miatt. A másik ok pedig az volt, hogy egy huszár inkább maga éhezik, de a lovának ennivalót szerez. Még ha lop is. Közlegények között volt ilyen: lopok, de a lónak enni kell! És Budapesten mit lehetett venni? Volt valamennyi takarmány, amit a szekér hátulján vittünk, de az csak arra való volt, hogy egyszer-kétszer abból megetessük a lovakat. Még egyszer édesapám kiment Vecsésre is, merthogy az közel volt, és onnan próbált takarmányt behozni, de láttuk, hogy ez nem megoldás. Akkor már olyan őrült autóforgalom volt, németek is menekültek. Szekér, ökrösszekér mindenütt az országúton. Egy borzalom. Rémálomnak is sok, ha az ember rágondol arra az utazásra. A németeknek mindenütt utat kellett engedni. Még az indulás első napján történt, hogy egy lovat láttunk, és folyt a vér a combjából. Valamelyik német katonai autó előzni akart, és pont a lovat érte; a combjából egy jó nagy darabot legyalult.

És ugyanez nagyban volt Budapesten. Akkor édesapám azt mondta, hogy nem, semmiképp. Ennivalónk volt, mert vittünk magunkkal lisztet is, mindenfélét, elkészültünk rá, hogy önellátók leszünk, de ezt nem lehetett idegileg bírni. Az, hogy szirénázás állandóan, fel a lakásba, le a pincébe, és hogy a lovak meg mit esznek? Éhen pusztulnak! Akkor döntöttük el, hogy megyünk tovább. Ahogy jöttek az oroszok közelebb, mindig tovább, és már csak a határ volt. Akkor azon is át, ha már eddig eljöttünk. Itthon minden veszve maradt, akkor legalább ne várjuk be az oroszokat.

Sok-sok nehézséggel, földrajzilag is óriási a távolság, és domborzati viszonyok szempontjából is, hiszen ott a hegyeken keresztül kellett eljutni egészen az Enns folyóig, és átkelni, hogy amerikai zónába kerüljünk... Életemnek az egyik nagyon feszült helyzete az volt: átjutunk-e az Enns folyón, vagy nem. Közeledve az Enns folyóhoz már a civil lakosság is beszélte a megszállási zóna határát. Ha utolérnek az oroszok... Felfedeztük, hogy magyar huszárok járkálnak a faluban. Megszólította édesapám őket, hogy hogyan kerültek ide. Nyíregyházi huszárok voltak éppen, a parancsnokság meg ott van fenn a dombon, egy kis osztrák kastélyban szállásoltak be. Édesapám oda felment. Hát ott kitörő örömmel fogadták a hajdani tanítványai,

akiket terepgyakorlatokon tanított, mint nyugdíjas. Már tudták a parancsnokságon, hogy mi a helyzet frontokon. És egyre közelebb jött a front, és hallottuk már a lövésekből, hogy közel vannak.

Biztonságosabb volt az amerikai zóna. Úgy gondoltuk, ha már minden veszve van, akkor legalább az életet mentjük, ha már idáig eljöttünk ilyen távolságra. De az, hogy ott maradjunk, ez szóba sem jöhetett. Mondták ott többen is, fiatalabb tisztek, hogy ne menjünk vissza, Amerikába is ki lehet vándorolni, vagy Nyugat-Európába. S azt mondtuk, hogy nem, nem. Magyarország a hazánk.

De még jogunk se volt a lakáshoz. Mikor hazaértünk, édesapámat hat hétig tartották vizsgálati fogságban Székesfehérváron. A vonatról leszállva szétválogatták az embereket: aktív tisztek, nyugdíjas tisztek külön, családtagok külön, és ott váltunk el egymástól, és cipeltük apukának a kis motyóját is, a hátizsákszerűt. Összes vagyonunk az volt, ki mit elbírta a kezében vinni. És aztán, miután kivizsgálták, hogy nem volt háborús bűnös, és a magatartása milyen volt... A vizsgálatban egy altiszt előállt, hogy ő beosztottja volt: „Nagyon szigorú ember volt, megkívánta a rendet, de jobban szerettem, mint a saját apámat, mert nagyon igazságos, emberséges ember volt.” Ő volt Barta őrmester, Debrecenből, az ő szavára mentették fel apukát. Nem találtak addig sem semmit, mert 35-ben nyugdíjba ment, és ennek az embernek a pozitív vallomása is segített, és így édesapám megmenekült a letartóztatásból.

Bessenyoői Elvira (sz. 1916.), Baja, Boba, Celldömölk, Rosslau

Szabolcsot először Oroszországba vezényelték, de ő akkor került a háborúba, amikor a németek már csak visszafelé vonultak és a magyar csapatokat főként a hátvéd ütközetekbe vetették be (a legnagyobb veszteségeik is a magyaroknak voltak), így Szabolcs zászlóalja rövidesen Oroszországból átkerült Erdélybe. Erdély közepe táján volt egy nagy csata, ami több napig tartott. Egy pár falnál mentek ide-oda, és akkor a magyaroknak sikerült egy csomó falut visszafoglalni Erdélyből. És akkor látták, hogy a nőekkel mit csináltak az oroszok. A tisztek, a régi bajtársak – akik hol itt voltak a háborúban, hol ott voltak – azt mondták: ez valami rettentő, gyilkos banda, mert nemcsak megerőszakolták a nőket (akiknek a holttesteit ők ott

megtalálták), de elképesztő szörnyűségeket csináltak velük. És akkor Szabolcs írt nekem.

Apu mindig azt mondta: én az első világháborúból tudom, hogy a háború elől nem lehet menekülni, előbb-utóbb az embert utoléri, tehát nincs értelme otthagyni az otthonodat. Lehet, hogy akkor is elveszíted, ha otthon maradsz, de akkor mégis több lehetősége van, hogy valamit meg tudsz belőle menteni. Én sem voltam egy siránkozó, félős nő, aki azt mondja, jaj, istenem, első szóra fussunk el, úgyhogy azt gondoltuk, nem megyünk el Bajáról. De szeptemberben megjött Szabolcs levele: „a világ végéig menekülj az oroszok elől, semmi nem számít”.

'44 októberében jöttünk el Bajáról. Akkor úgy látszott, hogy Ausztriába fogják vinni a műszaki iskolát (ahol a férjem mint tanár dolgozott), és Bajáról Magyaróvárra telepítették. Mehettünk volna velük, hívtak is, de én úgy láttam, hogy az ilyen tömegdolgok nem valami jók, úgyhogy önállóan indultam el. Akkor még megvolt az autónk, az Opel Olympia, abba bepakoltam anyut meg a két kisgyereket (meg matrac a tetején, gyerekágy, meg mit tudom én, még mi minden), és elindultunk. Volt egy barátnőm, aki Bobán lakott (ez Celldömölk közelében van), ő szerzett ott nekünk egy parasztházban egy szobát, és oda mentünk.

Karácsony után a bajai utásziskola parancsnoka elküldött értünk egy teherautót, hogy ők mennek Ausztriába, és miután az én férjem az iskolához tartozik, ő kötelességének érzi, hogy a családjáról gondoskodjon. Persze ott nem volt levelezés, egyszerűen megjelent egy őrmester, hogy menjünk. Mi meg azt mondtuk, hogy nem megyünk, mi itt letelepedtünk, de akkor a jóisten másként intézte a dolgot. Addig nem volt Bobán repülőtámadás, de azon az éjjelen igen. A házunk hosszú kertjének végénél ment a vasútvonat. Egy nyersolajjal teli szerelvény állt bent a bobai állomáson, és amikor hirtelen bement a rádióban, hogy légi veszély, a szerelvényt szétdobálták a különböző sínekre. Az egyik tartály megállt a mi kertünk végénél, és pont azt találta el a bomba – égett a teljes nagy tartály nyersolaj ördögi zajjal az éjszakában. Másnap reggel rémülten csomagoltunk és az értünk küldött sofőrrel a teherautón mentünk Magyaróvárra. Késő éjszaka érkeztünk, egy raktárhelyiségben húztuk meg magunkat a szüleimmel és a két kisgyerekekkel.

Magyaróváron voltunk egy-két napig, de ott kisült, hogy nem Ausztriába visznek minket, hanem a Keleti-tenger partjára, Stettin mellé. Teherautónk csak

Magyaróvárig volt, az út további részét már vasúton tettük meg, az 1860-70-es évekből való vagonokban. Középen hatalmas vaskályha volt, jobbra-balra két-két fülke, azokban padok egymással szemben. A szemben levő padokat nagy deszkalapokkal lefedtük, arra tettük a matracot, azokon aludtunk, de ülni csak törökülésben lehetett. A csomagokat, élelmiszert a padok alá tettük, reggelre mindig belefagyott a tej a kannába. A vagon ablakára főszegeztük a télikabátokat, hogy meleg legyen.

Amikor Lengyelországon mentünk keresztül hóvihárban, és már a tenger felé közeledtünk, azt a vörös homokot hordta a szél a hóval keveredve, és az egyik domboldal olyan vörös volt, mintha csupa vér lett volna, a másik domboldal fehér volt. Hosszú, borzalmas utazás után egy Rosslau nevű, Elba-parti kisvárosban telepedtünk le, ami Magdeburgtól észak felé fekszik. Ott érték össze az amerikai és az orosz csapatok. Az oroszok bevonultak a pesti oldalra, a budai oldalra meg az amerikaiak – hát mi az orosz oldalon voltunk.

III.6 „Front után”

Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg

Érdekes volt a szüleimnek a viszonya a felszabaduláshoz. Ők mindig frontról beszéltek. Hogy a front előtt, meg a front után. Szóval nem érezték ezt ők felszabadulásnak, hanem front előtt, meg front után. Hát mondtam nekik, „apám, hát ez felszabadulás tulajdonképpen, hogy a németektől megszabadulunk!” De ők mindig mondták, hogy front előtt, front után.

Amikor a szovjet csapatok megszállták a községet. Akkor a parasztok dühödten nekirohantak a földesúri kastélyoknak, mert kettő volt tulajdonképpen, az egyik egy vezérőrnagynak a rezidenciája volt, a másik pedig a Nadányiaknak a birtoka volt. Ott volt nekik nagy birtokuk valamikor, de hát dzsentrí szokás szerint tönkrementek. De valami kis dolog volt még, egy 100–150 holdas föld, azt próbálták fenntartani. Na most az ingóságokat mind széthordták, én is vittem, de csak könyveket. Az *Új Idők*-nek összekötött példányait, Jókai összes műveiből valamennyit, ami megmaradt. A parasztok nem törődtek a könyvekkel, az nem érdekelte őket, csak azok, amelyek bőrkötésben voltak, mert a bőr kellett nekik a talpaláshoz. Én elvittem sokat, de aztán

visszavittem mind. A földesurat Mezőtelegdi Miskolczi Józsefnek hívták, és emlékszem, amikor a szovjet csapatok már körülkerítették Bakonszeget, akkor a szeretőjével H. P.-vel együtt mentek egy szekéren, mert a család a budapesti lakásába már előbb elment. És amikor visszajöttek, hát nem nagyon ismerték ott a parasztokat, nem nagyon álltak szóba velük, úgyhogy először hozzánk jöttek. Anyám mondta, hogy fiam menjél a H. P.-hez, hogy itt van a Miskolczi nagyságos úr. Elmentem, és mondtam a P. néninek. Ő volt aztán később a Bessenyei emlékhely ápolója, ez a szabónő. Ő rögtön átjött, és elvitte tőlünk, úgyhogy nálunk csak pár órát tartózkodtak. Tehát a földesúr, a H. P-re szorult! Mert hát ki volt fosztva, ablak nélkül, elvittek mindent. Később visszamentek a kastélyba, de majd amikor a szövetkezetesítés megtörtént, akkor aztán a kastélyból is kiebrudalták őket. Érdekes, hogy milyen emberei sorsok vannak. (...)

Még egy emlékem van nekem, ami egy borzasztó kellemetlen emlék. Egyszer megállott házunk előtt egy szovjet teherautó, és hát kérdezték: Önök a Németiek? Tudott magyarul beszélni, orosz tiszt volt, de úgy beszélt mint mi. Gondolom, hogy a szovjet csapatokkal jöttek ezek a magyar tolmáctisztek. És mondta: „Maga-e a Németi Gyula? Akkor öltözzön föl!” Azt hittük, hogy hadifogságba hurcolták. Két napig nem tudtunk róla semmit, már azt hittük, hogy biztos elvitték hadifogolytáborba. Aztán kiderült, hogy az ideiglenes nemzetgyűlést hívták össze Debrecenben, és aktíváknak vitték azokat, akik az ellenzéki pártnak voltak a tagjai. És ugye, apám a Kisgazda Pártnak volt választások idején szervezője.

Mócsai László (sz. 1930), Szentendre

Először a németek akkor szállták meg Szentendrét, amikor Jugoszlávia ellen vonultak. Akkor is a mi iskolánkba, a gimnáziumba költöztek be, meg '44-ben is. Úgyhogy mi átkerültünk a közelben lévő zárdába, ahol lány polgári volt, meg lány elemi, és oda jártunk délutánonként. Tehát így váltottuk egymást. Abban a zárdában kedves nővérek voltak, vincések, ilyen nagy, mint a papírrepülő, olyan sisakjuk volt. Azokhoz jártam óvodába is.

Na, most először, mikor Jugóba mentek a németek, nem voltak itt sokáig. Aztán '44-ben itt voltak végig. Valami nagyobb parancsnokság is lehetett itt, valahol a Pannónia telepen. A réti legelőből repülőteret csináltak, és nem nagyon őrizték, úgyhogy mi ott

sokat csavarogtunk a repülők között, amelyikbe lehetett, bemásztunk, megnéztük a műszerfalat, emlékszem, hogy csak egy működött rajta, a műhorizont. Az a műszer mutatta a műhorizontot egészen ott lenn, mert ugye így felfelé álltak a gépek. Volt három Ju 52-es, a Tante Ju, azon kívül gólya volt több, az ilyen parancsnoki gép volt. Tudom, egyikbe be is lehetett menni, mert nem mindegyik volt bezárva, és az oldalajtón ilyen nagy dobozt találtunk, fölötte négy színű gomb. Megnyomtuk a pirosat, puff, kiadott egy rakétát. Ami ilyen pisztolyba való. Megnyomtuk a másik gombot, kiadott egy zöld rakétát. Hát volt annyi böcsület bennünk, hogy nem mind vittük el, csak mindegyikből egyet. A nagy gépekbe, a Ju 52-esbe pedig egy vasárnap beengedték a látogatókat. Egyszerűen volt ott egy német katona vagy pilóta, a lépcső leeresztve, aki akart, bement, és ő mutogatta neki, hogy hogy s mint, a lányokkal elviccelődött, akik ezt nagyon élvezték. Na hát aztán ez az egész repülőegység elment úgy december közepe táján.

Ehhez hozzátartozik, hogy a Pannónia telepen föl volt állítva egy Bofors légvédelmi ágyú ezeket védendően. Ami viszont ott maradt, nem vitték el. Se a németek, se az oroszok, úgyhogy mi a tavasz végén ott játszottunk rajta, a löszerek is ott voltak körülötte. Hogy el volt-e rontva az ágyú azt nem tudom, nem próbáltuk ki. De a löszernek lecsavartuk a gyújtóját, gondoltuk akkor már nem robban. Akkor föltettük a lövedéket az ágyútalpra, a hüvely a földön volt, és akkor nagy kővel addig dobáltuk ott, ahol összeért a hüvely a lövedékkel, amíg kitágult a hüvely. Akkor a lövedéket kivettük, eldobtuk, és a hüvelyből kivettük a makarónit. Az egy ilyen különleges műanyag, ami robbanóanyag. Remekül lehetett vele játszani, mert ha az ember meggyújtotta, akkor csak égett. Nem robbant. Lehetett vele tüzet gyújtani, begyújtani, meg ilyesmi, de ha meggyújtottam és letettem a földre, rátapostam, akkor elaludt, és mint egy kis rakéta szaladgált össze-vissza. Akkor láng nélkül égett, és saját magát vitte előre, röpködött össze-vissza. Ezt sötétben volt jó csinálni, mert azért izzott ott, szóval lehetett látni, hogy merre megy.

És ekkoriban volt az is, mikor az Illés Béla megkergetett. Az egy nagy kommunista volt, nagy oroszbarát. Akkor is így csavarogtunk, mentem a haveromhoz, mikor egyik házból kiszólt nekem, meg egy másik arra járónak egy orosz őrmesterféle, hogy neki szerezzünk egy tyúkot, mert ő tyúklevest akar enni. Mert ha nem, akkor agyon leszünk löve. Kicsit betojtunk, de hát honnan szerezzünk neki tyúkot. Loptunk volna, de nem volt már sehol, vagy ahol volt, nagyon el volt dugva.

És közben láttuk, hogy olyan nagy csoportosulás van az Alsóizbégi út végén, a vashídtól a város felé. Odamentünk, és egy mellékutcában ott állt egy teljes katonazenekar, meg sok ilyen magasabb rangú orosz tiszt ácsorgott, és meghallottuk, hogy az egyik magyarul is beszél. Odamentünk hozzá panaszkodni, hogy hát azt parancsolták nekünk, hogy lopjunk tyúkot. Erre elkezdett ordítozni, hogy ha egy szovjet tiszt azt mondja, hogy szerezzenek neki tyúkot, akkor kutya kötelességük tyúkot szerezni, és futás tyúkot szerezni. Ez volt az Illés Béla. Hát mi futottunk egy kicsit, aztán csak megálltunk, közben a vashíd felől megjelent egy feltűnő jelenség, valamelyik marsall volt, nem tudom, hogy a Tolbuhin vagy a Malinovszkij. Kozák prémsüvegben, és nem köpeny volt rajta, nem olyan, mint a rendes katonáknak, hanem ilyen pelerin vagy subaszerű, de látszott, hogy az valami nagyon jó anyagból készült, gondolom teveszőr volt, és ilyen piramis alakot formázott benne az egész ember. Tény az, hogy aztán itt eljött előttünk, és bekanyarodott a mellékutcába, ahol várta a zenekar és ott lovakat is fogtak, ő odament az egyik lóhoz, a lovász fölsegítette, és abban a pillanatban megszólalt a zenekar, ünnepeltek, hurráztak, meg minden. Hát ez volt február 17-én, amikor a budai kitörést leverték. Tyúkot persze nem szereztünk, hazafelé kikerültük azt a helyet, ahol volt a tiszt, azt annyi.

Na, alig telt el egy-két nap, jöttek ám az oroszok csőstül, minden házba bementek, és a katonakorú férfiakat összeszedték. Mondták, hogy malenkij robot, kis háromnapos élelem, és elvitték az apámat is. Minket is a haverral igazoltattak, mi azt hazudtuk, hogy tizenhárom évesek vagyunk. Aztán később kiderült, hogy tizenhat éves fölött vitték el az embereket. Ezeket összegyűjtötték, pont az Elektromos Művekbe zsúfolták be őket, és másnap vagy harmadnap elindították őket gyalog Pelbárra, úgy gyalogúton jó negyven kilométerre innen. Mentek két napig, megaludtak, valami pincébe zsúfolták be őket, enni azt ettek, amit vittek, vagy amit az asszonyok adtak, akik kiálltak az út mellé, és osztogatták a szelet kenyereket. Mert ez bizony volt, minden faluban kaptak, de hát sokan voltak, nem jutott mindenkinek. Perbálon aztán egy olyan nagyobb bizottság orvossal, meg mindennel végigvizsgálta őket, és bizony a munkaképéseket mind elvitték hadifogságba. Olyat is, aki sose volt katona. De az apám már negyvennégy éves volt, foga se volt, a műfogsorát eldugta, így őt kiselejtezték. Valószínűleg megvolt már az a létszám.

Mervó Sándor (sz. 1924.), Szentendre

Na, aztán jött nekem a behívó. Egy szentendrei alezredes volt a vezetője ennek a gumiraktárnak, és odaadtam neki a behívót. Azt mondta, nem méész sehova, maradj nyugodtan itthon, már nem sok kell, itt lesznek az angolok. Hát, de nem az angolok jöttek, hanem az oroszok. Az utolsó napon, amikor az oroszok már jöttek fel az egyik utcán, én akkor mentem a gumiraktárból haza, előtte négy németnek adtam ki gumit. Ez karácsony előtti idő volt, és a főtörzsőrmester (az mosonmagyaróvári volt), aki a vezető volt elment haza, és én maradtam itt, én adtam ki a gumit nekik. És akkor jön egy asszony és azt mondja: mondja meg ezeknek a szerencsétleneknek, hogy menjenek, mert itt vannak a Fő téren az oroszok. Volt közöttük egy sváb gyerek, aki valahonnan innen volt, egy volksbundista. Azt mondja: Óh, és kilőtt egy sorozatot. Elég az hozzá, hogy mind a négyet itt a vasútnál agyonlőtték. Ez volt 1944 karácsonya. Én onnan mentem haza, találkoztam az oroszokkal, hazamentem és megszűnt a munka.

Hát, harcok nem nagyon voltak, de olyan disznóságokat csináltak az orosz katonák, hogy megerőszakolták a nőket. Szentendrén tele van pincékkel a hegy, és itt voltak a Zwack pálinkagyárnak a hordói berakva, hatalmas nagy hordók, talán 10 hektósak is. Ezeket kigurították a pincéből, az utcán összevissza gurították és kiverték a csatornánál a fenekét, hogy folyjon ki a pálinka, nehogy az oroszok megtalálják. Aki bírta, kannával hordta. Aztán ugye, némelyik tudott oroszul és kínálta; beszívtak a ruszkik, aztán csinálták a cirkuszt. (...)

De nagyon kellett a nőknek vigyázni: pincékben bujkáltak, meg volt olyan, aki a kútba lement és ott ült, és nem találták meg. Nálunk is voltak beszállásolva oroszok, és volt közöttük egy szemét, valami tiszt lehetett, az mindig hajszolta a nőket. Mondja nekem: hol a húgom? Mondom, én nem tudom. Nálunk a pince úgy volt, hogy a ház fala mellett lefelé jött egy ferde rész, és ott volt rajta egy ajtó, ott lehetett a pincébe lemenni. Azt mondja az orosz: ja, hogy ott van lenn, aha. Hát mondom, menj le, aztán nézd meg Megállt, spekulált, á, azt mondja, nem – és nem mert lemenni.

Sokáig ez volt, aztán már az egész társaság elment innen, csak ez a szemét, ez itt maradt és itt vacakolt. Egyszer kinn álltunk a kapunál és beszélgettünk ott a felnőtt emberekkel (mi is felnőttek voltunk már), hogy ha valami lesz, akkor megkondatjuk a harangot, és akkor mind kijön, elkapjuk a palit és kinyírjuk. És ez látta, mert ott lakott

nálunk az egyik szobában. Bementem, hívott oda és mondja: mit csináltunk ott? Mondom neki, vecser [este] te... mutattam neki. Spekulált, spekulált... ááá, azt mondja. Elment és többet nem jelentkezett.

Valentin János (sz. 1933.), Szentendre

1944. karácsony másnapján jöttek be ide az oroszok Pomáizról. A földúton jöttek keresztül. Volt itt Szentendrén öt német katona, SS-esek, akiket személyesen ismertem, mert a nagynénémnél voltak beszállásolva, ott melegítették anyámnak a nővérénél a kaját reggel; ezek rádiósok voltak. És akkor sajnos ott az oroszok jöttek át a réten. és akkor beléjük szaladtak ott, ahol vasútállomás van. Föltették a kezüket, de mind lelőtték az oroszok. Ott feküdtek. Mentem oda, ott sírtam, mint gyerek, mert hát ott lovagoltam a Johannak a lábán, akkor volt olyan 20-22 éves német srác, egy olyan vagány Baranya megyei srác, fölvelt a lábára, én akkor voltam 11 éves gyerek és így játszott velem, meg minden, rendes srácok voltak. És lelőtték őket az oroszok. Ott feküdtek két hétig az utcán abban a nagy hidegben, csonttá voltak fagyva. Akkor jött a halottaskocsi, lovas kocsival fölhozták és itten temették el, fönt a katolikus temetőben őket. Én ott voltam mikor temették őket, én ott álltam. Az öreg Killár Jani bácsi volt a sírásó, kiszedték az iratokat, aztán letettek egy szál papírt, rá egy németet, megint egy szál papírt... és így temették végig őket, ott álltam, mint gyerek. De most, három vagy négy éve ugye szedték össze a katonai halottakat, és akkor összeszedték a csontokat. Úgy sajnáltam ezt a német katonát, olyan jó gyerek volt, fiatal srác és ott láttam őt halva.

Aztán én oroszot először innen a Daru-piacról láttam. Lefele néztünk, gyerek voltam, olyan 11 éves, és akkor jöttek lovas kocsin. Nagy hideg, borzasztó tél volt, amikor az oroszok bejöttek Szentendrére 1944 karácsony másnapján. Öreg bácsikák, olyan 70-75 éves kis emberkék ültek azokon a lovas kocsikon, majd megfagytak szegény emberek, olyan idős emberek, mint most én vagyok, azok is voltak katonák. Bejöttek ugye, ide Szentendrére, és akkor itt házaknál beköltöztek és ott voltak. Azokat is sajnálni lehetett, olyan messziről 2000 km-ről ide lovas kocsikkal jöttek, szóval borzasztó sorsuk volt azoknak is.

Bodnár Juliánna (sz. 1920.), Debrecen, Halápi-erdő

Borzasztó piszkosak voltunk. Mindenütt eltetvesedtünk az orosz katonák miatt. Jó idő volt már tavasszal, 1945 tavaszán. Az oroszok a pufajkákat ledobták csomóba — mert nem vittük be — a kerítésre. Kiterítettük, hogy hadd száradjon, mert még a tűzön sem ég meg – hát ott sütkéreztek a tetvek rajta. Olyanok, mint egy-egy nagy poloska. Piszkosak voltak nagyon, de a gyermeket nagyon szerették. Adtak minden ajándékot. Ha valamihez hozzájutottak, valami kis cukorhoz, akkor adtak, játékot is hoztak. Szerették nagyon a gyerekeket, a térdükre is ültették. De a fiatalasszonyoknak, lányoknak siralmas volt. Azoknak bujkálni kellett, mert ha megtudták, meglátták, hogy ez itt lakik, felhányták az egész házat érte. A mi utcánkban két édesapát lőttek agyon, mert védte a családját. A Sólyom utcán. Az egyik Szabó bácsi volt, a másik Bárány bácsi. Nagyon sokat bizony annyira elhurcoltak, hogy nem is tudott róla a szülő. De volt olyan is, mint minálunk a tanyán, ahol biztos volt tíz katona és velük egy tiszt is, aki nagyon rendes volt, mert ott a nők védelmére állt. Ott főztek három napig, de úgy főztek, hogy együnk mink is abból, amit ők főznek. Nem szerették, hogy ők főznek, és hogy mi meg se kóstoljuk. Megsértődtek.

Nem lehetett rossz szemmel nézni rájuk, mert akkor rögtön kitűnt, hogy ez ellenség, oszt elő a puskát! Nem volt ott fegyelem. Elő! – egy golyó, oszt vége. De aztán voltak olyanok is, hogy elhurcolták két-három napra a lányt. Két-három napra is, és visszakerült. Ugye tudjuk a következményét, mi is volt annak. Még az életét is megunta a szerencsétlen, mert ugye beszélni nem tudtak vele, úgy magába zárkózott. Ugye rettenetes volt, hogy valaki valamit nem akar, attól rosszabb nincsen. Voltak nagyon sokan azért, akik el tudtak úgy rejtőzni, el tudtak húzódni olyan helyre, hogy meg tudta védeni a család. Nagyon sok helyen olyan föld alatti menedéket csináltak, hogy gallycsomót raktak rá. Volt, aki teljesen átélte ott. Lehordtak neki éjszaka enni-innivalót. Megoldották. Meg nem volt ott minden háznál olyan lány, amire szemet vetettek.

Abban az időben nagyon sokan születtek orosztól. Nagyon sokan! De legtöbb részét a családja csak pártfogásba vette, mert ez szemmel látható, kézzelfogható volt, hogy tiszta erőszak az egész. Bizony, részvételt volt mindenki iránta. Mindenki: egyik a másik iránt. Elfogadta mindenki ezeket a gyermekeket, – hogy istenem, ez egy kicsit

más, az megfordult bennünk, de sosem volt szemrehányás. Tulajdonképpen nem történt tragédia, mért is lett volna. Megszületett az a gyermek, nem tehetett róla.

Sinka György (sz. 1927.), Miskolc

Olyan örületesen nagy eseményhalmaz érte az embert fiatalon, és olyan nagy felelősség volt az embernek a nyakán; ha valami bajom esett volna, akkor anyám ott marad két gyerekkel védtelenül – irgalmatlanul nehéz helyzet alakult ottan ki ebből a szempontból. Azért kerültem én is bele abba a miskolci fogdosásba, amikor a szovjetek összeszedték az embereket, mert mindig kellett menni valami kaja után. Ott voltunk ismeretlenül, menni kellett kaja után. Úgyhogy elkaptak bennünket. És a sors érdekessége volt, hogy az egyik osztálytársammal próbáltunk valami élelmet keresni, ám közben elkaptak bennünket.

Találkoztunk ugyanis Miskolcon a Sólyom Robival, akivel a polgáriba együtt jártam Debrecenben. Ő volt ott a jeles tanuló, de évek óta nem láttam már akkor. Sétálgattunk Miskolcon, mindig rá akart venni, hogy én is menjek vele ki Amerikába, mert ő mindenféleképpen kimegy, mindenféleképpen itt hagyja Magyarországot. Egyedül volt, a szülei meghaltak, testvére nem volt. A lényeg az, hogy ottan sétáltunk, belebotlottunk egy két-háromfős orosz csoportba, és levittek bennünket egy hatalmas nagy háznak a pincéjébe, Ott volt vagy száz-százötven ember már, és én nem gondoltam semmire, mert nem is hallottam még málenkij robotról, de Robi tudta valahogyan. Mondta, hogy innen meg kell szökni. Ott volt a pinceablak, de egészen magasan, és akkor csináltak valami vas öltözőszekrényből egy állványt. Robi felállt rá, kidugta a fejét az ablakon és látta, hogy körülbelül ötven méterre van a kapu és a szovjet őr. Mondta, hogy ki kell bújni az ablakon, ki kell szökni. A lapátot is vittük magunkkal, mintha dolgozni mennénk, ő elől én utána. Mi nem tudtuk, hogy az őr észrevette vagy sem, csak mentünk, nem szaladtunk, hanem vállunkon a lapáttal mentünk – szép lassan – a központ felé. Ennyi volt. Csak másnap vagy harmadnap tudtuk meg, hogy onnan is elvittek olyan négy-öt száz embert.

A kajakeresés, az úgy nézett ki, hogy bementünk a házakba és megkérdeztük, hogy nincs-e valami kis felesleges kajájuk. Miskolcon van egy hatalmas nagy kanyar, a kanyarban ott volt egy kapualj. Bementünk. Ez akkor volt, amikor már az oroszok

kizavartak minket az avasi pincéből és nem volt hol lakni. Láttuk, hogy az udvaron sorházak vannak; bementünk az egyik helyre, egy Hegedűs nevezetű ember lakott benne. Mondtam neki, hogy jártunk, mint jártunk, milyen az életkörülményünk, nem tud-e segíteni. Azt mondja, ő tudna segíteni úgy, hogyha ide jönnénk lakni. Mondom: „*Jövünk mi minden további nélkül!*” – úgyhogy bementünk őhozzájuk. Két szoba volt, meg egy konyha, egyikben ők voltak, a másikban mi. Ottan volt egy só elosztó központ, és ott dolgozott. Amikor az oroszok bejöttek, eltűnt a só, és akkor övele mentünk el egy kis sót szerezni onnan, ahol dolgozott. Na, de hát ott már nem találtunk semmit se; a falakat leborították fa deszkalapokkal, ezeket lefeszítettük és úgy próbáltuk a sót megszerezni, de hiába.

IV. 1945-1948

IV.1. Hadifogság

Bessenyoői Elvira (sz. 1916.), Baja

Szabolcs Budán, a Várban esett fogságba. Innen levitték először Romániába; Foksányban volt egy nagy tábor, ez a Kárpátok alatt, a régi Romániában volt valahol. Onnan föl vitték őket Máramarosszigetre, mert az volt a szűrőtábor, ahol az oroszok kiválogatták, hogy ki munkaképes, kit küldjenek bányába, kit küldjenek erdőt irtani... Rengeteg hadifogolytáborból voltak ott katonák, és Szabolcs ott találkozott régi tisztársakkal, akik nagyon elcsodálóztak azon, hogy ő életben van.

1944. október 15. után ugyanis minden csapatost megkapta a parancsot, hogy a tiszteknek le kell tenni az esküt Szálásra. Szabolcs viszont nem tette le a hűségesküt. Ezt jelenteni kellett a minisztériumban, és emiatt őt lefokozták és halálra ítélték. Persze volt olyan, akinek följutott a jelentése, volt, akinek nem. Az övé följutott, de annyi időbe telt, amíg följutott meg visszajött, hogy az a csapatost, aminél ő harcolt talán már régen nem is létezett. Mert a csapatok folyton visszavonultak, folyton mozgásban voltak, és megtörténhetett, hogy több zászlóaljzat addigra már szétverték, a maradékukból egyet csináltak, és amelyiknek a parancsnoka életben maradt, annak a számát használták tovább – a másik kettőét már hiába kereste a hadiposta. Volt bajtársai egyre kérdezték a férjemet: „Szabolcs, te élsz? Hát téged nem akasztottak föl, nem lőttek agyon?” Mindenki azt

gondolta, hogy kivégezték, ugyanis az ő csapattestük megkapta azoknak a névsorát, akiket halálra ítélték, mert nem tettek hűségesküt Szólasira.

Oroszországba vitték őket. Először Voronyezs környékén, egy kolhozban dolgoztak, aztán innen a Kaukázusba kerültek, Csecsenföldre; ott erdőirtás volt a munkájuk. Szabolcs később elmesélte, mennyire féltek az oroszok a csecsenektől. Az örök még akkor sem mertek bemenni az erdőbe, mikor a foglyok már mélyen bent dolgoztak, és ha valahol váratlanul hamarabb eldőlt egy fa, amit elfűrészelték, és valami nagy zörgés támadt, akkor az örök mind hasra vetették magukat, annyira féltek.

Szabolcs csak '47-ben jött haza. Több mint egy évig nem hallottam róla; olyan borzalmasan hosszú volt az az idő, hogy legszívesebben tíz évet mondanék. De akkor már a hadifogoly szállítmányok jöttek, akkor már nyugati nyomásra a nagy részét azoknak, akiket kényszermunka táborba hurcoltak elengedték; nem mindenkit, és az is hosszú évekig tartott. Mindenesetre egy pár tábor – talán ami a legismertebb volt nyugaton –, föloszlattak, hogy a nyugatot értesítsék, most jöhetnek, megnézhetik... szerencsére pont ilyen táborban volt az én férjem is.

Asztalos Zoltán (sz. 1926.), Lemberg – Szovjetunió

Hát mentünk, libasorban kísérték bennünket, mindkét oldalon géppisztolyos orosz katonák. De nem voltak hozzánk gorombák, mert mondták, hogy „*Á, magyarszki, á, nemsokára mentek haza majd*”. És hát látták is, hogy civilben vagyunk, nem vagyunk katonák. Igen ám, csakhogy valahonnan mellénk csapódott két észts SS-katona. Már nem volt rajtuk zubbony, csak a nadrág. És hát ezeket állati módon ütötték-verték, rugdosták, amit el tudsz képzelni, botokkal, puskatussal, mindennel. Úgyhogy már ezek a szerencsétlenek, mikor meghallották, hogy mindig azt mondják, hogy magyar, magyar, akkor megpróbálták ők is mondani, hogy madzsar-madzsar, de nem tudták kimondani azt, hogy magyar, hát aztán még jobban ütötték akkor őket. Úgyhogy a végén az árokban sem tudtak kúszni, annyira tönkrementek, annyira összeverték őket. Aztán a parancsnok kiadta az utasítást valakinek a katonák közül, hogy vigyék be az erdőbe, és lőjék agyon őket. Gondolom, mert utána hallottunk két lövést, és egyedül jött vissza a katona. És a legrettenetesebb az volt aztán mégis, hogy találkoztunk egy csapattal, egy csoport ott beszélgetett, orosz tiszték, katonák, és

kérdezik tőlünk, hogy honnan jövünk. Hát akkor az orosz nagyon gyorsan ragadt ránk, hát megértettük, hogy azt kérdezik, hogy honnan, aztán valaki megértette, és aztán az utolsó, legutolsó mögöttem lévő gyerek mondta, hogy Budapest. Hát, ez a tiszt meg elkezdett ordítani, hogy Budapest, és káromkodott, mint a jégeső, és nekiesett ennek a fiúnak: Budapest! Budapest! Valószínű Budapest ostrománál volt... Na, és ezt a fiatal gyereket, vagy kétszer a géppisztoly agyával fejbe vágta. A gyerek megtántorodott, akkor elővette a törét, és hátba szúrta. És a következő én lettem volna. De a kísérőink okosabbak voltak, mert elkezdtek kiabálni, hogy davaj, davaj! És hajtottak bennünket tovább. (...)

Egyszer malomban is kellett dolgozni, és magyarázta a malomnak a vezetője, hogy itt van egy 2 méter magas halom összerakva, rozs volt éppen vagy árpa, és bele volt szúrva egy óriási hőmérő. De egy ekkora hőmérő. Mondja nekem a vezető, hogy figyeljem a hőfokot. Amikor eléri a 80 fokot, akkor át kell lapátolni, hogy hűljön. 80 foknál! Akkor már befülledt az egész. Úgyhogy nem szárítottak ki semmit, hanem úgy, ahogy volt, be a raktárba. És ebből lett az a nyúlós kenyér. Ha az ember falhoz csapta, ott maradt. Valóban, egy $\frac{1}{4}$ kg kenyér akkora sem volt, mint az öklöm. Mert annyit kaptunk. Bocsánat! 60 dkg kenyeret kaptunk. Mert egy 2,40 kg volt egy kenyér hivatalosan, és azt kellett négyfele vágni, és abból 60 dkg volt a napi fejadag... És ugye ez is borzalmas dolog volt, ha valaki be akarta a kenyeret osztani, hogy na hát legyen reggelre, délre, estére, akkor háromfele vágta, és betette két részét a kenyérszákjába, és azt napközben ellopták tőle. Általában az volt a biztos, hogy az ember reggel megette. Az már nem vész kárba.

Három évig hitegettek bennünket. Az elején rögtön azt mondták, hogy nemsokára haza mentek. Jó, jó. Aztán ilyen meg olyan csoportokat válogattak ki közülünk, nem tudom, hogy mért. Tudniillik Lembergben volt öt vagy hat tábor. Nem is tudom, hány pontosan. Kisebb-nagyobb táborok. És egyikből a másikba vitték az embereket. Valószínű, ennek is volt valami oka, hogy ne barátkozzanak túlságosan össze, nehogy valamilyen fogolylázadást csináljanak, vagy ehhez hasonló. Mi azt hittük, hogy ők mennek haza, és irigykedtünk rájuk, aztán kiderült, hogy vagy ők kerültek vissza, vagy mi kerültünk utána abba a táborba, ahol ők voltak. Szóval ez egy hitegetés volt. Akkor sejtettük már, hogy most talán már jövünk haza, amikor a táborban egy óriási takarítást rendeztek, és akkor már alig volt őr a táborban és velünk is. És mondták, hogy ki kell hordani a táboron kívül levő szemétdombra a

szemetet, és oda már kimehettünk magunktól. Nem volt kísérő. Máskor mindig csak kísérővel mehettünk csak bárhova. De voltak olyan kedves dolgok is, hogy talán a 21 éves születésnapomon jöttünk az utcán egy kis csoporttal, és egyszer csak odalép hozzám egy lengyel asszony, és kérdezi, hogy: magyar, magyar, magyar? És kezembe nyom egy kilós húskonzervet. Az volt a vacsoránk akkor. Volt egy barátom, akivel nagyon jóban voltunk. Sajnos, ő a háború után visszament Pestre, és soha többet nem hallottam róla, hogy mi lett vele. Ővele megosztottuk a húskonzervet, meg vettünk még egy kenyeret, meg megettük a vacsorát, és olyan jól aludtunk.

Az ember mérhetetlenül sokat bírt enni akkor, mert annyira ki volt éhezve. És annyira nem tudom, mi volt, de hihetetlen sokat meg bírt enni az ember úgy, hogy nem érezte, hogy evett, hogy jóllakott. Volt olyan, akivel csináltak ilyen rossz tréfákat a szakácsok, hogy azt mondják: „Ugye nem fogsz tudni megenni egy vödör levest?” Sűrű levest. Megette. 10 liter levest. És nem lett tőle semmi baja.

Amikor jöttünk haza, akkor bennünket Debrecenben Rákosi fogadott. Az a megtisztelés ért bennünket, és ezért mi másfél napig álltunk ott Tuzsér környékén, félretolva egy vasúti vágányra. Már akkor nem voltak örök velünk. Jöttek a falusiak, látták, hogy itt egy éhező társaság, és hoztak ennivalót. Volt olyan – emlékszem rá –, hogy egy jó kiló vagy másfél kilós szalonnát meg egy kenyeret nyújtottak fel. Valaki megfogta mind a kettőt, berohant a vagon sarkába, leült, és senkit nem engedett maga mellé. Megette az egy kiló szalonnát meg az egy kenyeret, és másnap ott temették el a temető árkába. Belehalt.

Papp Viola (sz. 1913.) Szentés

Gyula Don Lebegyijában volt fogságban, egy bányában dolgozott, nagyon nehéz munkát kellett végeznie. Egyszer aztán a rettenetes nehéz kalapácsot a földhöz vágta, és azt mondta magában: ha itt kell dolgozzam, akkor nem bírom ki. És ezért elhatározta, hogy úgy tesz, mint a fogolytáborban mellettük élő németek, akik - míg a magyarok kétségbe voltak esve, bóslakodtak – vidáman éltek, mert kultúrcsoportot alakítottak, színházat csináltak, műsorokat adtak, énekeltek. S akkor a férjem elhatározta, hogy ő is szervez egy kultúrcsoportot.

És egy alkalommal, a reggeli létszámszámláláskor elmondta a többieknek, hogy a németek milyen előadásokat tartottak, még az orosz tiszték is elmentek a németek előadásaira, és jóban voltak az orosz tiszték a németekkel, és a magyarok is búslakodás helyett inkább csináljanak valamit. Azokat, akik bekerültek a kultúrcsoportba, nem vitték le a bányába, hanem próbálhattak. Úgy kezdte, hogy egy alkalommal, mikor összegyűltek névsorolvasásra, kiállt középre és megkérdezte, kik tudnak énekelni, van-e színész a foglyok között, azt mondta, hogy „A színészek, vagy akik a színház körül dolgoztak, lépjenek ki!” Hát a Nemzeti Színháznak a függönyhúzógaatója is ott volt, és az kívülről tudta a Toldit meg sok egyebet. Úgyhogy Gyula lediktáltatta vele Az ember tragédiáját meg más szövegeket, és megszervezte, nagyon ügyesen, hogy remek előadásokat tartottak, az orosz tiszték is mindig elmentek az előadásra.

Mikor két év után a betegeket hazaszállították, Gyula is odaállt, hogy ő se érzi jól magát. S azt mondja az orosz tiszt: „Hó, direktor, magát nem engedjük, mert mi lesz a színházzal?” S akkor azt mondta, hogy „Én tanár vagyok, nem vagyok se színész, se színi direktor, hanem szeretnék hazamenni.” S aztán azt kérdezték: van-e gyerek. Van. Úgyhogy ráírták, s így jött haza.

Szipál Márton (sz. 1924.), Székesfehérvár - Szevasztopol

Utolsó nap Fehérváron aztán mondták, hogy mindenki marad, vegyék föl a géppuskát. Felvettem a géppuskát. Odajön az őrmester hozzám: „*Szipál, menjen be az ezredes úrhoz.*” „*Miért?*” „*Nem tudom.*” Bementem az ezredes úrhoz: „*Szipál! Az összes német tisztí asszonyt ki kell vinni Németországba, maga lesz a parancsnok.*” (...)

A tisztí asszonyokkal megdumáltam, hogy hülyeség kimenni Németországba, maradjunk itt, én ismerem a térképet, megnézem, hol nem lesz biztosan harc. „*Ne menjünk ki, várjuk meg az oroszokat. Úgyis elkapnak minket, már Debrecenben vannak.*” Meg is beszéltek, és igazam lett. Megjelent két-három orosz tiszt, én azt hiszem, azok angol telivéreken jöttek, úgy voltak fölöltözve, mintha Hollywoodban öltöztették volna őket, és dobálták a csokoládét, cigarettát a lányoknak. És mondták, hogy amit a németek róluk beszéltek, az mind hazugság, mert tényleg fel akarnak

minket szabadítani. Én el is hittem egy kicsit. És mondták, el kell menni egy táborba, és ott majd megtudjuk mi lesz. Elmentünk a táborba, az is úgy nézett ki, mint egy hollywoodi díszlet.

A táborban mondták, hogy ha elmegyünk Székesfehérvárra, akkor hazamehetünk, szabadok vagyunk. Az asszonyok meg egy pár katona mentünk, voltunk vagy százan. Székesfehérvárra tízezren érkeztünk meg egy őrrrel. Minden nap jött egy-két ember ilyen szabadságos levéllel orosz hadifogságból, magyar pecséttel, orosz pecséttel. És mondták nekik: *„MenjeteK, mert hazaengednek benneteket!”* Megrendezett színjáték volt, csali. Egy nagy plakát is volt, hozták az országúton velünk szemben, rajta bátorító szavak. Fehérvárra bementünk, becsukták az ajtót, és azt mondták, a tisztek fehér ágyban alszanak, és minden nap ehetnek húst. Abban a pillanatban én letéptem az epolettet, mondom, ez gyanús. Jól is tettem, mert a tisztek 10-15 év múlva tértek haza, én meg öt hónap múlva már otthon voltam. Harmadik nap levágták kopaszra a fejünket, akkor már biztos voltam benne, hogy valami nem stimmel, örültem, hogy nem vagyok tiszt.

Egy hét múlva mondták, hogy elmegyünk Szegedre, mert járvány van. Beraktak negyvenünket egy vagonba, mentünk Szegedre. Mikor átléptük a Dunát, mondtam: *„Gyerekek, mi nem Szegedre megyünk.”* Fogságba vittek minket, kivittek fogságba Szevasztopolba. (...)

Kiküldtek a bányába dolgozni. Első nap követ kellett vágni, puha és fehér követ. Aki meg nem tudott vágni, az fölvihette a vállán a hegyre, ahol építkeztek. De még el se kezdtünk dolgozni, kijön a főorvos, hogy lecsekkolja, mi van. Egyenesen jön hozzám, magyarul kérdezi, hogy milyen nemzetiségű vagyok – mondom: magyar. Mondta, ő is, majd kérdezte: *„Milyen városból jött?”* Mondom: *„Debrecenből.”* *„Ismeri a Harmatiékat?”* Harmatiéknak a Nagytemplom előtt nagy üzletük volt. *„Hát a Harmati Ferike a legjobb barátom!”* *„Én a nagybácsija vagyok.”* Karon fogott, bevitt a kórházba, megtanított az összes nagy betegségre. *„Te tolmácsolni fogsz magyarul németre, németről oroszra, oroszról magyarra. Ezek a hülye orosz orvosok nem tudnak, csak oroszul.”* Hát ő leírta a betegséget, megtanultam. Leírta papírra németül, oroszul, magyarul. Németül tudtam egy kicsit, tanultam a suliban. De a végén már injekciót is adtam, mindent, imádtak, és az orvosnő egy kicsit belém is szeretett, én is belé, de nem volt semmi. Az mondták, ha csókolózni meglátnak

minket, mind a ketten megyünk Szibériába. Hát mondom, ezek fasisztábbak, mint a németek, az istenit!

Óriási szívességet tett azért a nő, mert amikor a háborúnak vége volt, akkor a disztrófiásokat hazaküldték. Föl kellett állni, és akinek olyan volt a fenéke, hogy megfogta az orvos a bőrt rajta, lefekhetett és mehetett haza. Hozzám, az én ágyamhoz ért az orvosnő, beszélt valamit az orvossal, nem tudom, mit, és lépett tovább. Utána megkérdeztem, mit mondott neki. *„Hogy ez a pali ne álljon föl, mert ha föláll, eldől, olyan beteg.”* És hazajöttem öt hónap után.

IV.2. Hazatérés és újrakezdés

Néray Vilmos (sz. 1919.), Ausztria, Budapest, Bonyhád

A háború végén az amerikaiak parancsára mindenkinek vissza kellett térnie az utolsó harcállásába – persze nem volt az már harcállás, csak vissza kellett menni oda. Mi az amerikaiaktól kaptunk élelmet – vagy hoztak, vagy nem hoztak. Ami pénzem még volt, azt mind elköltöttem a legényeimre, hogy legalább meg tudjanak ebédelni. Már mindjárt másnap eljöttek a környékbeli parasztgazdák hozzánk és elvitték azokat, akik hajlandók voltak dolgozni, mert az ő embereik és gyerekeik is még kint voltak a német fronton. Úgyhogy a legényeim ott dolgoztak a parasztcsaládoknál, de voltak vagy tizenöten körülbelül, akik még életükben parasztmunkát nem csináltak, kaszálni nem tudtak, úgyhogy ők ott maradtak és henyéltek a sátorban, mert egy sáortáborban voltunk. Az én írnom meg két barátja, két újpesti gyerek a legközelebb lévő családnál találtak maguknak jó helyet és nagyszerűen elláttak minket mindenféle étkezéssel, úgyhogy reggelit, ebédet, vacsorát kaptunk mindig időben. Itt is voltak lányok, de hát nem nagyon bántottuk őket, mert kölcsönösen tiszteltük egymást. Ügyes fehérnépek voltak.

A családom fellelése úgy történt, hogy egyszer csak a szomszéd községből átjött az egyik volt évfolyamtársam, aki Temesvári ezredesnek a segéd tisztje volt. Ő többször járt Simbach am Innben, és hozott egy üzenetet, hogy rövidesen fog arra jönni egy lelkész, és legyen itt és itt, ezen a ponton, hogy megtalálja. Le is mentem aznap és találkoztam a lelkésszel. Azt mondta, hogy három nap múlva jöjjenek vissza és átvisz a szüleimhez; ő ilyen összekötő ember volt. De csak nem tudtunk továbbmenni, mert

akkor még föl volt robbantva az úttest, de az Inn folyón átvezető hídon Simbach am Braunau-ig el tudott vinni engem. Braunauban bevitt a táborba, és ott csináltak nekem helyet, illetve hát a lelkésznek. Sokfelé voltak ilyen szállások a háború után, mert elég sokan szöktek hazafelé.

Három napig voltam Braunauba, akkor értem jött egy autóval ez a magyar lelkész és átvitt engem Simbach am Innbe, itt volt a magyar tábor. Volt itt egy óriási nagy raktár, innen vittek ki élelmiszert, úgyhogy itt ingyen és bérmentve állandóan kaptunk ételt. Simbach am Innben azt mondták, hogy Beretvás László gazdasági tisztnél jelentkezsek. Mondtam, hogy én épp őt keresem, hiszen az a Beretvás László a sógorom volt. Amikor találkoztunk, nagyon megörültünk egymásnak, és azonnal vitt is engem kifelé a németekhez, ahol az ő szállásuk volt. Az óriási élelmiszerraktárból látta el a sógorom mint gazdaságvezető az egész magyar tábort, akik Simbach am Innben voltak bejelentkezve.

Sógorommal kimentünk Grünnauba, ahhoz a parasztcsaládhoz, ahol az anyám, a húgom és a sógorom voltak elszállásolva. Az édesanyám úgy került ide, hogy amikor Bonyhád felé jöttek az oroszok, akkor a pécsi hadapródi iskolából ment föl a soproni hadapródi iskolába egy teherautó megcsinálni a szállásokat, és ehhez csatlakozva jött el édesanyám is a sógoromékkal.

Négyen lettünk, és én is elkezdtem ott dolgozni a gazdaságban. Hajtottam egy Pubi nevezetű fekete csődört, összegyűjtöttem a szénát meg hát különböző ilyen munkákat végeztem. Kilencven katasztrális holdjuk volt, mint parasztagzáknak, úgyhogy volt hely kellemesen, bőven. Nekem is volt külön szobám meg a többieknek is, a sógoroméknak meg az anyámnak. Ott voltunk egészen addig, amíg szeptemberben meg nem érkezett az apám. És akkor elkezdődött a vita, hogy hazamenjünk, vagy ne menjünk. A húgom és az apám azt javasolták, hogy maradjunk kint, de az anyám és én haza akartunk jönni Magyarországra. A sógoromat is sikerült végül meggyőzni. Egészen késő őszig, körülbelül október közepéig voltunk ezen a német tanyán, és akkor elhatároztuk, hogy hazajövünk.

A hazautazás úgy kezdődött, hogy először is októberben jelentkezünk Simbach am Inn-ben, ahol a hazautazókat összegyűjtötték. Onnan jöttünk be magyar vonaton a

kaposvári gyűjtőtáborba. Ott apámat is, engemet is letartóztattak, illetve nem adtak ki rögtön, hanem egy éjszakát ott bent aludtunk. Többen is voltunk, sorban engedték el akkor egymás után az embereket. Kikérdezték, hol voltak, mit csináltak a háború alatt, akkor a sógorom elmondta, hogy mi volt, és az anyámékat elengedték, ők mentek haza. A sógoromé és anyám először Nagykőrösre mentek, mert a sógoromnak ott volt valamikor egy hatalmas háza. De már csak egy üres szoba volt abban a házban, mert a többit kiutalták egy cigány társaságnak.

Amikor apámat elengedték, és a hazaúton Bonyhádon keresztülmentek, megtudta egy bonyhádi barátjától, hogy ő vitte el a bútorainkat a házból, ahol laktunk, mert minket kilakoltattak. Odaadták egy Lőwy nevű zsidó embernek az összes bútorainkat, amire ő igényt tartott és kellett neki: konyhabútort, szalonbútort mindennel együtt. De aztán, amikor apám hazaért, ez az ember minden további nélkül visszaadott mindent. Úgyhogy ez végtelenül nagy csoda volt, hát nem tudom, hogy miért, mire föl... Aztán én nagyon jóba lettem övele meg az üzlettársával is, nagyon szép öltönyöket csináltattam náluk magamnak, mert nem volt ruhám, ők pedig szövettel foglalkoztak.

Azt tudom, hogy Bonyhádon a háború után összesen öt zsidó maradt, akik aztán még később el is mentek onnan. Ott voltak Kohnék, akiknek a szódagyárunk volt, aztán volt egy, aki mindenféle üzleteket kötött valakinek a megbízásából. Kereskedéseik voltak, egész szépen ügyködtek, a végén aztán mégis mindegyik eladta az üzletét, a Bárányék is meg a mellettük levő is. Eladták a Fő utcában, a Szent Imre utcában lévő nagy üzleteiket, textil üzleteiket mind és elmentek. Annak idején Bonyhádon a zsidók többsége mindenféle kereskedéssel foglalkozott: volt, aki gabonával, volt, aki textillel kereskedett, nagy üzleteik voltak. A Bárányt, azt jól ismertem, ott vásároltam is, azután a Lőwy meg a másik, aki a társa volt, tőlük vásároltam a ruhának valót, ők öltöztettek. A gabonakereskedőnél még pénzt is lehetett keresni, úgyhogy nem volt semmi hiba. Szép lassan, de mindenki elment Bonyhádról.

Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Baja

Az oroszok bejövetelével Baján elszabadultak az indulatok. Ahogy az oroszok nagyon szerettek inni, a bunyevácok is eléggé szerettek, és dél-bácskai partizánok is jöttek át... ilyenkor csak egy-két elvadult ember kellett, hogy most gyerünk, kapjuk el ezt, vagy vigyük el azt, üssük agyon... Komoly lincselések voltak. Édesanyám és én a gyerekekkel 1945 júniusában értünk vissza Bajára, akkor már túlestek ezeken a lincseléseken, de amikor már ez valamennyire elcsitult, egy internálótábort alakítottak ki a városban, és ha valaki haragudott a másikra, könnyen be tudta oda vitetni. A rendőrségtől kidobálták a régi embereket, és csupa nagyszájú, iszákos fiatal legény állt be rendőrnek – estére mindegyik holtrészeg volt. Bárkit elvittek, elég volt egyszerűen csak rámondani, hogy németbarát volt – aztán bizonyítsa be, hogy nem.

Szüleim bajai háza '46 szeptemberéig szovjet hadikórház volt; 1944 októberében jöttek be az oroszok, és a nagy házakat mindjárt lefoglalták. Amikor a kórházat megszüntették, az internálótábor parancsnoka és egy rendőrcsalád költözött be. A mi régi bérelt lakásunkban, a Rókus utca sarkán „robotosok” (az oroszoknak kirendelt munkások) laktak, de köztük – nagy nehézségek árán – mi is meghúzhattuk magunkat anyuval és a két kicsi gyerekkel. Mikor 1946 végén az internáló parancsnokság megszűnt, visszaigényelhettük a szüleim lakását, és hosszas huzavona után sikerült számos társbérelővel együtt hazaköltöznünk: hét felnőtt és hat gyerek lakott a lepusztított, kifosztott Tóth Kálmán téri házban. Beköltözés előtt két hétig meszeltünk, takarítottunk, de még így is egerek között töltöttük az első éjszakákat – alig tudtunk tőlük aludni. A bútoraink közül csak keveset – azt is keserves nyomozás, küzdelem, alkudozás után – tudtam visszaszerezni. A kert szörnyű állapotban volt: eltűnt a két diófa, a nyírfának, virágoknak nyoma sem maradt, egyedül az öreg tuja maradt meg.

Rózsa Irén (sz. 1923.) Pécs

Az volt a helyzet, hogy '45-ben már nem volt mit elvinni az országból ezeknek a csibészeknek – a sváboknak meg az oroszoknak –, és nem lehetett még veteményezni se, nem volt krumpli egy szem se, mert megette maga a lakosság – hát élni kellett valamiből, ha egyszer voltunk, és a gyereknek enni kellett adni. Egy

szem cukor sem volt Pécsen, egy szem liszt, zsír, semmi, a falusiaktól vettünk mindent. Tej, az nem volt, arról szó se lehetett, a kicsiknek viszont kellett a tej. Lementünk a piacra mi, városiak, a szalonnát meg a zsírt, meg amink még volt elcseréltük cukorért. Jól kifosztottak bennünket, de még így se volt otthon elég, Pécsen nem lehetett több cukrot szerezni, csak Pesten lehetett.

Nagyon sovány voltam, megviselt a szülés meg, hogy nem tudtam rendesen enni. Kevés tejem volt, ötóránként jött össze elég, hát le voltam nagyon robbanva a sok idegeskedés meg a félelmek miatt is – jaj, nagyon féltem, mindig volt mitől. Lefelé, a város felé volt a házunk alsó része, és bejöttek az orosz katonák, keresték az uramat. Tudták, hogy ő sváb, német: Fischer – hát tehetett ő róla, hogy a világon van? Így éltünk, én nagyon legyengültem a sok gond, félelem miatt, és nem volt elég tejem. Próbáltam adni grízt a kisfiamnak. Sós volt a tejbegríz, nem cukros, mert hát nem volt cukrom, és megpróbáltam sót beletenni, hogy az is ízt ad. De mikor adom a szájába a cumisüveget, hát úgy sír, mint a csuda (*nevetve*) – most már nevethetek vagy sírhatok, teljesen mindegy.

Kellett hozni cukrot. Ezt a negyvenötös napot szeretném elmondani, mikor utoljára fönt voltunk Pesten cukorért. '45 márciusában az már a harmadik utunk volt, előtte kétszer is voltunk. Pestre elmenni, az egy pokol volt. Nem volt rendes járat, mivel háborús időszak volt; minden vagon, minden kocsi az állomáson tele volt gépekkel, leszerelték az összes gyárat. De nem volt rendes vonatindulás, hanem ott volt a tömeg, tele az állomás, mert az volt a hír – ez volt kiadva, kiabálva – hogy megy vonat, de még nem tudják, hány órakor, azt se, hogy mikor jön vissza. Nem baj, mi két napra készültünk. Ott kellett hagynom a gyereket, édesanyám vigyázott rá. Szegénykém, az is eléggé gyámoltalan típus volt, legalább ilyen lett volna, mint én voltam – úgy látszik, én az apámra mégis valamiben hasonlítottam.

Elég az hozzá, hogy fogtuk magunkat, én kispárnát tettem a nadrágomba, hogy úgy látszódjon, terhes vagyok, hogy ne bántsanak. A párom is olyan topisan volt fölöltözve, hogy szegényeknek látszódjunk, hogy ne bántsanak. Mire odafértünk a vonathoz, már tele volt minden vagon, úgyhogy mikor én fölmásztam a vaslépcsőn, már hátul toltak, elől visszarúgtak, szóval vadult az emberiség – hát nem volt semmink, mindenki próbált élni. És akkor fölmásztam a tetejére ennek a vagonnak; domború volt. Valami harminc vagon volt összekapcsolva, és azoknak a tetején

mindenhol ültek emberek. Egyszer csak rántanak rajtam egy nagyot, nem tudtam elképzelni, mi az, hát, ha nem rántanak le, akkor lever a drót, amiben a vonat fölött megy az áram. Amikor jött egy állomás és megállt a vonat, a vasutas elkiabálta magát, hogy leszállni mindenkinek, és le kellett szállni róla és ott óraszám várni, éjjel-nappal várni, hogy mikor indul, honnan indul, merre megy egyáltalán. Az egyik állomás után az ütközőn ültem. Jól meg is áztam, akkora eső volt, az ütközők meg mindig összezsapódtak, amikor a vonat fékezett.

Na, szóval fölértünk Pestre. Az állomáson voltak pakkokkal a deportáltak, a zsidók, az is szörnyű volt, ott volt a város lakossága, hogy megkeresse köztük a rokonát. A Dohány utcába mentünk, ott voltak rengetegen, akik akartak venni zsírt meg szalonnát, és én adtam szalonnát meg zsírt (ami persze nekem is kellett volna), ők meg cukrot. Mert Pesten volt cukorgyár, és azt valahogyan próbálták üzemeltetni.

Akkor már harmadik napja voltunk távol, és a tej meg ott volt benne a mellemben. Attól félttem, hogy elpusztulhatok, begyullad a mellem, nem tudtam, mit csináljak. Visszafele leparancsoltak minket a vonatról, hát akkor jöttünk mi vonat nélkül, szőlőkön, kerteken keresztül. Szép idő volt, ez volt a szerencse, de viszont gyalog jöttünk, és nem tudta senki, merre menjen. Ugye, mindenki haza igyekezett, de hogy hogyan sikerült hazaérnünk, annak a jóisten a megmondhatója. Az ötödik napon értünk haza. Addigra a tej begyulladt a mellemben, tejlázam lett. Megálltunk egy kerekés kútnál, elbújtam ottan, csináltam borogatást rá, próbáltam kinyomni belőle amennyit tudtam, de hát fél deci, ami kijött, szóval rettenetes volt, amilyen lelki, testi gyötrelmek között ott kínlódtam. A párom abszolút semmire nem volt használható, hát az nem tudott tanácsot se adni.

Ez egy út volt. Ezt nem szeretném senkinek, még a legnagyobb ellenségemnek se kívánni. És akkor így hoztunk haza két kiló cukrot, hogy otthon valamit tudjak tenni az asztalra.

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs

Amikor valami munka volt a tanács körül, a sógorom mindig szólt a húgomnak: Katókám, mondja meg anyukájának, hogy holnap reggel ide lehet jönni dolgozni. A mama... hát ugye, nem tiszta szívéből, de ő is sajnálta anyósomat: idős asszony,

szegény asszony, hát egy kis munkát ő is kapjon. Mondja neki a mama: „Editke, gyere, holnap megyünk a püspökségre krumplit válogatni.” „Hát Annuskám, engem fölvesznek oda?” „Ne törődj vele, majd beviszlek én” – és elvitte.

Tudod, volt az a nagy szegénység, aztán, ha volt valami adomány, azt a püspökség osztotta szét. Összehordtak a püspöki udvarba rengeteg krumplit nagy, óriási kazlakba, s akkor ott szegényeknek ki kellett válogatni, mert rohadt volt. És együtt ültek, vittek kis sámedlit... és egy-két hétig ez adott nekik munkát. Aztán akkor ugye, ott egy kicsit össze is melegedett a két öreg, a sors összekovácsolta őket.

IV.3. Földosztás

Németi László (sz. 1929), Bakonszeg

Aztán a második világháború után a pártok megkezdték a működésüket. A Magyar Kommunista Párt legelsőnek kezdte meg a működését. Főleg a Nyilas Pártból léptek át, de mások is léptek be a Magyar Kommunista Pártba. Apám kimaradt ebből, ő valahogy '19 után nagyon félt, hogy ne keveredjen bele semmibe, mert mi lesz, ha ezek visszajönnek. Szóval ő csak később, '47 körül lépett be a Szociáldemokrata Pártba, mert az már mégiscsak egy elfogadottabb párt volt. Volt még Nemzeti Parasztpárt is. Kérdeztem apámat, hogy „miért nem a Nemzeti Parasztpártba lép be maga?” És azt mondta, hogy „az egy értelmiségi párt, a parasztok inkább a Kisgazda Pártba lépnek be.” Azt mondja, hogy értelmiségi párt ez. Énnekem természetesen a Nemzeti Parasztpárt volt a kedvenc pártom, mint gyereknek. (...)

A második világháború után a földosztásra emlékszem még, ami '45 áprilisában volt. Azt vettük észre, hogy a Nyilas Pártban szereplő vezetők, azok a Kommunista Párt aktivistái lettek. Ez megdöbbentő volt számunkra. És ezekből lettek a földbirtokrendező helyi megbízottak. Volt egy földrendezés bizottsági elnök, az intézte az egészet. Egyébként nagyon demokratikusan ment ez. Korábban egy tulajdonképpen illegális kommunistának tartott ember, egy szabómester mindig beszélt a földosztásról, de hülyének nézték szinte. És aztán ő előbb osztotta ki a földet, mint kellett volna. De aztán jóváhagyták, de rosszallták ezt az eljárását, mert a szovjeteknek az volt az álláspontja, hogy a magyaroknak tisztességesen kell ezt elrendezni. Tehát előbb jogszabályt kell hozni... Hozott is egy jogszabályt

Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amit aztán később – amikor feljöttek Pestre – iktattak törvénybe.

Bakonszegen kevés volt a föld, de a szomszédos községben, Nagyrábén sok volt. És akkor mi még onnan is kaptunk! Nagyon érdekes volt a parasztok félelme, hogy elfogadják, ne fogadják el. Féltek az 1919-es Tanácsköztársaság emlékeitől. De persze szerettek volna földet, úgyhogy aztán rábeszéltek őket. Elfogadták és aztán meg is művelték a földet! De én még olyat nem láttam, mint akkor ott... Hogy emberek húzták az ekét! Szántottak, boronáltak emberi kézzel. Egy tehén húzta az ekét, és a paraszt is mellette volt, és ő is húzta, és az asszony meg tartotta az ekét. Mert először a németek kezdtek rekvirálni, de azok keveset vittek el, a legjavát az oroszok vitték, főleg a lovakat, alig maradt valami igavonó állat egy pár helyen, főleg a szélső házaknál, amit nem vittek el. Úgyhogy inkább tehennel szántottak, vagy kiscsikókkal, amik akkorára megnőttek, és be lehetett fogni őket.

Mi is kaptunk másfél hold földet, ez mind arra volt jó, hogy kukoricát termeltünk. Apám ásta föl az a nagy telket, egészen pontosan kapálta föl. Még minket is bevontak a munkálatokba a földosztásnál. Tulajdonképpen én írtam a diáktársaimmal együtt – egy pár diák volt még ott akkor Bakonszegen –, hogy ki mennyi földet kapott és hol. Még a dűlőkre is emlékszem, a dűlőnevekre... A földosztás iratait is én másoltam le nyáron, amikor otthon voltam, mert akkor még nem voltak ilyen modern eszközök, mint számítógép meg írógép, kézzel írták a dolgokat. És én emlékszem, hogy szépen lemásoltam ezeket, amikor nyáron otthon voltam.

IV.4. Népbíróságok

Néray Vilmos (sz. 1919.), Budapest, Bonyhád

Apám és én ott maradtunk, minket letartóztattak, de csak egy éjszakára, majd őt elküldték a dél-budai laktanyába a Ferencz József hídnál, a Gellérthegy tövébe. Ott találkozott egy volt őrmesterével, aki kijárta, hogy hazamehessen. Én maradtam csak egyedül fogságban, mert hát nálam fegyver volt. Nálam volt a fegyverem, egy vacak pisztolyom öt tölténnyel. (...)

Bevittek a Markó utcába, összesen egy hónapig voltam ott körülbelül. Amikor már

egy hete ott voltam, akkor lehetett önként jelentkezni a téli időben favágásra Szentgyörgypusztára. Valaki kibérelt ott egy területet és ő fordult ezzel a parancsnoksághoz, hogy hát engedjék meg, hogy mi kijárjunk dolgozni hozzá önkéntesekként. Negyvenketten voltunk összesen, és kivágtuk a fákat sorban. Mi aztán megegyeztünk egymás között a brancsban, hogy egy fát mindenki kivág, azt feldolgozza, és a többi, az majd holnapra vár. Egyszer anyámék is meglátogattak. Nagyon jóba lettem én ott az erdész, Rimmler Laci családjával, akinek a baromfiketrecében meg egyebütt laktak a favágók. Rimmler Laci családja megkért, hogy tanítsam a lányukat németül, így hát esténként ővelük, délelőttönként a favágással foglalkoztam. Háromszoros fejadagot kaptunk, úgyhogy legalább tudtunk dolgozni. A tárgyalásomat márciusra tűzték ki.

Amikor a Markóból el tudtam jönni, egy régi osztálytársamhoz mentem, Mindszenty Jancsihoz, és ő jött el velem a tárgyalásra, ő volt a tanúm. A tárgyaláson megkérdezték, hogy hogyan kerültem a Hunyadi Hadosztályhoz. Megmondtam, hogy nekem fogalmam se volt, hogy ez miféle társaság, csak azt ismertem, akihez engem és a társamat kivezényeltek azért, hogy kiképezzük a karpaszományos társaságot, de hát az oroszok hamarabb elértek, mint ahogy ők összegyűltek volna. Elmeséltem a tárgyaláson, hogy amikor ők szanaszéjjel mentek, mi meg nem tudtuk, hogy hova menjünk, akkor elirányítottak minket Bécsbe, Bécsből tovább Breslauba, onnan pedig visszajöttünk egy német társasággal Ausztriába. Összevissza küldtek minket erre-arra, mindenfelé, három vagy négy hónapot voltunk ezekkel a legényekkel, és akkor vége lett a háborúnak.

Március 21-én engedtek el engem a Markóból. A népbíróságon azt hiszem, hét bíró volt, volt ott mindenféle ember közöttük. A tárgyalást vezető bíró megkérdezte, hogy és miként hoztak engem egyáltalán ide. Akkor én elmondtam nekik, hogy én hivatásos tiszt voltam eredetileg, mentem, ahova parancsolták és így kerültem fogságba. Németországban voltam a háború végéig, onnan önként jöttem haza Kaposvárra, ahol mindjárt letartóztattak és idehoztak a bíróságra. Háromszor vagy négyszer kihallgatott az ügyész, mindig ugyanazt mondtam – hát nem tudtam mást mondani, nem is akartam. Azután ők felolvasták az ügyésznek az indítványát, és akkor a népbíróságon lévő társaság úgy döntött, hogy engem fölmentenek. Az ügyészség, aki a vádat emelte, az természetesen ellenkezett, így még egyszer –

három vagy négy nap múlva – volt egy újabb tárgyalás, de azon megint csak fölmentettek, és akkor el is engedtek engem mindjárt, március huszonnegyedikén.

Előzőleg is már érdekes volt a fegyőr, aki bevitt engem a tárgyalásra. Mert hát nem engednek el ilyenkor egyedül, hanem valakinek vigyáznia kellett rám, ahogy mindenkire, amíg fel nem mentik az embert. Ez a fegyőr akkor elengedett engem, mert azt mondta, hogy ők otthon a családdal elég szűkösen laknak, úgyhogy én nagyon nehezen férnék el. Én meg ajánlottam neki, hogy engedjen el nyugodtan, mert én nyolc órakor ott leszek a Markó előtt, és várni fogom őt, így is volt. Úgyhogy elengedett, elmentem Pálfalvi Jenő bácsiékhoz, anyámnak a nagybátyjához, aki bíró volt Budapesten. A gyerekeivel, unokákkal meg a mamákkal éltek együtt a Csalogány utcában egy lakásban. Megmondtam nekik, hogy mi a nagy helyzet, ők azt ajánlották, hogy maradjak, és megszerezték nekem a tárgyalásra Mindszenty Jancsi címét, aki el is jött a tárgyalásra. Egy napot még voltam a Jenő bácsiéknál, utána elutaztam haza Bonyhádra, mert értesítést kaptam, hogy a szüleim ott vannak.

Bonyhádön akkor elkezdtem az alkalmi munkáimat. Hát ugye, jelentkeztem a rendőrségen, rendőri felügyelet alá helyeztek, mindennap jelentkezni kellett egy ideig. Aztán az apám jegygyűrűjén éltünk egy darabig, ugyanis apám a jegygyűrűjét elcserélte egy zsák búzáért és egy zsák árpáért – jó nagy zsákok voltak. Az édesapám a háború után, tizenhárom évig egy fillért se kapott.

Munkát nem találtam, hiába keresgéltem erre-arra, de aztán a végén mégiscsak szereztem nagy nehezen. Amikor ajánlgatták, elmentem én is és learattam egy tábla árpát, ami akkor azé volt, aki lekaszálta. Ezt az árpát akkor eladtam a gabonakereskedőnek, aki mindjárt befogott kukoricamorzsolónak. Nem kézzel, hanem géppel kellett dolgozni, volt ott egy kukoricamorzsoló gép. Ott morzsoltam egy pár hónapig a kukoricát, más munkát nem nagyon lehetett szerezni.

Molnár Katalin (sz. 1925.), Debrecen

Egyszer aztán a férjemet elvitték a városházára, ott kihallgatták, hogy letartóztatják. Én kérdeztem azt a két fogdmeget, akik érte jöttek, hova viszik férjemet. Ellöktek, pedig

terhes voltam, én gyorsan felszedtem a ruhámat és távolról mentem utánuk. Nagyon siettek, én nem tudtam annyira sietni, de úgy távolról láttam, hogy a városházára mentek be – ez tőlünk úgy egy kilométerre, 10-15 perc gyalogútra volt. És akkor én utánamentem az épületbe, de nem láttam senkit. Ahol láttam irodákat, mindenhova bementem volna, de zárva volt az ajtó. És egyszer egy ajtó megnyílt, és akkor láttam, hogy a férjem ott áll háttal egy íróasztalnak, és az a két fogdmeg ott volt mellette, és egy idős úr ott ült és vallatta. És akkor a férjemet az egyik fogdmeg jobbról fogta, a másik meg balról pofon akarta ütni. Odamentem, és mondtam neki — már meg voltam vadulva —, hogy rá ne merje tenni a kezét, mert itt fojtom meg.

Az az idős úr kommunista volt, de nagyon rendes — az isten áldja meg ott, ahol fekszik! —, azt mondta: „Fiúk, hagyjátok!” Akkor megfogtam férjem kezét, odamentem ehhez az úrhoz, és mondtam, hogy köszönöm szépen. Mondta, hogy nyugodjak meg, és üljünk le mind a ketten. Mondtam: „Nagyon szépen kérem, a férjem ártatlan. Soha sehova, se ide, se oda nem húzódott. Teljesen semleges volt, hagyjanak neki békét.” Nagyon rendes volt az az idős úr, és mondtam neki, hogy van egy kérésem: „Ha a férjemet igazságtalanul letartóztatják, nem bánom, inkább verjenek agyon, de férjemet nem engedem. Ha őt elviszik, engemet is vigyenek el.” Azt mondta az illető: „Idefigyeljen, kedves! Szavamat adom rá. Hagyja el a termet ezen az ajtón — egy mellékajtó volt —, itt menjen ki. Itt a kezem, Isten engem úgy segítjen!” Kommunista volt. És ő mondta, a kommunista: „Isten engem úgy segítjen, itt a kezem, a férje otthon lesz, mire maga hazamegy.” Mondom: „Tudom. Tudja, mit mondok? Az Úristen, itt mondom maga előtt... átkot mondok magára, ha engemet becsap.” – Nyugodjon meg, felelte. De otthon is volt férjem, hazaengedték.

Bessenyoői Elvira (sz. 1916), Baja

Édesapám soha nem volt zsidóellenes vagy szélsőjobbaldali, '45 után mégis rá akarták sütni mindkettőt. Az volt a szerencsénk, hogy a menekülésből Budapesten keresztül kellett hazamenni, és megmondták édesapámnak, hogy Baja most nagyon veszélyes város, ott már egy pár ember halálát lelte a vezető rétegből, eszébe ne jusson Bajára menni. Akkoriban voltak a népbírósi perek. Ha a népbíróság előtt hárman mondták azt, hogy valaki németbarát volt, és harminchárman, hogy soha szóba se állt a németekkel, akkor is kapott tíz évet, vagy bányába vitték

kényszermunkára – szóval az nem számított. Apunál elsősorban az volt az érvük, hogy a Bajai Takaréknak azért nőtt olyan nagyra, mert a vezérigazgató németbarát volt, és ezért tudott túltenni a hat másik bankon – de hát hogyan lehet azt bebizonyítani, hogy nem?

Visszahozták a dobolást és a Főtéren, a Városházánál piacnapon kezdték dobolni: „Akit a Bessenyoői vezérigazgató vagyonától megfosztott, kiforgatott, az jelentkezzen”. Most képzeld el, hogy milyen érzés, mikor én ott megyek és ezt hallom – kétszer is sikerült hallanom. Volt egy öreg suszter, akinek talán valami kis hitelt adhatott a Takaréknak, mert kis hitelt csak a Bajai Takaréknak adott, a többi akárkivel nem állt szóba. Nem tudok mást elképzelni, mert mi nem oda jártunk cipőt talpaltatni, sarkaltatni, tehát csak ilyen kapcsolat lehetett. Az unokaöccse egy iszákos senki, tehát rendőr volt, aki este tíz után, mikor hazakerült, mindig nagy részegen elmondta, hogy ma ezt fogtuk, azt jól elvertük, ma ezt csináltuk, azt csináltuk... Ez az öreg suszter jött titokban nekem elmondani, hogy vigyázzunk, és nehogy az apu hazajöjjön. (...)

Apu 1947-ig Pesten volt, és amikor úgy érezte, hogy nem biztonságos, ha mutatkozik, a pálosoktól kapott segítséget. Nem ő volt az egyetlen, mert nagyon sok üldözött volt, a Gellérthegy Sziklakápolnában és a folyosóin rejtették el őket. A pálosok lehetőleg külön-külön dugták el az embereket, hogy ne találkozzanak egymással, nehogy valakiből kiverjék, hogy ki volt még itt. Miután a hegyben mindenféle folyosókat fúrtak még az előző évtizedekben, mert meg akarták nagyobbítani a kápolnát, ezek közül sokat gyorsan befalaztak vagy elkerítették, szóval voltak ott rejtett búvóhelyek.

Zsámár József (sz. 1925.), Budapest

Amikor hazajöttünk, elég nehéz helyzetünk volt, mert édesapámat, aki '45 előtt állami tisztviselő volt bebörtönözték; két évig vizsgálati fogságban volt, míg a népbíróság bűncselekmény hiányában föl nem mentette. Egyik éjszaka elvitték, és csak két hét múlva tudtuk meg, hogy a Kozma utcai nagy gyűjtőfogházban van. Pontosan nem tudom megmondani, mikor, de '47 körül történt ez. Emlékszem, vittünk be neki a börtönbe ebédet, és édesanyám a kosár fenekére rávarrt egy vitorlavásznat, alá egy hártypapírt csúsztatott, azon folyt köztük a levelezés.

Az volt az egyetlen vád ellene, hogy állami tisztviselő volt; a proletárdiktatúra alatt a tisztviselőket vagy kitelepítették, b-listázták, vagy letartóztatták, mint az édesapámat. 1942-ben Varga József, műegyetemi tanár, vegyész lett a miniszter, akkor lett édesapám az Iparügyi Minisztériumban a törvényelőkészítési osztály alkalmazottjából az elnöki osztály vezetőjévé. Ez azért nem volt szerencsés, mert az elnöki osztályhoz tartoztak a személy ügyek. Ő semmi olyat nem tett, ami – mondjuk így, etnikai vonatkozásban – kifogásolható lehetett volna, de végeredményben azzal, hogy az elnöki osztály vezetője volt, még szerencse, hogy ennyivel megúszta, és nem telepítették ki, vagy nem ítélték el, mert ugye, bármibe bele lehetett kötni.

Annakidején a minisztériumban zsidó tisztviselők is voltak, és aztán volt egy időszak, amikor a zsidókat áthelyezték, illetve a hitleri nyomás miatt a minisztériumokból meg az állami szolgálatokból a zsidókat próbálták eltávolítani. Édesapámat ilyen szempontból nem vádolták. Miután neki ingyen bérlete volt a közlekedési eszközökön – a vasúton is, de a buszon is –, a buszos igazolványát éppen egy zsidó kollégájának adta, hogy az járjon azzal, szóval semmilyen ilyen vonatkozású probléma vele nem volt.

Amíg édesapám börtönben volt, nekünk semmi pénzünk nem volt, csak amit édesanyámmal ketten kerestünk, szóval elég nehezen éltünk. A Muskotály utcai lakásunk megmaradt, édesanyám egy darabig az egyik lakónál vállalt takarítást, emellett szabás-varrást vállalt bérbe. A húgom Pécssett járt egyetemre, ott is lakott a nagynénémnél, aki tulajdonképpen gondoskodott róla, viszont én itt Pesten folytattam a Műegyetemet. Próbáltam egy kicsit belesegíteni a háztartásba, például készítettem másnak a rajzait. (...)

Édesapám soha egy mondatot sem mondott nekünk a börtönről, arról, hogy mi történt, de azt hiszem, hogy talán nem bántották őt, nem tudom. A börtönben volt egy tervező részleg, mert sok mérnök került oda, és azt hiszem, ő talán egy ilyen részlegnél dolgozott, bár jogász volt, de jól tudott gépelni. Amikor a börtönből kiszabadult, akkor ő csak segédmunkás lehetett. Pesten egy építőipari vállalatnál volt segédmunkás, cserepet, meg téglát adogatott. Emellett hol kapott nyugdíjat, hol nem – akkor már hatvan év körüli volt. '56 körül tudószanatóriumba került, a Szent János Kórház C-pavilonjába, és ott is halt meg 1959-ben.

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs

[*Apósomnak*], az őrnagy úrnak gyönyörű nyugdíja volt a Horthy-idő alatt, de '45 után ez az új korszak elvette tőle a nyugdíjat, mert nagy zsidógyűlölő volt. Mint jómódú embereknek, házhoz szállították nekik a szódavizet, mint valamikor a tejet is. Volt egy szódagyáros, az megrakta a lovaskocsit, s úgy mentek utcáról utcára – megvoltak a törzshelyek, a régi ügyfelek. Tíz üveggel vagy egy ládával rendelt az öreg Toóth, oda is mentek. S akkor kiment a szódavizes kocsishoz, s azt mondja neki az öreg (ezt tudom, mert az uram sokszor emlegette), hogy hála isten, vége ennek a zsidó vircsaftnak. Az ment haza, megmondta az egyik rokonának. Mikor hazajött az öreg zsidó bácsi, fölment a minisztériumba, s elvonták az öreg őrnagy bácsinak a nyugdíját – ezért az egy szóért elvették, a zsidók így álltak bosszút.

IV.5. Nemzetiségek ki- és letelepítése

Valentin János (sz. 1933.), Mágocs

A háború után aztán sokáig nem volt mit enni. Reggel kukoricakása, délben kukoricakása, este kukoricakása. Volt, amikor egy kis édes tejet kukoricával tett a tányérba anyukám, így szétnyomta, mint a tejbegrízt. Sokáig kukoricát ettünk, az mentette meg az országot, az embereket. Aztán 1946-ban a katolikus egyház minket összeszedett, akik így jelentkeztek fiatal gyerekek, és elvittek minket Mágocsra, az Dombóvártól van 9 km-re. Arra nem volt front, mert itt a Balaton alsó partján, azon a részen ment el a front. Ott disznók voltak az ólakban, tehenek, minden, ami létezett, kaja annyi volt, hogy az csoda. Tyúk annyi volt, azt sem tudták, mennyi. A katolikus egyház (itt Szentendrén Németh László volt a plébános), ők összeírták a gyerekeket, akik jelentkeztek, és ezek a svábok voltak ott lenn Mágocson, ez egy sváb község volt. Minket levittek oda, és akkor ottan ki mennyi gyereket vállalt, annyi került hozzám. Volt, aki két gyereket vállalt. Este értünk oda és akkor osztottak ki minket. Ott volt ennivaló, zsíros kenyeret ettünk, úgy ettük, mint hogyha mannát ettünk volna. (...)

Szóval nagyon jó emberek voltak ezek a svábok. Én mondjuk pont magyarokhoz kerültem, Jaksa Györgynek hívták a férfit. Nem kellett ott dolgozni semmit, egész nap mentünk ide-oda; volt egy vásártér, oda fölmentünk, fociztunk a pappal, a plébános volt, aki jött velünk, Dr. Mezősinek hívták. (...) Nagyon jó emberek voltak a svábok és

gazdagok voltak. Hát ilyen parasztemberek voltak, ugye, földjeik voltak ott lenn, na, és akkor aztán őket kitelepítették. Ez elég szomorú volt, hogy kitelepítették őket a Rákosiék, visszaküldték Németországba őket, pedig ezek nagyon jó gazdaemberek voltak, voltak ott földjeik, de megfogták, bevagonírozták őket, aztán kivitték Németországba.

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs

Mikor a svábokat kitelepítették, akkor volt szegény uram b-listán a vasúton. Feked, az egy hatalmas nagy baranyai falu, és majdnem az egész falu sváb volt. Azokat mind kitelepítették, és intelligens, olvasni, írni tudó embereket keresett a pécsi tanács, hogy segítsenek az összeírásnál. Az uram itt tudott elhelyezkedni, vitte magával az édesapját is. Azt jegyezték föl, hogy ez a család ennyit hagyott itt, ilyen birtokot, ilyen értéket... ez mind fel volt jegyezve, és le kellett a városnak adni. Az embereket meg kocsihoz tették (úgy, mint a zsidókat) bizonyos megengedett cuccal, úgy vitték őket – hogy Németország melyik részébe, azt már nem tudom. Az ő helyükre hozták át Szlovákiából vagy honnan az embereket, azokat telepítették ide be, meg akik nagyon le voltak nyomorodva, szegény magyarok, azokat tették be az ilyen gazdag birtokokra.

Sokáig járt az uram Fekedre az apjával együtt. Az öreg szimpatizált nagyon a németekkel (ez volt az elve, a zsidókat nem szerette, szegényeket, pedig azok se bántották), és nagyon sok svábot, ilyen öreg parasztbácsikat kimenekítettek az erdőbe. Kimenekítették, megmentették, és aztán még úgy is volt, hogy az erdőből hazajártak szegények – az embernek majd' a szíve hasadt meg –, hogy a kis jószága hogyan van, meg azért kicsit a vagyonát is nézte, hogy épségben van-e. Olyan is volt, hogy az, aki megkapta a gyönyörű vagyont, megismerte azt a sváb családot, és megengedte, hogy visszavándoroljon szép lassan az erdőből, és közösen voltak ott.

Fekeden én is voltam, megnéztem, mit csinálnak, meg hogyan. Soha nem felejttem el, volt egy annyira rendes, gazdag ember (ugye, gazdag volt a legtöbb sváb), aki egy csodálatos tűzhelyet adott nekünk, egy vadonatúj, gyönyörű tűzhelyet ide a konyhába.

Papp Viola (sz. 1913.), Tevel

A magyar világban a Bukovinába áttelepedett székelyeket elhozták ide Tolna megyébe, vagyis először délre, a Szerbiától visszakerült területekre, aztán a háború végén onnan menekültek Tolna megyébe, és mikor a németeket kitelepítették, azoknak a helyére hozták őket vagy 30 községbe. A kormány intézkedett, hogy Tevelen létesítsenek nekik iskolát, hiszen ezt a népcsoportot be kellett illeszteni.

Tehát Földi ugye átköltözött Magyarországra, és Domokos Pál Péter javaslatára és kérésére odamentek Tolna megyébe, a székelység, az odatelepített székelység központjába, hogy vezetésével létrehozzák Tevelen a Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet. Földi Istvánnak kellett a tantestületet megszervezni. S ő tudta, hogy én Szentesen vagyok. Ők Domokos Pál Péterrel együtt ismerték a mi munkásságunkat, amikor járták a háromszéki falvakat, édesapámékkal is jó viszonyban voltak. (...)

S most Szentesre jött egy levél, hogy „Kedves Viola, Tevelen vagyok, Tolna megyében. A Tolna megyébe telepített bukovinai székelyek számára megszerveztük a Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet, egy fiúkollégiumot és egy lánykollégiumot. A lánykollégium vezetésére, ismerve eddigi munkásságát, magát hívjuk át. Kérjük válaszát.” (...) Tehát így kerültünk Tevelre.

Teveli és Tevel környéki székely családokból kerültek ide a gyerekek, akiknek a családjai Bukovinából jöttek, de előtte Szerbiában voltak. Itt aztán valahogy megnyugodtak. Igen, mert szép házakat kaptak, el voltak rendezve, és azt mondták nekik, ez most már végleges. Hát örültek, hogy van a fejük fölött fedél, voltak, akik megbecsülték, voltak, akik nem törődtek, tönkretették. És ezzel kapcsolatosan is valósággal népművelés folyt: jártuk a családokat, mondtuk, hogy hát vigyázzanak a házakra. Nagyon jó emberanyag volt, jóképességűek, eszesek voltak a gyerekek. És nagyon-nagyon hűségesek voltak a tanítványaink, a mai napig is.

Államilag fizettek minket, rendes állami tanítók voltunk. A Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet általános iskolásoknak szervezték, általános iskolai tanítók voltak, két nagynéném is odakerült. De nem vették át ide az intézetbe például a régi német igazgatót, tehát bizonyos ellenszenvvel is fogadtak bennünket, amiért itt egy székely magyar tanintézet alakult. Úgyhogy volt egy kis ellenségeskedés ugye, hogy betolakodtunk oda, de a falusiak már nem a németek voltak, mert azokat

kitelepítették. A faluban lenézték ezeket a bukovinai székelket. Hát a legalapvetőb dolgokat kellett a gyerekeknek megtanítani. A szakácsnék között voltak svábok, és azok nagyon rendesek voltak. De a falusi iskolának az igazgatója ellenségeskedett... hát jelentgettek. Nem emlékszem, hogy volt, úgy el voltunk mi foglalva, annyira erőteljesen dolgoztunk. (...)

A fiúkollégium, azt hiszem, valami csűrben volt, a lányokollégium egy sváb házban. Három szoba: két hálószoba a kislányok részére, és egy szoba nekem. Oda berendeztek ágyakat, mindenki hozott szalmazsákot, szalmával meg kellett tölteni, ágyneműt mindenki maga hozott. Lavórban volt a mosdás, volt kút az udvaron, és abból húzták be a vizet. Reggelizni, vacsorázni le kellett menni egy másik épületbe, ahol a konyha volt s ahol a két német szakácsnő főzött - nagyon szépen dolgoztak -, ott megterítettek a nagyszobában, ami ebédlőnek volt kinevezve.

A nyolcadik osztálynak Gyula lett az osztályfőnöke. Franciát, éneket tanított, én magyart és történelmet. De széleskörű volt a gyerekekkel való foglalkozás, hiszen azt is meg kellett tanítani, hogyan kell köszönni, enni... Gyula jó zenész volt, hegedűt is tanított, volt zenekar, volt zongoratanár, kaptunk a minisztériumtól zongorát, gyönyörű kórussal szerepeltünk, nagyon jó hangúak voltak a gyerekek, nagyon tehetségesek, és valósággal szívták magukba a tudást.

Nagyon szép munka volt, csodálatos munka. Szekszárdon minden versenyt megnyertünk, tánccal, balladával meg különféle műsorokkal. Szóval jó híre volt az iskolának. Reggeltől estig ott voltunk, és vacsora után sem mentünk rögtön haza, hanem népi játékokat tanítottunk, meg versenyre készültünk..., annyi mindent csináltunk! (...)

Két-három év után kiemeltek mind a kettőnket Tevelről, mert már túlságosan nagy híre volt az iskolának, híre ment, hogy balladákat meg más magyaros dolgokat tanítunk – a Rákosi korszakban -, úgyhogy az intézményt megszüntették.

IV.6. Infláció

Balalik István (sz. 1931.), Szentendre

A mesterem, akihez szegődtem, akkor elvállalta, hogy ő nekem szállást ad, etet, itat, ruház, mindent az égvilágon, úgyhogy én ott három évig úgy éltem, mint hogy ha családtag lennék. Attól függetlenül, hogy nagyon rendszeresen fizetett is. Elég túrhetően ment akkor még a szakma, és meg tudta engedni, hogy ezt megtegye, és ezt pontosan a legrosszabb időben engedhette meg magának, tehát még 1946, a forint bejövetele előtt. Hát akkor voltak a millpengők, meg az ilyen pénzek. Az én mesterem ezért dollárral fizetett általában, és a kereskedők is jobban szerették a dollárt, mert az mégiscsak stabilabb volt. Az olyan félfekete fizetési eszköz volt akkoriban.

Neki akkor volt tizenhét segéde, és én voltam az egy szem inas. Az én dolgom volt, hogy hétvégén mindegyikhez hozzamentem és megkérdeztem, milyen pénzben kéri a fizetését. Lehetett természetben kérni, tehát szalonna, hús, liszt, satöbbi formájában vagy pengőben vagy dollárban. Azt nekem mindig föl kellett írni, hogy Kis János ezt kéri. Szóval akkor volt nekem gondom, amikor azt mondta, hogy ő lisztet kér vagy szalonnát vagy ilyesmit, mert azt nekem kellett megvenni. Őneki akkor ki kellett számolnunk, hogy az hány kiló szalonnát, meg hány kiló lisztet ér, és akkor azt nekem meg kellett vennem az illetékes boltokban, és elvinnem neki a műhelybe.

Sinka György (sz. 1927.), Debrecen

De a pengő sem volt már jó. Egyszer felültem a vonatra tán 50 millió adópengővel és megérkeztem Nyírbátorba, hazamentem Nyírgyulajba, ott felvételeztem a kis paszulyt meg ezt-azt. Nyírgyulajtól 7 km Nyírbátor, bementem Nyírbátorba, vettem a jegyet. Mondtam: „*Tessék adni Debrecenbe egy jegyet.*” Azt mondja a jegykezelő: „*Fiam, ezért nem kapsz egy kiflit se.*” – már elveszette az értékét. Hát akkor Nyírbátorból gyalog indultam el Debrecenbe, az 60 km. Végiggyalogoltam, hátamon volt a hátizsák, abban volt krumpli, a paszuly meg lepedő. Mert mondtam: „*Málika néni, tessék nekem adni lepedőt!*” – „*Minek kell az fiam? Nincs lepedőtök?*” Mondom, hogy van, de ebből a lepedőből inget szeretnék csináltatni. Hazavittem a lepedőt, elvittem a szomszédba, megcsinálták – úgy lett ingem. Visszafelé az volt a

legnagyobb problémám, hogy megmaradt az 50 millió adópengő. Azt vittem magammal. Egy helyen volt egy dinnyeárus, mondtam, szeretnék venni egy dinnyét. Na, kaptam egy dinnyét. Hátizsák meg a dinnye nálam, de nem volt késem. Megálltam, a dinnyét kettétörtem, kettéhasítottam, úgy próbáltam enni. A végén már olyan mérges voltam, hogy nem lehet kézzel marcangolni, ledobtam az egészet, irány haza.

1946-ban megint vacak volt a gazdasági helyzet. Ezeknek a nagygazdáknak a háború következtében meg az utána való következtében kinn maradt a tengeri. Akkor hirdették az újságban a feles tengeritörést. Mi összefogtunk, fiúk, aztán elmentünk tengerit törni – a hóban télen. Mindenkin kabát, kucsma. Nem lehetett dobálni csomóban a tengerit: egy ilyen zsák volt ránk kötve, abba törtük a tengerit, bele a zsákba. Egyszerre két sort vittünk; amikor a zsákba már nem tudtuk tenni, megállt mindenki, egy helyen a havat eltakarítottuk és akkor oda leszórtuk. Feri bátyám volt az ellenőr, lemérték. A gazda szekere jött, az vitte haza a gazdának. Nekünk, testvéreknek egyszerre hozták haza. Felvittük a padra, abból mindig hoztunk le, amennyi kellett. Az morzsoltuk, tisztítottuk, elvittük. Középre a konyhában leborították, körbeülték és úgy morzsolták. Megvolt a tengeri liszt, meg a puliszka.

Voltunk nyáron tengerit kapálni is 1946-ban. Talán két hektárért adtak egy választási malacot, egy kismalacot. Mi voltunk hárman ottan, kapáltunk és megcsináltunk volna nagyon sok hektárt. Ám az első nap, amikor befejeztük a munkát, bementünk a tanyába, ott megfőztünk valamit, megettük és lefeküdtünk, olyan patkányhadjárat jött mindenfelől ebben az elhagyatott tanyaszobában, hogy nem lehetett aludni a patkányoktól. Fogtuk magunkat, kimentünk a szabadba szépen és ott aludtunk. Mondtuk, hogy na, még a délelőttöt lekapáljuk és befejeztük, mert ott nem lehetett aludni. Annyit kerestünk, hogy egy választási malacot kaptunk. Azt hazavittük, csináltunk neki egy kis ólat, aztán felneveltük. Egyszer, amikor jó südő volt már, levágtuk és széjjelosztottuk. Szóval ezek nagyon nehéz évek voltak.

Élelmiszert szerezni már egy kicsit könnyebben lehetett ekkor, mert ugye, anyám aztán fogta magát, és meglátogatta azokat az özvegy papnékat, akikkel annak idején is tartotta a kapcsolatot. Hol egy fél kenyeret sikerült, hol ezt, azt, amazt – de minden napra valahogyan kijött. Míg aztán eljött a tavasz, akkor a kertben veteményezett és nyáron volt vetemény, na, meg ott voltak a gyümölcsfák. Akkor én 1947-ben

végeztem a Tanítóképzőn és bekerültem, mint helyettes tanító a Jókai utcai iskolába, tehát volt egy kis jövedelmem, 92 pengő. Plusz még, amit ott a környéken az ember dolgozhatott valamit. Lassan valahogy az ember kezdett élni.

IV.7. Népi kollégium, államosítás, Rajk-per

Németi László (sz. 1929), Bakonszeg

Többé-kevésbé diákvezető voltam, diákszövetségi titkár, DISZ vezető, szóval funkcionárius is voltam ott. Nagyon jó kapcsolatom volt a tanári karral. Nagyon érdekes neve volt az igazgatónak, Sárdi János. Nagy erdélyi ember volt, szerelmetes, jó ember volt. Hihetetlen jó szervezőkészséggel rendelkezett. Tulajdonképpen 2 évet kaszárnnyába jártunk, ott helyezték el ezt a népi kollégiumot. És hát ott voltak kollégiumi estek... Na most a kommunisták is meg a Nemzeti Paraszt Párt, de főleg a kommunisták igyekeztek segíteni ezt a szervezetet, mert nekik tulajdonképpen nem volt tömegbázisuk. És nekik szükségük volt arra, hogy egy tömeget tudjanak maguk mögött. Tulajdonképpen a Győrfi kollegisták voltak azok, akik ezt a mozgalmat megszervezték. Az elnöke is, a főtitkára is kommunista volt, és abban az időben nagyon támogatták ezek a kommunista vezetők, és a Paraszt Párt vezetői ezt a mozgalmat, és eljártak a kollégiumi estekre. Erdei Ferenc is volt nálunk, Veres Péter is volt nálunk, tehát nem derogált nekik ez a munka, vagy ennek a támogatása. Nagyon neves emberek járta oda akkoriban: Sinka István, aztán Szabó Pál, aki Bihar megyei volt, Biharugrán élt, és ő tulajdonképpen nem paraszt volt, hanem építőmunkás volt, vagy építőmester. Ez egy nagyon érdekes társaság volt.

Előadásokat tartottak, mi hozzászólunk, és keményen bírálunk az akkori helyzetet. Egy honismereti tanfolyamra is neveztek engem, ez egy egyhónapos tanfolyam volt. Tulajdonképpen a népi íróknak a mintájára akarták ezt ők kialakítani. A honismereti tanfolyamot Márkus István vezette. Egy Kömlő nevű községben voltunk, különböző felvételi módszereket alkalmaztunk, aztán bizonyos szempontok szerint feldolgoztuk az anyagot. Aztán próbáltam én Bakonszegen ugyanezt megcsinálni. Elmentem az elemi iskolába és feltérképeztük, hogy mit reggeliztek, hogy mit ebédeltek... Hányan vannak egy lakásban, hogy a nemzedékek hogyan élnek egymás mellett, szóval nagypapa, apa... Egy naiv felvételi eljárást folytatunk le, hangsúlyozni szeretném, a népi írók mintájára.

Azután mint népi kollegistákat, kivittek minket Jugoszláviába három hétre, mert akkor jóban voltunk Jugoszláviával. Tito akkor az egy hős volt. A Zágráb és a Belgrád közötti vasútvonal építéséhez vittek ki minket. Meg kell mondani, hogy nagyon jó koszt volt! Ugyanis az UNRRA – ez egy segélyszervezete volt Amerikának – ellátta ezeket a brigádokat csokoládéval. Hát akkor az Magyarországon nagy dolog volt! Nem volt akkor semmi, csokoládé, ilyesmi. Az édesipar nagyon gyenge lábon állt. És énekeltük, emlékszem, hogy *„építsük a vasutat, Tito elvtárs utat mutat!”* Ilyen indulókat énekeltük, NÉKOSZ indulókat, meg a spanyol polgárháború indulóit. *„Madrid határán...”* Tito is megjelent. Akkor még nem tudtuk azt, hogy 40 ezer magyart kiirtottak a partizánok! Akkor a Tito még jóságos ember volt! Horvát származású volt, és tudott is egy pár szót magyarul: köszönöm, meg szervusztok, meg ilyesmi. Kiderült, hogy Csepelen volt munkás. Mert akkor Horvátország Magyarországhoz tartozott, és föl jártak Magyarországra, Budapestre dolgozni.

És még egy évben voltunk külföldön a nékoszistákkal, elvittek minket Berlinbe egy ifjúsági konferenciára. Hát, kérem szépen, Berlin egy romváros volt! Én még olyat életemben nem láttam! Budapest is romokban hevert, de '47-ben vagy '48-ban Berlin valami szörnyű volt! Minden egyes házat külön szétlőtték a szovjet csapatok! Fabarakokban laktunk. Budapest is nagyon rosszul nézett ki, de azért álltak a házak. Ott nem álltak a házak, nem voltak házak! De mi fiatalok voltunk, lelkesek voltunk, nem törődünk a világgal, majd felépítjük valahogy! A koszt jó volt ott is.

'49-ben volt, a Világifjúsági Találkozó Magyarországon. 10 ezer nékoszista följött Pestre. Itt volt a legkonszolidáltabb állapot akkor az összes népi demokratikus országok közül. Miután Magyarország mezőgazdasági ország volt, és szétosztották a földet a parasztnak, a parasztnak meg megművelték, viszonylagos jólét volt. Úgyhogy amikor Németországban például még jegyrendszer volt, Magyarországon már nem volt jegyrendszer. Aztán majd később bevezették, de akkor még nem volt. A Világifjúsági Találkozón mi voltunk a spanyolokkal, a köztársasági spanyolokhoz voltunk beosztva. És ide kötődik az egyik emlékem Rákosiról. Tartott akkor egy fogadást, amire a diákvezetők mentek oda. Ott volt Rajk talán, Gerő biztosan és Kádár. Rákosi a Magyar Kommunista Pártnak a vezetője, vezéregyénisége volt. 16 évet élt fegyházban, és később a Szovjetunióval kicserélték magyar zászlók ellenében. Vas Zoltánt és Rákosit a Szovjetunióba engedték.

Ami nagyon meglepett engem, az Rákosinak a személye. Egy borzasztó alacsony, kövér, kopasz ember volt, elég csúnya. Tehát nem olyan, mint például Veres Péter vagy Erdei Ferenc, akik jóvágású emberek voltak, és igaz hazafiak és parasztpártiak. Mi akkor nem tudtunk beszélni, legfeljebb németül gagyogtunk. Ő meg több nyelven, olaszul tudott beszélni, angolul tudott beszélni, németül tudott beszélni, oroszul tudott beszélni! Egy magas intellektus volt. Tehát ebből a csúnya emberből nagy műveltség áradt! Adyt idézett meg József Attilát! Kiemelkedett mondjuk a kommunista vezetők közül. Valahogy fel is néztünk rá, mert ez hihetetlen volt számunkra. Hát mi magyarul tudtunk, még magyarul se rendesen.

Mócsai László (sz. 1930.), Budapest

Négy évig jártam a Kandóba, '47-től 50-ig, és első és második évben még volt hittanóránk. Valahonnan jött egy pap, és hetenként volt egy kötelező hittanóra. A más vallásúak máshol tartották, de a legtöbb katolikus volt, azoknak egy helyen. De második év közepén úgy egyszerűen elmaradt. Ez már '48-ban volt. És volt egy nagy csalódásom, hogy egyik délután úgy két óra felé, öten-hatan csomagolnak, és elindulnak. Én meg úgy, hát hova mentek. Megyünk tüntetni. Hova, minek? Hát a Mindszenty ellen. Mondta a hittanórák legszorgalmasabb résztvevője. Nem tudom, ki szervezte, biztos, hogy nem ők, nekem nem szólt senki. Hogy őket ki szervezte be, és mivel vette rá, nem tudom. Megtörtént a váltás, a kékcédulás választások, és talán harmadikos voltam, amikor ott a közelben volt a Rajk-per. Ott valami szakszervezeti székház van, ott az egyik mellékutcában, ott volt a Rajk-per. Hát arról is csak annyit tudtunk, hogy óriási volt ott a rendőri jelenlét közben, minket is még az utca végén megállítottak, hogy hova megyünk. Mindenkit leigazoltattak, és hát ott egymás között sutyorogtunk, de akkor már nem nagyon mertünk beszélni semmiről. Úgy mintha kívülállóknak lennénk, mert már senki sem mert beszélni a másikkal nyíltan politikáról. Volt egy haverom, akivel mindent megbeszéltünk, meg másoknak is voltak ilyen barátaik, de úgy meg volt már félemlítve mindenki.

Fahídi Éva (sz. 1925.), Debrecen

1945. után nagyon lelkes kommunista lettem, mert hisz' a kommunizmusban ez a lényeg, hogy szüntessük meg az osztálykülönbséget, minden ember egyforma, hurrá! Én azt hittem, hogy megváltom a világot: most rendet csinálunk, felépítjük az új Magyarországot, ahol minden ember egyforma, mindenkinek egyforma jogai vannak. Mi lesz itt, emberek! Én akkor életem egyik legboldogabb korszakát éltem. És akkor, 1947-'48-ban jön velem szembe Debrecenben Fürst Matyi bácsi, lóg az orra a földig. „Matyi bácsi, mi baj van?” Hát azt mondja a Matyi bácsi: „Én úgy gondoltam, hogy nem várom meg, míg kitelepítenek, hanem kiköltözöm.” És ez valami rettenetes volt. Ugyanis rájöttem, abban a másodpercben rájöttem arra, hogy ha az én apám meg az én anyám él, akkor én most költözöm, vagy megvárom, amíg költöztetnek.

Nem tudom kellő szavakkal ecsetelni, hogy ne legyen komikus: összedőlt a világom – akkor utoljára. Ugyanis azóta már semmiféle illúzióm nincs. Tehát az én számomra az utolsó szalmaszál volt, amibe kapaszkodni tudtam, minekutána végigcsináltam Auschwitzot, elvesztettem a szüleimet, elvesztettem minden illúziómat, elvesztettem a hitemet, mindent elvesztettem. És ahogy ott álltam szemben Matyi bácsival, elvesztettem a hitemet ebben a szép, új Magyarországon is. Ugyanis annak a szegénynek, akit deportálnak, teljesen mindegy, hogy most Németországba deportálják, vagy Biharröcsögére kell elmennie. Éppúgy elvesznek tőle, éppúgy megint nem ember, éppúgy megint sárba tapossák, és éppúgy megint megalázzák. Nem azért, mert bármit csinált, hanem azért, mert ennek, vagy annak, vagy amannak született. És akkor hol vagyunk, kedves elvtársaim? Ott vagyunk, ahonnan elindultunk. Hát akkor miben bízunk, ugyebár? És miben reménykedjük? Erről van szó. És akkor folyton csak szemben álltam a tükörrel, és nagyon leköttem magam, mert annyi bátorságom sose volt, hogy azt a szép piros tagkönyvemet megfogjam, kicsapjam az asztalra, és azt mondjam, hogy: „Elvtárskáim, én nem ilyen lovacsát akartam.” Azért ennyi eszem volt, hogy ezt nem tettem meg.

Hamerli Antal (sz. 1934.), Pécs

A nagyapám a háború után azt mondta, hogy „el kell adni mindent, és mindenben árut venni, mert az lesz itt a menő”. Kereskedő ember volt, és „az lesz itt a menő, aki a háború után gyorsan be tud indulni”. Főlpakolta mindennel a raktárakat, rogyott minden, és mire tele volt minden, akkor jött az államosítás. De ő tulajdonképpen nem csak az üzleti pénzből vett árut, hanem eladott szőnyeget, ezüstöt. Sok mindent eladott. Ami még kevés dolga megmaradt, azt meg az államosítás vitte el.

Az államosítás, az úgy történt, hogy jött két udvarias úri ember kinézetű. Mondták: „Jó napot kívánok! Az állam megbízásából jöttünk államosításra. Kérjük az iratokat, kassza kulcsokat, haza lehet menni. Viszont látásra! Ekkor és ekkor jöjjenek és megbeszéljük a továbbiakat.” Kész. Volt, nincs. Akkor másnap, vagy harmadnap bementek, csináltak papírt, aminek egy fontos része volt az, hogy az alkalmazottakat hagyják nyugton. Akkoriban voltak talán nem egész negyvenen az alkalmazottak. Volt olyan dolgozónk, akikkel összejártunk. Mentük hozzájuk, azok hozzánk, mint egy nagy család, olyan volt az egész. Na, most ezt nem bírták elviselni, úgyhogy nagyon rövid idő alatt szétrobbantották a volt gárdánkat. TITÁN cég lett aztán belőle. Nagyapáméknak a lakáskulcsot is le kellett adni és többé nem léphette át sem a lakás, sem a bolt küszöbét. Gyűlésben egy szülő présházába mentek lakni. (...)

Egyik rokonunkat (az ügyvéd volt, a Deák utcában laktak), azt éjjel fél kettőkor csöngették fel. Vegyenek magukhoz ötkilónyi holmit, azonnal fel teherautóra, elvitték őket az Alföldre. Valami istállóba, ahova behordtak szalmát, hogy ne a kövön feküdjenek. Azokat elvitték, és másnap a lakásukba már be is költözött valaki, aki kinézte.

V. Ötvenes évek

Boros Margit (sz. 1927.), Debrecen

Nagy szegénység volt akkor, a háború után, de legalább kaptak egy kis földet a szüleim, azt a 12 holdat, amit korábban említettem. De, ugye akkor meg ránk jött, a szüleimre is meg ránk is, ez a beszolgáltatás. Majdnem minden termést el kellett vinni, mert be kellett szolgáltatni. Kiszabták, hogy na most ennyit kell adni ebből-abból, aztán megint annyit, úgyhogy majd csak megkopasztottak bennünket. Hiába

dolgoztunk egész nyáron. Nem volt jó élet. Míg el nem vitték a tehenet, addig csak megéltünk valahogy. Mert, az egyiket azt elvitte a beszoigáltatás, nem is tudom, 20 kg húsért talán, mert annyit kellett volna beadni, oszt elvitték az egész tehenet. Jó, kifizették a többi árát, mán a beszoigáltatotton kívüli értékét, de csak elvették a kezünkből, amivel mozogtunk. Akkor a férjem addig-addig hajtotta magát, addig, míg tudtunk venni egy lovat. De az is csak egymagában volt, csak szántani. Kínlódtuk, csak bajlódtunk. Akkor volt olyan eset, hogyha boronálni már nem tudott, mert az a szegény jószág kimerült, akkor én fogtam a gereblyét, mikor a férjem elment dolgozni, oszt én a gereblyével a tetejét elhúzgáltam, hogy hát ne legyen olyan hepehupás. Visszagondolni is rossz rá, hogy miket csináltunk. Az 50-es évek ilyesmiből állt ki. Kivettük azt az öt hold bér földet az 50-es évek elején, – ugye azt is csak ki kellett fizetni, és a beszoigáltatás meg a termést elvitte. Úgyhogy hiába dolgoztunk, mégsem volt, csak annyi — amíg megvolt a tehén —, hogy 50 meg 80 fillér volt egy liter tej, mert a halápi csárdába hordtuk leadni, és csak ennyit fizettek érte.

Bodnár Juliánna (sz. 1920.), Debrecen, Halápi-erdő

A háború után nagyon sok jó módú parasztcsalád ment tönkre. Azok közül, akikkel mi egy szinten voltunk nagyon sok elpusztult. Tanyáját elvették, kiköltöztették kisebb tanyába, kit hova. Meg olyan is volt, hogy azt mondták: „Holnapra tessék kiüríteni a tanyát!” – nem is tudta szegény, hova menjen. Elkulákosítottak jóformán mindenkit, mert már azt, akinek volt egy kenyérre valója, vagy meg tudott élni, vagy nem is tudom, azt már kuláknak minősítették. Ha már 20-30 holdon felül voltak a tulajdonukban, mán az kulák volt. Meg volt két lova, tehene meg 2-3 sertése, az is kulák volt. Az egy rettenetes korszak volt. A Rákosi-rendszer, az teljesen megkopaszított mindenkit, a kulákokat szedték, vitték a Hortobágyra csapatostól, meg isten tudja, merre.

A Rákosi-korszakban mindenkinek termelni kellett, még az ipari növényt is. Például nekünk — hogy gazdálkodtunk — egy fél hold, 400 kvadrát vöröshagymát kellett termelni. Ahhoz megadták a vetőmagot. Megadták a gyapotnak, de az olyan szerencsétlen növény, hogy nem is tudom, mi lett annak a sorsa. Akkor a baromfi után kint a parasztembernek tojást kellett beadni. Nem tudom, hány kiló tojást. A

lábajóságért fizettek. Ezért is a maximális árat fizették, de nem sok volt. Úgyhogy nem látta abból ki a pénzét az ember. A vöröshagymából is nem lett semmi, mert nem neki való volt a föld. Nem törődtek avval, nem nézték. Kiadták, oszt úgy vesse, úgy kapálja, hogy meglegyen az a bizonyos mennyiség, amit ő követel. Ha nem tudta beadni, fizesse be annak a mennyiségnek az árát. Aztán jött a rekvirálás, akkor már két lovunk is volt. Azoknak a szálastakarmány már a csűrben volt télire. Nem hagytak se szálastakarmányt, se egy abraknak valót a 80 mázsa tengeriből. Odaállították a teherautót meg a szekeret, kirakták. Elvitték mindent! A jószágot ugyan nem vitték el még akkor, de a takarmányt mind egy szemig elvitték. Teljesen kiszigereltek minket. Úgyhogy ott maradtunk. Kiszorultunk. Eladtuk, amit lehetett. Jöttek a nehéz napok. Ez aztán már tényleg a demokrácia, vagy nem tudom, az új élet kezdete volt – az aztán nagyon nehéz volt.

Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg

'50-ben jött ez a rendszerváltozás, a megszigorítások időszaka, adóemelések, kolhozosítás, a mezőgazdasági szövetkezetek kényszerű alapítása. A szüleimre olyan hatalmas adót nyomtak, hogy az egzisztenciánk szétesett. Apám mondta a Braunnak, azt hitte apám szegény, hogy mint zsidó, az sokat tud tenni. Azt mondja:

– Németi úr, egyet tehet, azonnal adja be iparigazolványát, az üzletet számolják föl, itt megszűnik a normális kereskedelmi élet.

Hazament apám, és mondta, hogy „felszámolunk mindent, az üzletet bezárjuk, a kerékgyártó műhelyt felszámoljuk.” Azután bognármesterként jelentkezett a szövetkezetbe, fel is vették, mert jó kerékgyártó mester volt. De ott tulajdonképpen nem lehetett sok mindent dolgozni apámnak, bevitték a szekereket, és a szekereket kellett javíthatni. Aztán kaszált is a drága, jó apám, alacsony ember volt, én pedig a marokszedője voltam. Majdnem ingyen dolgoztunk, szóval a munkaegység értéke nagyon csekély volt.

Hazamentem, mikor meghalt Sztálin 1953 márciusában. Kérdeztem apámékat:

– Hogy éltek át ezt a dolgot, hogy meghalt Sztálin?”

– Lehunyta szemét a szemét!

– No, apám – mondom –, az Isten áldja meg, ne mondjon ilyet!. Biztos maga már ezt elmondta sok helyen. Hát magát le fogják tartóztatni!

– Akkor is! Mindegy nekem. Azt hiszed, rosszabb nekem a börtönben, mint most itt?

Képzelve el, ezt az elszántságot, ezt, hogy „jobb lesz nekem a börtönben, mint most!” Ezek sajnos elkeserítő emlékek. (...)

Apám aztán Pestre ment el dolgozni – mert nem tudott megélni –, valahova a Kelenföldi fatelepre. Egyszer felkerestem őt, mint egyetemi hallgató. Olyan munkásszálláson volt, ahol ötvenen voltak egy teremben, és három emelet magasságú volt az ágy, nyomorult körülmények voltak. Pestről, mert ott még lehetett venni, vitte haza a kenyeret Bakonszegre úgy, hogy még nyolc kilométert gyalogolt a berettyóújfalui vasútállomásra. Kérdeztem apám:

– Hány százalékra teljesíti a normát?

– 102 százalékra.

– De hogyhogy 102 százalék? Miért nem 90 vagy 150?

– Nem szabad! Mert a 100 százalékot megfizetik, de ha az ember többet termel, akkor kifizetik ugyan néhány hónapra azt a többletteljesítményt, de utána felemelik a normát.

Molnár Katalin (sz. 1925.), Debrecen

A háború után vitték el Sántha professzor urat Debrecenből a Szovjetunióba, megműteni egy nagy államfőt. Innét. Szovjetbe. Nem volt kommunista. Semmilyen, sehova nem tartozó ember volt, oda vitték el. És mikor már vége lett a háborúnak, valamiért jártam a Nagyalomás felé, és vártam a villamost. S egyszer így valaki megfogja a vállam, előrehajol és azt mondja: „Kató! Kezét csókolom!” Megismertem, mert a vonás azért csak megvolt. Összetörve, megöregedve, pedig aligha volt 50 éves, megroggyanva... egy kopott, koszos ballonkabát volt rajta. Mondom: „Professzor úr! Hát professzor úrral mi van? Tudom, hogy Gyarmatra [Balassagyarmatra – a szerk.] helyezték. Mi történt professzor úrral? Hogy kerül ide?” Akkor megfogta a kezemet: „Ne szálljon a villamosra. Menjünk el egy kicsit sétálni.” És

akkor elmondta, hogy igen, igen, ő mondott egy mondatot a sztahanovistákról vagy mifélékről, nem értett egyet a rendszerrel, és ezért történt vele, ami történt.

Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Budapest

Az öcsémet '49 márciusában elvitték Recskre. Összeesküvésre hivatkozva vitték el; olyanokkal esküdött össze, akiket soha nem látott. Szerintem apu miatt internálták, mert aput szerették volna elvinni, de mert őrá nem tudtak ráfogni semmit, elvitték a fiát. Miklós Recskről borzasztó rossz állapotban került elő. Nemcsak rosszul nézett ki, hanem életveszélyes állapotban is volt, mint utóbb megtudtuk. A sok gumibotozástól egy féldíónyi daganat volt a nyakán. Ahogy jobb kézről verték, a baloldalon két véna között a fő artéria kiugrott, amitől borzalmas fejfájásai voltak. Amikor megérkezett, először a rendőrségen kellett jelentkeznie, ahol kiderült, hogy aki egy hét alatt nem helyezkedik el, azt elviszik, úgyhogy akkor rögtön valami segédmunkásságot sikerült neki szereznie. (...)

Amikor Baján megkezdődtek a kitelepítések, mi a férjemmel és a gyerekekkel már Budapesten laktunk. A szüleimet is fölköltöztettem, de ezzel csak a bajai kitelepítéstől tudtam őket megóvni, a budapestitől nem. 1949-ben kitelepítették őket a Heves megyei Erk-be. Heves megyének a déli részén voltak egy szikes, borzasztó, fa nélküli, sivatagos vidéken. Borzasztó volt a bácskai jó földek után azokat a kiszáradt, szikes földeket látni. Amikor én először elmentem anyuékat meglátogatni, úgy éreztem, mintha Afrikában lettem volna.

Tulajdonképpen nem lett volna semmi baj a falubeliek meg a kitelepítettek között, mert a tanácselnökön meg egy-két nagyszájú kommunistán kívül nagyon szegény, de jólelkű népség volt ott, nem bántották őket – na, de jött a tél. Anyyira nem volt fa, hogy csak marhatrágyával tudtak tüzelni. Akkor a kitelepített is járta a mezőt, bár nem volt sok marha, mert gyöngye volt a legelő. A trágyát nem lehetett frissen bevinni a házba. Apuból már szakértő lett: tudta, hogy kell megfordítani a tehénlepényt, hogy megszáradjon a másik fele, hány napig kell így szárítani, és hogy akkor még egyszer vissza kell fordítani, és csak akkor lehet bevinni tető alá. De közben ellopták éjszaka! Még az én gyerekeimet is megtanította apu, hogy két bottal hogyan kell megfordítani a tehénlepényt.

Erk Tarnaörshöz közel fekszik. Ott egy szép kastély volt, azon láttam a három év alatt, hogyan tesz mindent tönkre a kommunizmus. Amikor anyuékát kitelepítették, és én ott voltam első ősszel náluk, akkor a kastély egyszerűen csak kirabolva volt, de ép volt: gyönyörű szép kovácsoltvas kerítése, csodálatos kapuja, ajtaja-ablaka, mindene megvolt. A cigánytól kezdve mindenki lakott benne, belülről nyilván rémítő lehetett, de kívülről teljesen ép volt. Mire viszont a harmadik év végére értünk, és '53-ban vége lett a kitelepítésnek, nem volt már a kastély kerítéséből egy milliméter sem, nem volt vaskapu... azt mind ellopták. Már csak a falak álltak az üres ablakszemekkel, és a kert, a park is elpusztult: minden nagy fa kivágva, minden tönkretéve.

Németi László (sz. 1929.), Bakonszeg

Mielőtt a hortobágyi nagy internálótábort kiépítették, az előtt távoli vidékekre vittek kitelepítetteket. A szüleimnek akkoriban volt egy kocsmájuk, és hozzájuk is betelepítettek egy ilyen társaságot. Polgári, értelmiségi emberek, valamikor minisztériumi rangú tisztviselők voltak, vezető beosztásban dolgoztak. Minden pénz nélkül... szóval elvették a házukat, a lakásukat. Volt a szüleimnek egy nagy terme, ez volt a kocsmarész, amiben mulatoztak a legények, és oda telepítették őket. Persze akkor már megszűnt a kocsmarész is, mert olyan hatalmas adót vetettek ki, hogy az iparengedély visszaadták. Egy kisfiú, egy kislány (vagy nem kislány, már 17 éves volt), ezeket ott el kellett volna tartani: egy férfit, egy nőt meg a gyerekeket. Mondták, hogy keressenek munkát, de az ottani parasztnak se sok volt. Szóval nem tudtak azok napszámot fogadni, ott mindenki dolgozott, de pénze, az nem volt akkor még az embereknek. Nagyon keservesen éltek, anyámék segítették őket... Krumplit ettek.

Megkérdeztem, mikor hazamentem:

– Mi van itt, anyám?

Elmagyarázta nekem ezt a dolgot, és mondom:

– Hát hogyhogy? Szűkös ez nekünk is!

– Mindegy, meg kell ezt csinálni.

Akkor a gyerekek eljöttek már otthonról, tehát ketten voltak édesanyám meg édesapám. Anyám adott nekik lisztet... Amikor megépítették a hortobágyi tábort, elvitték onnan őket.

A kislány 17 éves volt, én akkor 20-21 éves voltam. Szép kislány volt egyébként. És hát mondta:

– Hogy lehetne innen elmenni?

– Drága, hát sehogy se!

Azt gondolta, hogy én a joghallgató valami tótumfaktum vagyok. Szóval azért félelmetes dolog volt egy fillér nélkül így kizavarni őket. Ezek értelmiségi emberek voltak, hát ezek nem szoktak a mezei munkához. De meg kell őszintén mondani, hogy rendkívül fegyelmezetten viselték ezt a kitelepítést. Nagyon műveltek voltak természetesen. Emlékszem rá, hogy pár könyvet hoztak magukkal: Nyíró József, Tormay Cecil, meg Herczeg Ferenc. Nagyon hálásak voltak aztán, mert írtak anyáméknak, amikor elmentek '53 után. Írtak anyáméknak és hálálkodtak, pedig nem tudtak ők se nagyon segíteni.

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs

Akkor sok ilyen csapás volt. Szegény uram, az itta ám ennek a levét, hogy egy őrnagynak a kölke. Igen ám, de egy erős bástya mellette volt: egy demokrata asszony, egy munkásasszony – az abban az időben nagy szó volt. És ezért az öregeket nem internálták el. Itt van egy nagy szőlőhegy, gyönyörű szép, ide internálták Pécsről a sok gazdag családot – én ezt nem tudom, de nagyon sokat hallottam. Oda ki akarták tenni őket is. S akkor szóltam a sógoromnak, aki a lakáshivatalnál volt, hogy Ferikém, egy kicsit nézz utána, hogy ne így történjen ez meg, és akkor nem tették ki őket. Ez egy védőpajzs volt. (...)

Az uramról tudták, ki az apja – az egy pecsét volt rajta. Mivel őrnagy volt az apuka, szegényt mindig piszkálták ezért-azért, mindig kifele állt a rúdja, úgyhogy megtűrt személy volt, és mikor jött egy úgynevezett B-lista rendelet, abba ő mindjárt beleesett. Nem mondták ki nyíltan, hogy a családja miatt, csak rámondták, hogy

mivel nyomorék, nem tudja száz százalékig ellátni a munkát (a fő ok ez volt papíron), és B-listára tették. (...)

Mivel az én apám demokrata ember volt, én se voltam olyan nagyon úri kaszt barát, inkább kicsit munkáspárti voltam. A gyárban a főnök nagy kommunista volt, és a felesége ott dolgozott nálunk. Én nagyon sírtam, hogy szegény Vilit B-listára tették – hát, ahogy az asszonyok panaszkodnak. Azt mondja: ide figyelj, én megyek haza, próbálok az Imrével beszélgetni, hátha valamit tud csinálni. Másnap jön a kolléganő, azt mondja: Mondd meg az uradnak, ha belép a Pártba, akkor holnapután mehet dolgozni. Egy hétig gondolkozott: a Pártba ő? – hát kiröhögi a világ! Na, de hát megcsinálta, és visszakerült.

Mócsai László (sz. 1930.), Szentendre

A háború után apám belépett valamelyik pártba, azt hiszem a szociáldemokrata pártba, mert hát akkor mindenkinek valahova illett tartozni. Amikor a két párt egyesült, akkor valaki fölszólalt, hogy földje van, háza van, tagdíjat nem fizet, nem javaslom. Nem vették át a Magyar Dolgozók Pártjába. Tehát pártunkívüli lett, az is maradt élete végéig, de emiatt nem volt szinte semmi megkülönböztetés. Az ilyen kis emberek ellébecoltak párt nélkül is.

Mervó Sándor (sz. 1924.), Szentendre

Na, amikor én '52 végén mentem a kocsigyárba, mondták, itt a kartonod, add le – én meg nem adtam le. Vagy egy hónap múlva egyszer hívatott a párttitkár: hát Mervó elvtárs, maga párttag volt. Mondom, igen. És hol a kartonja? Mondom, elégettem. Azt mondja: miért? Mondom, azért, mert én nem akarok párttag lenni. Mondom, ha engem a munkám alapján nem vesznek föl, akkor én nem akarok párttag lenni. Nem lett semmi probléma belőle. Annyi lett, hogy behívatott a Janza, az igazgató. Ott volt a párttitkár is, és akkor a Janza mondta, hogy kizárnak a pártból. Jó, mondom, köszönöm szépen. És akkor nem is faggatott többet, nem piszkált aztán, úgy elvontunk. De hát a melóm nem kifogásolhatta, mert mindent megcsináltam és mindent meg tudtam csinálni, amit rám bízta.

Besseneyi Elvira (sz. 1916.), Budapest

Mikor hazatért a hadifogságból, a férjemet, Szabolcsot felszólították, hogy lépjen be a kommunista pártba. Azt ígérték neki, ha megteszi, ő lesz az utász zászlóalj parancsnoka ezredesi rangban. Teljesen kétségbe volt esve, de „szerencsére” olyan beteg, elesett állapotban jött haza, hogy erre hivatkozva végül leszerelték. Szeretett volna munkát kapni egy útépitési vállalatnál, híd- vagy vasútépitésnél (hiszen utászként ez volt a szakmája), de tisztai múltja miatt sehova sem vették fel. Ahogy mi mondtuk „pap, kántor, kutyapecér” – a legkülönbözőbb helyeken segédmunkáskodott. Volt egy év, amikor – a legúribb foglalkozásként – taxisofőr volt, de aztán államosították a vállalatot és egyből kirúgták az ilyen nem odavaló elemeket, úgyhogy akkor megint jött a segédmunkáskodás. Átlag minden harmadik hónapban új helyet kellett keresnie, mert ő mindenhova úgy ment, hogy beírta, ő katonatiszt volt, ne fogják rá később, hogy eltitkolta – mégis mindenhol avval küldték el: „kinyomozták”, hogy katonatiszt volt. '53-ban annyit javult a helyzet, hogy végre műszaki munkát kapott: előbb hídépítésnél dolgozott, később sikerült bejutnia a Geodéziai Intézetbe, és ott mint térképész dolgozott, huszonhét évig járta a vidéket. A földmérő mérnökök mellett sok volt műszaki tiszt kapott itt munkát, mert ez nagy fizikai igénybevétellel járt, amit az edzett utásztisztek jobban bírtak, viszont itt nem követelték meg tőlük a párttagságot, és senki sem irigyelte tőlük a munkájukat.

Sinka György (sz. 1927), Hajdúdorog

A legrosszabb időszak volt. 1952. A Rákosi-korszaknak minden csínja-bínja akkor került terítékre. Akkor kellett békekölcsönjegyzést csinálni, akkor volt, hogy büntetésből a tanárokat ide-oda helyezgették. Nem beszélve arról, hogy Hajdúdorog görög-katolikus püspökségi székhely volt, ahol a hittanra beiratkozottaknak a létszáma 100 százalékos, híre volt ám ennek a megyében. Jöttek is a hittanbeíráskor a megyéről, jöttek a szülők is, az udvar tele volt szülővel, és kezdték a megyei küldöttek azt az elavult dolgot, hogy beszélgettek az emberekkel, hogy ne járjon a gyerek. „Nézze, magának is így..., magának is úgy..., de meg így lesz, meg úgy lesz” – és akkor egy emberrel foglalkoztak félórát. Kijött három megyei mufti, akik nem is

megagítani akarták elsősorban a lakosokat, hanem megpróbálták eldumálni annyi időt, hogy leteljen a beiratkozásnak az ideje. Az igazgatói irodába mindig behívtak egy-egy szülőt, és azzal beszéltek félórát, a másikkal másfél órát. És addig nem volt beíratás, pedig csak 3-tól 5-ig lehetett beírni. Már negyed öt volt, de még nem írtunk be senkit! Ők meg az irodában az emberrel beszéltek, hogy ne írassa be a gyerekét. *„Na, jó! Ha már mindenféleképpen be akarja íratni, akkor írassa be, Miklós bácsi! Küldje be a következő beírást!”* Az bejött, azzal is elkezdtek beszélgetni. Eltelt az idő, és az emberek kezdtek lázongani – kint volt 200 szülő az udvaron. Egyszer csak széjjelnéztek, és egyetlenegy megyei küldött nincsen. *„Hol vannak a megyétől?”* - kérdeztem a Terebesi Lacitól, a helyettesemtől. Azt mondja: *„Mind elmentek az alsó kapun.”* *„Az istenit, egyedül maradtunk?”* - kérdem. *„Egyedül.”* - mondja.

Az iskola tantestületének 90%-a helybeli volt. Mind hajdúdorogiak voltak, tehát görög katolikusok. És ők nem engedhették meg maguknak azt, hogy a beiratkozás alkalmával a közösség ellen agitáljanak, hanem ők is fogták magukat, otthagytak csapat-papot, elmentek vagy el sem jöttek. Így aztán ketten maradtunk Terebesi Lacival, a helyettesel. Kimentem, az emberek meg zúgolódtak: agyonütni, meg így, meg úgy... Én fiatal voltam, volt bennem erő meg akarat, meg azt gondoltam, hogy majd megváltom a világot. Mondtam az embereknek: *„Idefigyeljenek! Én megígérem maguknak, hogy akik itt vannak, azoknak mind beírom a gyerekét vallásoktatásra, csak ne legyen zaj, meg ne legyen kiabálás. Nos, az a kérdés, hogy ezt elfogadják-e!”* – mondták, hogy elfogadják. Na, mondom, akkor jöjjenek be, ott álljanak a folyosón sorba, de ne legyen aztán maguk között veszekedés. Ki volt adva, hogy kettőtől ötig van a beíratás. Én még este nyolc órakor mindig írtam a hittan beíratásokat.

Másnap leültem az írógép elé és írtam. Mert ugye jelenteni kellett, hogy mennyi a létszám. *„Az iskolában megtörtént a hittan beíratás. A kitűzött határidő után három órával még mindig írtam, mert a megye nem segített semmit, hanem otthagytak egyedül bennünket.”* Egy óra alatt megírtam. *„A létszám – nem akartam 100%-ot írni – 95,1%-a beiratkozott.”* Elküldtem. Vajon mit fognak mondani? Ki fognak rúgni az állásból? Vagy rögtön visznek Rákosi elibe, vagy valami lesz? Az ember akkor már elkészült a legrosszabbra. A mai napig nem jött válasz... Minden gyerek járt vallásórára. Legfeljebb a reformátusok nem jártak, meg a cigány tanulók nem jártak. Ott volt egy fiatal pap, egy nagyon intelligens görög-katolikus pap. (Utaztak a

szentatyához, valami stiklit csinált, leváltották és elhelyezték hozzánk.) Mondom neki: *„Idefigyelj! Csináljunk már valamit a vallásoktatással! Engem különösképpen nem érdekel a dolog, de azért mégis vegyétek figyelembe azt is, hogy egyedül vagyok itten. Azért ne szakadjon rám minden teher! És itt állandóan jönnek ellenőrzésre. Ha jön ellenőrzés a megyéről vagy Debrecenből, akkor én a hivatalsegédet elküldöm, hogy itt vannak a megyéről, te meg küldd haza a gyerekeket.”*

Jöttek is a megyéről: *„Szervusz! Szervusz! Üljetek le csak nyugodtan, beszéljünk. Mért jöttetek?”* Hát ellenőrzik az oktatást. *„Van-e vallásóra?”* – *„Van, hát hogy ne lenne, minden nap van.”* Már az öreg hivatalsegédnek intettem is, hogy mehet. A legszélsőbb teremben voltak a vallásórák. Bement, mondta a papnak, hogy *„Tessék már hazaküldeni a gyerekeket! Itt vannak a megyétől. Ezt üzente az igazgató úr.”* Mondja aztán a kiküldött: *„Hallod, akkor nézzük meg ezeket a gyerekeket, hogy mint történik a vallásoktatás.”* Kinyitjuk az ajtót: üres a terem. Mondom: *„Laci bácsi! Hát hol vannak a diákok?”* – *„A tiszteletes úr temetésre ment, és elküldte a gyerekeket, nem ér rá foglalkozni velük.”* – *„Na, jó. Akkor hadd menjenek.”* De ez az állandó feszültség... Ott voltam 1952-től 1957-ig, 52 kilóval hagytam ott. Olyan gyomorsavam volt, hogy amikor reggel fölkeltem, benyúltam a számba, és téptem lefele a savval tönkretett nyálkahártyát. Ilyen körülmények közepette mentünk Dorogról Hajdúnánásra.

Toókos Ildikó (sz. 1924.), Selyeb

Mi aztán elkerültünk Debrecenből esküvőm után, minél messzibbre helyezték férjemet büntetésből. Túl sok szolgálata volt a környéken, és az nem tetszett a hatalomnak, ráadásként a felesége sem tetszett, mert horthysta tábornok leánya. Abban az időben, ha valamelyik lelkész tisztességes munkát végzett a gyülekezetében – tehát volt gyülekezet, többen jöttek a templomba, szívesen hallgatták a prédikációkat –, azt a lelkészt onnan el kellett helyezni valahova. Szándékosan tönkre kellett tenni minden gyülekezetet. Az a lelkész boldogult csak, aki felment a szószékre és azt prédikálta, hogy a téeszben az Isten országa jön el, be kell lépni a téeszbe; a templom kiürült, de a lelkészt elhelyezték egy nagyobb gyülekezetbe.

A mi esetünkben az volt a helyzet, hogy először is a püspöknek nem tetszett az, hogy én úgymond deklasszált társadalmi osztályból származom. Akkor ígért jó helyen állást, ha Zoli lemond rólam – ezt ő kereken visszautasította. Aztán már többet nem engedték vissza Hadháza, tudniillik az volt kitalálva, hogy Debrecentől minél messzebb kell mennünk lakni, lehetőleg 150 kilométeren túl. És akkor oda helyeztek el bennünket egy egészen pici gyülekezetbe, 180 lélek volt a gyülekezet létszáma mindössze. Ott kell nekünk lenni, hát elmentünk oda, Selyebre. Szikszótól pontosan északra van, egész a szlovákoknál. Néztük a térképen, és nem találtuk meg, csak nagy nehezen.

VI. 1956

Németi László (sz. 1929.), Szeged

'56-ban már egyetemi tanársegéd voltam a Szegedi Jogi Karon, és diáktáborba vittek bennünket június-júliusban, már nem is tudom, hova. És Rákosi, még a központi vezetőségi ülés előtt, amikor leváltották őt, az előtt kiment ebbe a balatoni egyetemi táborba. Mi akkor már nagyon Rákosi-ellenesek voltunk, dúlt a harc akkor, hogy Rákosi menjen, vagy ne menjen. De akkor még ő volt főtitkár. Előtte Egerben mondott egy beszédet, ahol kijelentette, hogy Rajk elvtárs tulajdonképpen nem bűnös. Ez borzasztó kellemetlen volt számunkra, mert mi már tudtuk úgy '53 körül, hogy nem igaz, amit mondanak, de azért ez a beismerés ellenszenvessé tette Rákosit a szemünkben. És hát én is dühbe jöttem, fiatal voltam, pechemre, felszólaltam, és azt mondtam, hogy mégis felháborító, hogy egy politikai bűncselekmény miatt halálos ítéletet szabtak ki. Rákosi ezen rettenetesen felbőszült, és beszélt összevissza. Mondjuk akkor már nem volt olyan nagy dolog őt megbírálni, mert akkor már látszott, hogy Rákosit leváltják.

Amikor kiment, megismert, hogy én voltam az, aki beszélt, és mondta hogy „maga nagyon rosszul beszélt!” És a nevem fel volt írva. Mondja nekem a vezetőm: „Laci, te mi a francnak beszéltél? Meg fog bukni! Mit kellett neked itt magadat exponálni?” Földühített. Rákosiról egy képem kialakult, és borzasztó mérges voltam magamra, hogy hittem ennek a pasinak! Pár nap múlva a központi vezetőség leváltotta Rákosit a főtitkári posztról. Akkor már nem az az elismert személyiség volt a szememben,

hanem egy gyűlölt ember, aki okozta ezt a tragédiát. Hát persze mások is okozták ezt az egész sztálinizmust, más is bűnös ebben, de ő sok mindenkin túltett.

Az '56-os forradalom nagyon váratlanul ért minket. Annyira biztosnak tűnt a szocializmus helyzete, legalábbis mi, diákok meg fiatal emberek nem gondoltuk, hogy itt valami... Bár meg kell adnom, hogy én az irodalmi újságokat olvasgattam, tehát tulajdonképpen az akkori ellenzékkel egyetértettem, hogy ezt valóban jobbá kell tenni. Arra nem gondoltunk, hogy valahol a szerkezetben van a hiba, hogy valahol az eszmében kell keresni a hibát. Rám három eszmeáramlat hatott: az egyik a kálvinizmus, a másik a népi irodalom, a harmadik pedig a marxista filozófia. A marxista filozófia a teljes kidolgozatlanság állapotában volt akkor, meg ma is, de ez már nem érdekes. Úgyhogy az utolsó fázisban már úgy voltunk ezzel, hogy tulajdonképpen meg kell élni. Itt kell, most kell megélni, nem 500 év múlva, nem 50 év múlva, nem 30 év múlva. Ilyen fázisban ért bennünket a változás, tehát a forradalom szele.

Akkor már egyetemi tanársegéd voltam Pólay mellett. Atrocitásokra tulajdonképpen nem került sor Szegeden. Tehát nem úgy, mint Pesten, vagy mint Salgótarjánban, vagy mint Mosonmagyaróváron – és ezt egyedül és kizárólag Perbíró nevű professzoromnak köszönhetjük! Professzorom volt, munkajogot, mezőgazdasági jogot, kolhozjogot adott ő elő akkor, korábban a kereskedelem és váltójognak volt a professzora. Egy nagyon tisztességes ember volt, és őt választották a városi Nemzeti Tanácsnak az élére. Megmentette Szegedet, hogy nagyobb ramazuri ne legyen. Szegeden is volt felvonulás, egy nagy tömeg vonult '56-ban, október 25-én, ha jól emlékszem. Tőlem körülbelül 20-25 méterre találtak el két vagy három embert; azt hiszem, egy halt meg a másik kettő csak megsebesült. Végighordozták a körutakon ezt az embert, úgyhogy parázs volt a hangulat, de Perbíró professzor a maga nyugodtságával – rendkívül jó ember volt – csillapította az indulatokat.

Mert én nem is tehettem '56-ban semmit, nem volt pofám beállni forradalmaskodni, mert párttag voltam. Gondoltam, hogy én ennek a pártnak voltam a tagja, hát ne én lépjek már föl ezzel szemben! Grafológiával foglalkoztam meg bírósági gyakorlattal. Emlékszem rá, hogy a könyvtárban én voltam az első és az utolsó. El voltam foglalva ezekkel a tudományos kérdésekkel, nem érdekelt ez a dolog.

Később a szovjetek is meghagyták, meg az állami karhatalmisták is meghagyták Perbírót egészen januárig ebben a posztban, tehát a Nemzeti Tanács elnökeként funkcionált egészen addig. Hanem eljött a megtorlásnak az időszaká'57 tavaszára, amikor is Perbíró professzort bíróság elé citálták. Előtte még januárban – sosem felejttem el – a tanszékén beszélgettünk vele több más társammal együtt. Mondom neki:

– Professzor úr, meg kéne most pattanni. Itt van Jugoszlávia, nyugodtan át lehet menni. – Akkor még szabad volt az átjárás, még talán nem is nagyon tiltották. Azt mondta Kádár, hogy „jó, menjenek el, aki el akar menni. Kevesebb lesz az ellenforradalmár!”

– Nem képzeled te, Laci! Hát hogy' gondolsz te olyat?

– Professzor úr! Itt van egy bolsevik magatartás, itt nem babra megy a játék, itt hatalomról van szó!

– Ó, vészjósítás ez! Nem komoly ez! Ki kell tartani, Laci! – azt mondta.

Na, aztán letartóztatták. Előtte egy újságcikk jelent meg ellene, és elkövettem azt a hibát – mint korábbi párttag –, hogy egy levelet intéztem a Városi Pártbizottsághoz, és tiltakoztam, hogy a Perbíró József professzorunkat elítéljék. Ez egy borzasztó nagy butaság volt részemről, a megtorlás engem is elérte, csak nem úgy, mint őt. Halálra akarták ítélni, aztán nagy nehezen életfogytiglant kapott, és '63-ban szabadult a börtönből. Természetesen elvesztette az egyetemi tanári állását is.

Néray Vilmos (sz. 1919), Bonyhád

1956-ban egyik nap este 10 órakor ért minket a hír, hogy orosz csapatok vonulnak át az országon. Akkor éppen lent voltam a bányában; abbahagytuk a munkát és feljöttünk. Két napra rá eljött hozzám Gál vezérkari alezredes és megkérdezte, hogy hajlandó vagyok-e részt venni a mozgalomban. Én akkor igent mondtam, és megkaptam a Pécs-Szekszárd-Bonyhád műút ellenőrzésének parancsnokságát. Nyolc embert kaptam magam mellé, három napig kétóránként őrséget váltottunk. Amikor jelezték, hogy a szovjet csapatok Bonyhádon keresztül mennek Pécsre, Gál alezredes engem kért meg, hogy tárgyaljak a parancsnokaikkal. A szovjet csapatok

egy előretolt állásként meg is álltak a bonyhádi bejáratnál, majd biztosítottak bennünket, hogy nem használnak fegyvert, csak ha valaki velük szemben fegyvert fog. Én tárgyaltam a parancsnokkal németül meg kézzel-lábbal, mert oroszul nem tudok. El is vonultak békességben Pécsre, a fél Bonyhád leste megbújva az eseményeket. A csapat körülbelül egy óra hosszat volt Bonyhádon, valószínűleg felderítést végeztek. Éjszaka aztán megint érkezett egy szovjet csapat; Bonyhádon keresztül jöttek, szintén Pécs felé tartottak. Ők óriási mozgolódást csináltak, ugyanis valamelyik oldalról lövöldözés kezdődött. Aztán ők is rendben elvonultak az éjszaka folyamán Pécsre. Biztonságból még két napig készenlétben voltunk, aztán visszamentem dolgozni a bányába.

Ezekben a napokban több alkalommal is összegyűltek az elégedetlen hidasi bányászok, egy-egy bajkeverő nagy hanggal érvényesülni akart. Egyik nap aztán a bánya kommunista igazgatója elmenekült az atrocitások elől Salgótarjánba, felesége pedig itt maradt, hogy vezesse az üzletet, de egy-két napig nem jelentkezett a munkahelyén, mivel éppen akkor szült. A hidasi bányászok közül pedig többen ki akarták cibálni ezt az asszonyt a házból, meg akarták bosszulni rajta a kommunista igazgató vétkeit. Akkor én három másik bonyhádi bányással együtt elzavartam ezeket a hidasi bányászokat, akik bántani akarták az asszonyt.

Mócsai László (sz. 1930.), Diósgyőr – Budapest - Szentendre

Leszerelésem után a Transzvillhoz kerültem, aminek a tervezőirodája ott volt a Krisztina körúton. Na, hát oda vettek föl, mégpedig olyan formában, hogy Diósgyőrben a nagy kohó átépítésénél leszek az eddig ott dolgozó üzembehelyezőnek a segítője meg tanulója. Ez '56 nyarán volt. (...) Mikor odakerültem, akkor még működött a nagy kohó, de mi már kezdtük az elektronikájának az átépítését, amit a mi gyárunk, a Transzvill tervezett, és az szállította az alkatrészeket, és egy ottani vállalat emberével rakatták össze a mi irányításunk alatt.

Ott ültünk '56. október huszonharmadikán is. Már előző este hallgattam a rádióban az egyetemisták felhívását meg mindent. Másnap még bementünk a munkahelyre. Dolgozni nemigen dolgozott senki, csak ott beszéltük a dolgokat, mikor jött a

diósgyőri gépgyárból – ami ágyúgyár volt – egy nagy tömeg keresztül a vasművön, kiabálták, hogy Gerőnek nem dolgozunk, meg le a kommunista párttal, meg ilyen dolgokat, úgyhogy azok, akik ott dolgoztak vagy a tüntetőkkel tartottak, vagy hazamentek. A munkának vége volt, mi is összepakoltuk ott ketten a holminkat, aztán hazafelé mondta a haver, hogy hát ilyenkor elsőnek a kenyér tűnik el; akkor a boltban vettünk két darab kétkilós kenyeret. A Jóska még ott maradt valamiért a lakásban – albérletben laktunk –, én meg elindultam hazafelé.

A villamos kivitt a miskolci pályaudvarig, ott nagy tömeg volt, mert éppen két vasutas verte le a vörös csillagot az épületről, azt figyelte mindenki. Közben a rádió is szólt; akkor már úgy kicsit megfordult a dolog, mert este a Gerő egy csúnya beszédet mondott. Tulajdonképpen arra tört ki a nagy balhé, mert megfenyegette a fasiszta csőcseléket, hogy nem tűrjük az ilyen dolgokat. Ettől csak még jobban föllobogott a láng, és akkor már a rádió kezdett egy kicsit másképp beszélni. Tény, hogy a csillag leverése közben megszólalt a rádióban a Himnusz, valaki elkiáltotta magát, hogy magyarok, a Himnuszt húzza a rádió! – erre mindenki csöndben lett, vigyázban állt, és hallgattuk a Himnuszt. Addig álltak a csillagszerelők is, utána aztán mindjárt ledobták, összetört. Előtte még spekuláltak, valami kötelet kértek, hogy leeresszék, mire én nagy bölcsen felkiabáltam, hogy dobjátok le, nem kell az már.

Na, hát utána aztán betódultunk az állomásra; a vonatok összevissza jártak, végül jött egy vonat, ami azt mondta, hogy Pestre megy. Hát ott is nagy volt már a fellángolás: a kupéban összekerültem egy öreg erdésszel, volt már ötven éves vagy tán hatvan is. Az ottan órák hosszat szavalt ilyen régi, irredenta verseket. Dőlt belőle a *Nagy-Magyarország*, meg a *Nem! Nem! Soha!*, meg a *Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában...* – ezt mondta, sorolta végig megállás nélkül, néha még el is bőgte magát. Aztán beértünk valami állomásra, ahol még fönny volt a csillag, meg a vasutas sapkáján is ott volt a csillag, akkor az egész vonat ordította, hogy le a csillagokkal – akkor a vasutas leszedte a sapkájáról.

És közben bizony néhol ráláttunk az útra, és az orosz tankok vonultak Pest felé. Hát hogy, hogy nem, már sötét volt, mikor beértünk Kőbánya felsőre. De oda is már valahogy lépésben mentünk be. Hát ott a kupéban egy házaspárral úgy összejöttem: összetartottunk egy kicsit, spekuláltunk, hogy mit csináljunk; ők nem messze laktak

onnan. Aztán befutott egy vonat, egy katonai szerelvény magyar katonákkal, és azok mondták nagyon, hogy a felkelőkhöz csatlakoznak, ők az oroszok mellett nem harcolnak, ők az oroszok ellen fognak harcolni, és aztán azok tovább is húztak a vonattal. Mi már nem tudtunk vonattal továbbmenni, meg különben is az a házaspár ott közel lakott, úgyhogy éjjel elindultunk a Kerepesi út felé. Ahhoz közelítettünk, és ott a Kerepesi úton van egy vasúti fölüljáró. Amikor mi ottan – körülbelül húsz-huszonöt nagy csomagokkal – a vasúti híd látókörébe kerültünk, akkor onnan több géppisztollyal ránk lőttek. Nem tudom, kik voltak, miért lőttek ránk – gyanúsak voltunk a csomagokkal vagy mit tudom én –, de nemcsak a levegőbe lőttek, mert miután hasra vágtuk magunkat, egyiknek bizony megsúrolta a hátát egy golyó, ilyen kisujjnyi sebet vágott a hátába, amit ott kötözgettünk be. De nem volt veszélyes, csak hát azért mégsem volt mindegy, mert mehetett volna öt centivel lejjebb. Aztán kicsit visszahúzódtunk, hogy ne lássuk a fölüljárót, és ott dekkoltunk, míg ki nem világosodott.

Világosban aztán nagy óvatosan elindultunk; akkor már senki sem volt ottan, úgyhogy fogalmunk sem volt, hogy kik lőttek ránk. Közben persze hallottuk ám a tankok vonulását, a lövöldözéseket, robbanásokat Pestről. Akkor még fölmentem ehhez a házaspárhoz, hogy hallgassunk egy kis rádiót, hogy egyáltalán mi újság, ott ettem is valamit a két kilós kenyérből, meg teával megkínáltak, mert más nem volt, aztán elköszöntem tőlük, és a Rákóczi úton elmentem a Nemzetiig. És ott, ahol a villamossínek keresztezték egymást, ott feküdt Sztalin atyuska, ketten-hárman kovácsoltak benne. A Nemzeti egyik ablakából néha kilőtt valaki, valószínűleg valami orosz volt. Nagy tömeg volt, hogyha közénk lőtt volna, nagy baj lett volna, de valószínűleg csak a levegőbe lőtt.

Akkor a Körúton elballagtam egészen a HÉV állomásig; mindenütt nagy tömeg, mindenütt nagy lelkesedés. Egy óriási máglya volt a szovjet könyvesbolt előtt, égették a könyveket, de könyvet nem olyan könnyű égetni, az úgy magától nem nagyon ég, úgyhogy piszkálták meg locsolták valami olajjal vagy benzinnel, de csak füstölgött. Aztán elértem a Margit-hídra, aminek az elején magyar katonák álltak és mindenkit igazoltattak. Nem tudom, mit kerestek. Messziről látták a személyazonosságomat, aztán szó nélkül továbbengedtek. Hát a HÉV állomáson nem volt HÉV, aztán mégis valahonnan jött egy motoros kocs, egy szem motoros kocs, arra fölzsúfolódtunk sokan; az elvitt Csillaghegyig, onnan – nem tudom miért –

nem ment tovább. Csillaghegyen aztán sikerült egy teherautóra fölkapaszkodni, az elhozott Szentendrémig.

Szentendrén előző este volt egy elég nagy balhé: betörték a laktanya kapuját, hogy fegyvert szerezzenek, és két teherautó felfegyverzett emberekkel elindult Pestre, de az új laktanyából géppuskával rájuk lőttek. Kettő meghalt, a többi elszaladt, ezért nagyon nagy volt a fölzúdulás. Mikor odaértünk ehhez az új laktanyához – ami azután orosz laktanya lett egész addig, amíg el nem mentek –, akkor látom a teherautóról, hogy ott sétál a menyasszonyom meg az öcsém. Akkor dobolás, megálltak, leugrottam, aztán így kerültem haza.

Itthon először különféle népgyűlésekre jártunk. Volt egy régi tanárom, az nagy szocdem volt, az vitte az ilyen gyűléseken a hangot, és miután már huszonöt párt kezdett megalakulni, ő mondta azt, hogy most nem pártot kell alakítani, hanem kivívni a szabadságunkat, és utána talán ráérünk pártokat alakítani.

Aztán beszerveződtem a polgárórségbe. Volt rendes beosztásunk, géppisztolyunk, és mikor ránk került a sor, akkor járőrözgettünk a városban. Egyszer a Duna-parton sétáltunk éppen – az nem járőrözés volt –, mikor láttuk, hogy a révészek beülnek a révbe és átmennek a szigetre. Mi ez, éjjel minek jár ez? Megvártuk, míg visszajön, hát egy csomó pesti srácot, egyetemistát hozott, mindegyiknél puska, némelyiknél már Kalasnyikov, amit csak az oroszoktól vehettek el, de a legtöbbször még ez a davajgitár, a dobtáras, azt hiszem egynél volt vadászpuska. Amúgy előkerültek az eldugott fegyverek is, volt egy, aki nemzetőrként nagy büszkén a régi német karabéllyal nemzetőrködött; gyönyörűen karban volt tartva, hogy hol dugdosta addig, nem tudom. Na, hát aztán ezekkel az egyetemistákkal beszélgettünk, és hát ők meséltek Pestről, hogy hát az oroszok milyen vandálok, meg mit tudom én. Hallgattuk, hittük is, meg nem is. Ezek aztán fölvonultak a hegyekbe, ott egy turistaházat... utólag mondva kifosztottak, szerintem pedig megvendégelték őket. És szintén a Duna parton sétáltunk két nappal később éjjel, amikor már bejelentették, hogy az orosz csapatok kivonulnak Pestről, és bizony mi hallottuk, hogy a nagy Dunán túl harckocsik vonulnak Vác felé. Vonultak egy fél óráig, aztán megálltak, de a motorok jártak. Egy fél óra múlva fölbögték a motorok, és elindultak visszafelé.

Lehetett nagyon jól érzékelni, hogy merre mennek. Hát gondoltuk, hogy ebből semmi jó nem lesz.

De így elszórakoztuk az időt; Szentendrén komolyabb incidensek nem voltak azon kívül, hogy arra a teherautóra rálőttek. Illetve egy dolog volt, amiért – ahogy ismerem a szereplőket – halálbüntetés járt volna. Volt egy osztálytársunk, aki a legnagyobb ministráns és legbuzgóbb hittanos volt, a háború után pedig a legvadabb kommunista lett; a szülei is kimondottan véresszájúak, és a gyerek hadbíró lett. Mint katona végezte el az egyetemét, és hadbíró lett. És bizony a nemzetőrök közül egy páran elmentek őt megkeresni – hát tudták, hol lakik. De nem találták otthon. Gyanús volt még a ciszterna, abba bele is lőttek, és ott volt benne ez az illető, de nem találták el.

Harmadikán, szombaton még föl akartunk menni a Vörös-kőre, hogy ott van egy felszabadulási emlékmű, egy kőobeliszk, hogy azt mi ledöntjük. Volt egy szem kézigránátunk, nem tudom, hogy akartuk avval ledönteni, de aztán olyan rémhírek terjedtek el, hogy itt a környék tele van bujkáló ávósokkal, úgyhogy erről letettünk. Harmadikán este már annyira rendeződni látszódtak a dolgok, hogy mindenki elhatározta, hogy hétfőn megyünk dolgozni; itt az új szocialista rendszer, aminek Nagy Imre a vezetője, aki kinyilvánította a semlegességet meg minden. Nagy boldogságunkban egy jó bulit rendeztünk: iszogattunk, táncolgattunk, aránylag későn lefeküdtünk – és hajnalban ágyúdörgésre ébredtünk. Ez negyedikén, vasárnap volt. A rádióban még hallottuk a Nagy Imre beszédét – azt többször elismételték –, hogy „a csapataink harcban állnak”. Hát igen, voltak, akik lőttek. És hát mi is utána rögtön bementünk a tanácsházára, nagy tömeg jött össze, osztották boldognak, boldogtalannak a fegyvereket, kézigránátokat. Én is fölvettem egy davajgitárt, és vártuk, hogy ide is jönnék az oroszok. Hát, ha akkor jönnek, talán még csináltunk volna valamit, de hát mit tud az ember kézigránáttal, géppisztollyal tankok ellen? De hát Pesten is megbirkóztak velük, mert bizony a Molotov-koktélt nem bírták a T-34-esek, és főleg, mikor a teherautókba ültek az orosz katonák, és közibük ment a Molotov-koktél az emeletről, az bizony csúnya dolgot csinált.

Mi tehát fölvettem a fegyvereket, és akkor valakinek eszébe jutott, hogy van itt egy rádióamatőr, akinek van rádióadója, azt elrekviráljuk és valahogy üzembe helyezzük,

hogy segítséget kérjünk a nyugattól. Hát én mint rádiós, én voltam ennek a műszaki felelőse. Tény, hogy – azt hiszem hétfőn vagy kedden – valaki egy vipponnal [*második világháborús csapatszállító jármű – a szerk.*] föl vitt minket a Kőhegyre. A Kőhegyen volt egy légvédelmi üteg, ami Budapestet védte „az imperialisták támadásától”. De mikor fölértünk, akkor még ott volt a parancsnok, egy főhadnagy, aki elmesélte, hogy hát először föleskette a legénységet a magyar zászlóra, de aztán mikor az oroszok bementek Pestre, akkor mindenki elszéledt. Ő volt még ott egyedül, de aztán ő is eltűnt.

De a berendezés ott volt, az ágyúk ott voltak, ott volt a berendezett bunker, ahol villany volt meg világítás, meg minden volt. Oda szépen betelepedtünk, letelepítettük a rádióadót, ott találtunk két oszlopot, arra én föl húztam egy olyan ideiglenes, szinte semmi antennát, aztán megírtak valami szöveget, és akkor azt amatőr sávon elkezdtek pötyögtetni morzéval – többször leadtuk, válasz semmi, szerintem senki se hallotta. De közben figyeltünk, hogy hátha van repülős rádióirány mérés, figyeltük a repülőgép zúgást, de nem volt semmi. Közben éjjel följött oda egy – állítólag csillaghegyi fiatalokból álló – csapat, ők mondták, hogy Csillaghegyen szétverték őket az oroszok, most eddig menekültek, most itt húzzák meg magukat. Én mondtam nekik röviden, hogy mi ott mit csinálunk, de ne tudjanak róla, felejtsék el. Tény az, hogy ezt csináltuk egész éjjel, aztán meguntuk, üzentünk haza, és az öcsém följött egy kétkerekű utánfutóval, arra ráraktuk az adót, a vevőt azt szépen otthagytuk.

Közben a turistaház vezetője is ott volt, avval összehaverkodtunk, hozott egy kis vacsorát is nekünk, mert kaját nem vittünk, nem tudom, hogy képzeltük. Ez egy tanárember volt, azt hiszem, akit valami okból ki kellett vonni a forgalomból, de mivel érdemei is voltak, megtették ott turistaház vezetőnek. Még utána elég sokáig ott volt, többször jártunk nála, tény az, hogy nem köpött be minket, mikor érdeklődtek. Igaz, akkor még azt sem tudta, kik vagyunk. Már a műhelyemben dolgoztam, amikor egyszer meglátott a lovacskájával – amit magázott – a szemben lévő zöldségesnél, és akkor egymás nyakába borultunk, és akkor mesélte, hogy hát kérdezték őt, hogy mi volt itten. Hát valami rangjelzés nélküli katonatisztek voltak itt, mondta – én tényleg tiszti ruhában voltam –, de hogy mit csináltak, ő nem tudja, valami rádióval vacakoltak. Szóval nem köpött be minket. De hát ez már a nyár elején volt, úgyhogy

akkor már nem is nagyon kérdezték. Engem behívtak több tartalékos tiszttel együtt, és faggattak, hogy mit csináltam az ellenforradalom alatt. Mondtam, hogy ramsliztunk. Hogy az mi? Mondom, egy nagyon jó kártyajáték. Az apósoméknál ültünk, hallgattuk a rádiót és közben ramsliztunk. Evvel el lett intézve, a rangomat se vették el, nem derült ki semmi, még azt se kérdezték, hogy nemzetőr voltam-e, pedig annak lehet, hogy volt írásos nyoma. De tény az, hogy a géppisztolyt nem sütöttem el. Hanem elástam. Szépen bezsíroztam, rongyba tekertem, még valami deszkát is raktam köré és elástam. Mert bizony jártak ilyen – főleg ávósokból lett – kiskatonák fegyvert keresni, de nálunk nem voltak. Aztán '83-84-ben ástam elő, teljesen el volt rohadva, csak a vastagabb fémrészek voltak rozsdásodva, de még így is adott két üveg vodkát érte egy fegyvergyűjtő. Ez lett az én géppisztolyom sorsa, és az ő gyűjteményében úgy szerepel, hogy '56-ban elásott géppisztoly.

Negyedikén amúgy a rádió állandóan játszotta a Nabucco-ból a Szabadság kórust, mert maga a rádió nem működött, valószínűleg a Parlamentben volt valami stúdió; kevés lemezük volt, úgyhogy félóránként fölhallatszott a Nabucco. Akkor még nem mondtak semmit, aztán másnap mondták, hogy Kádár János átvette a hatalmat.

Asztalos Zoltán (sz. 1926.), Selyeb

Első szolgálati helyemen, Selyeben 180 lélek volt a református gyülekezetben. Nem volt nekünk semmi bajunk, de '56-ban volt egy érdekes dolog. Mert '56-ban ott is volt felvonulás, meg zászló, de én nem vettem részt a felvonulásban, direkt apósomra való tekintettel, nehogy valaki belekössön [*A.Z. apósa Sepsibacsoni Toókos Gyula, honvédtábornok volt, Horthy Miklós szárnysegéde 1919-1920-ban – a szerk.*]. Ennek ellenére mégiscsak belekötöttek.

Volt egy függetlenített párttitkár, az gyötörte ott a népet: ahogy szokták mondani, lesöpörte még a padlásokat is, börtönbe zárta az embereket, elvitette a bútorokat. Szóval szörnyű volt a beadás korszaka. Akkor még ott nem volt téesz. És eljött '56, és az emberek nagy lelkesedéssel ünnepelték a szabadságot. Nem akarom ennek minden részletét elmondani, de lényeg az, hogy ezt a függetlenített párttitkárt el akarták fogni. De én tudtam, hogy ez a tanácsháznál rejtőzik, amelyik a falu szélén lévő kis kastélyban volt. Hallottam, hogy azt emlegetik, hogy hol a függetlenített

párttitkár, vegyük elő és akasszuk fel stb., akkor gyorsan odarohantam a tanácsházára. Ott volt a rendőr is, akinek volt motorkerékpárja. Mondtam, tudom, hogy itt rejtőzködik ez az ember, azonnal ültesse a motorkerékpárra, és tüntesse el, menjenek el, mert én nem akarok vért látni a faluban. És úgy is volt, hogy elvitte a faluból földutakon valamerre.

Volt egy nagygyűlés ott, és elmondtuk a görög katolikus lelkésszel együtt, hogy nem kell bántani senkit, mert utána lesz úgymint mindenkinek a bírósági tárgyalása, aki valami bűnt tett. A bíróság eldönti, hogy mi legyen sorsa, de mi ne szennyezzük be a kezünket. És elkezdtek követelni, hogy osszuk ki a búzát. Erre meg én mondtam, hogy szó se lehet erről, mert Budapesten akkor már harcok voltak, a budapestieknek szükségük lesz majd kenyérre, és mi meg tudunk adni. Az első éjszakát én fogom örökdedéssel tölteni a magtár előtt, hogy senki ne jöjjön. És úgy volt, hogy az akkori párttitkárral együtt örökdedtünk a magtárnál. Aztán megalakult a munkástanács, engem beváltak, és most tudtam meg, jó néhány évtized múlva, hogy erről külön rendőrségi jelentés is készült, hogy én a munkástanácsban benne vagyok Selyeben.

1957 márciusában két bőrkabátos fiatalember jelent meg a parókián, és mondták, hogy azért jönnek, mert azt hallották, hogy az én apósom szervezte a felvonulást. Mert október 24-én volt egy felvonulás kora reggel, és ezt onnan tudtam, hogy van, hogy hallottam a kiabálásokat. Minden reggel istentisztelet volt a templomban 8 órakor, a felvonulás meg valamikor reggel 7 óra előtt kezdődött el. És ott jöttek-mentek az emberek, végül követelték a zászlót, amit ki is kellett adni. Egy hatalmas zászlója volt a gyülekezetnek, amit az előző lelkésztől kaptak, és ennek a közepébe egy csodálatosan szép régi magyar címer volt behímezve. És ezzel a zászlóval vonultak fel aztán. Mondja ez a két fiatalember, hogy azt az információt kapták, hogy apósom szervezte a felvonulást. Leültünk, beszélgettünk, aránylag jó idő volt. Gondoltam, kifaggatom őket, hogy mit tudnak ezek egyáltalán a dolgokról. És elkezdtem őket faggatni, hogy ismerik-e apósomnak a viselkedését a faluban. Hát hogyne, hát tudják, hogy minden vasárnap istentisztelet után leül az öregekkel, és beszélget a templom előtt velük. Mondom, miről beszélget velük, politizálnak? Nem, nem politizáltak, soha nem politizált apósom, hanem a földművelésről, meg arról-arról, különböző családi dolgokról beszélgettek, aztán mindenki hazament az ebédje mellé. És kérdezem, tudják-e, hogy apósom mikor szokott lefeküdni? Mondják, azt is tudják, mert látszik a faluban, hogy a szobájukban ég a lámpa egész későig, több

mint 11 óráig. Talán mikor apósom szalagokat festett, mert megfosztották a nyugdíjától, és abból tartotta el önmagát, bibliai könyvjelzőszalagokat festett, templomokat, csodálatosan szépen tudta ezeket a dolgokat csinálni, anyósom meg ráírta a szöveget.

Ezt a két fiatalembert tovább faggattam, hogy mikor szokott felkelni apósom? Azt is tudják, hogy 9 órakor jön ki a házból, megy a bizonyos helyre stb. Erre én rákérdezek: „És mondják meg, ha valaki 9 órakor kel fel, és jön ki, akkor hogy tudja megszervezni a fél 7-kor kezdődő felvonulást?” Nem tudtak erre mit válaszolni. De jellemző, naiv fiatalok voltak, szinte gyerekek, de beálltak a kommunista pártba... Közben apu pedig éppen jött be az árnyékszékről borotvátlanul, a hátán egy nagy körgallér, a hideg ellen, és hát tényleg olyan elesett állapotú volt, egyébként szellemileg jól bírta magát. Mondtam, hát itt az apósom. Ők sem beszéltek vele, én meg nem mutattam be, csak így messziről. Így néz ki egy ember, aki felvonulást szervez? Úgyhogy el is mentek így, elmúlt teljesen ez a veszély.

Zsámár József (sz. 1925.), Budapest

A legcsodálatosabb az volt, hogy 1956-ot megéltem – nem fegyverrel, csak járkáltam a városban, gyűjtöttem a röpcédulákat, újságokat. Megismételhetetlen, csodálatos dolog volt: egy nap alatt az egész országban mindenki elkezdett tíz-tizenkét pontot, tizenhat pontot fogalmazni, és mindenütt az volt a lényeg, hogy az orosz megszállás szűnjön meg, menjenek ki az oroszok és a pártállam helyett legyen szabad választás és többpártrendszer. Ötszáz évenként egyszer fordul elő, hogy a világ felé ennyire jó érzés magyarnak lenni.

Október 23-án a Bem téren nem, de utána a Kossuth téren ott voltam, amikor Nagy Imrét hívták, és ő azzal kezdte, hogy „kedves elvtársak”. Aztán szerencsére eljöttem, lövöldözésbe meg különösebb veszélybe nem kerültem. A Rákóczi úton sorban álltak a harckocsik, és az Astoriánál voltam éppen, amikor valahonnan lövés hallatszott. Az orosz katonák erre minden járókelőt falhoz állítottak; végigtapogattak bennünket, de aztán elengedtek. Persze nem lehetett bemenni az épületekbe, mert mindenki bezárta a kapukat.

Huszonharmadika után is bejártam a munkahelyemre, bár azt lehet mondani, hogy abban az évben szinte nem is folyt tervezés, csak a mi szakosztályunk dolgozott. Egy repülőtéri üzemanyagtárolót, terveztünk, de a többiek általában vagy pingpongoztak, vagy be se mentek, olyan világ volt. Egyik nap az utcán találkoztam a személyzetis nővel, aki tudta rólam, hogy nem vagyok párttag; kérdezte, be merjen-e jönni dolgozni – hát természetesen, mondtam.

A Fő utcában szintén voltak harckocsik; az orosz katonák, akik bennük álltak leszedték a sapkájukról a vörös csillagot, mert látták, hogy ez itt nem az ellenség. Mondjuk a Körúton meg a környékén szinte minden házba belelőttek, szóval romok voltak bőven, de ezek a katonák egyszerűen levették a vörös csillagot a sapkájukról, vagyis megtagadták a, a hadseregüket. Egyik nap a 49-es villamoson a Vámház körútnál azt láttam, hogy egy hatvan-nyolcvan fős csoportot, hadifogolyok kinéző katonákat kísérték géppisztolyos orosz katonák. Ezek mind dezertőrök lehettek, de hogy aztán mi történt velük, nem tudom – valószínűleg agyonlőtték őket.

'56 után olyan világ volt, hogy a röpcédulákért is akár életfogytiglant kaphatott valaki. Amit akkor gyűjtöttem az utcákon, jól elrejtettem, és még én is csak akkor mertem elővenni, amikor már kicsit könnyebb világ következett, a hatvanas évek közepe, vége felé. Akkor kiszedegettem és mindet beragasztottam egy albumba, hogy a kellő helyen összegyűjtve tartsam őket, de még a feleségemnek sem mutattam, mert ha mondjuk kitudódik, hogy ő is tud róla, akkor nagyon csúnyán elbánhattak volna vele. Még én se nézegettem ezeket a röplapokat, el voltak téve. Volt fényképezőgépem is, de '56-ban nem fényképeztem – nem mertem. Jártam a várost, újságokat meg röplapokat próbáltam gyűjteni, de ez annyira titkos tevékenység volt, hogy mondom, a feleségemnek is csak '90-ben mertem megmutatni, előbb nem.

Valentin János (sz. 1933.), Budapest

November 10-15. körül barátok fogtuk magunkat és bementünk Pestre, hogy mi van Pesten. (...) A Kilián laktanyánál mink a jobb oldalon mentünk, le voltak omolva a házak, halott lovak meg mit tudom is én, mik. Pont a Kilián laktanyának a kapujához értünk, voltunk vagy öten haverok Szentendréről, és így néztem, hogy hogy össze van lövöldözve a Kilián laktanya, és egy részen aztán nem is lehetett tovább menni a

járdán. És éreztem, hogy a járda mellett, közvetlen az úttesten a járda mellett puhára léptem. Lenéztem, és egy harckocsi volt ottan és egy szénné égett orosz katona, az arca tiszta fekete volt neki. Hát nem láttam, ott minden összevissza állt és ahogy léptem, ráléptem a hasára, a puhára, akkor nézek le és látom, hogy az orosz katonára léptem. Ezek a gyerekek dobálták a benzines üvegeket be a harckocsikba, és ez az orosz katona biztos nem bírta kiszállni. Na, most a pláne nem ez volt, mert háború volt, hanem az, hogy ide volt piszkítva neki az ajka alá. Milyen ember volt az, milyen forradalmár volt ez például? Az egy anyának ugyanolyan gyereke volt, mint ő, az parancsra ment, ott nem volt mese, ott muszáj volt neki menni, ahogy az ÁVÓ-hoz is muszáj volt menni, nem mondhatta, hogy nem megy, hát próbálta volna. Ide volt piszkítva neki az álla alá, hát szóval ilyen emberek is voltak, ilyen forradalmárok.

(...) Egy időben, a 80-as években minden évben jártam Nürnbergbe. Volt itt egy tanító néni, Anna néni, aki itt lakott Szentendrén, nem messze tőlünk. '56-ban elvált a férjétől, és két gyerekével fogta magát és disszidált Nürnbergbe, mert németül tudott perfektül beszélni, és ott egy német tanárnő lett belőle. Én nagyon szerettem őt, annyira jóban voltam Anna nénivel, hogy engem mindig meghívott, hogy Jancsikám, jöjjön ki és meséljen nekem Szentendréről. És akkor kimentem hozzá és mindig egy hétig ott voltam nála. Nekem csak az utat kellett kifizetni oda és vissza, ő engem teljesen ellátott, megvette nekem a szabadjegyet, tehát én mehettem buszon, villamoson, mindenen ingyen, sőt odaadta a bukszáját, azt mondta: Jancsikám, elmegy a boltba és azt vesz, amit akar magának. Úgyhogy nagyon aranyos volt a néni, minden évben kijártam hozzá. 1911-ben született, jövőre lett volna százéves, de meghalt most már vagy öt éve, itt van eltemetve Szentendrén. Nürnbergből elhozták haza őt, az édesapja meg a bátyja sírjába van téve, az evangélikus temetőben vannak a hamvai.

VII. Hatvanas-hetvenes évek

VII. 1. Téeszvilág: bent és kint

Németi László (sz. 1929.), Budapest

Szóval az Igazságügyi Minisztériumba fölvettek engem. Nagyon érdekes volt a helyzet, mert én elmondtam, hogy engem nem igazoltak vissza a pártban.

Elmondtam, hogy én pötyös vagyok, tehát nem vagyok tiszta. Ezek megnézték a dolgokat, és azt mondták, hogy őket ez nem érdekli, föl fognak engem venni, és föl is vettek.

Jött a mezőgazdaság átszervezése, dúlt a harc, hogy hogyan történjen meg ez az átszervezés. Voltak a szektások, azok azt szerették volna, hogy ugyanúgy csináljuk, mint a kolhozban a Szovjetunióban. Na, de a Szovjetunióban többmillió ember meghalt éhínség és kínzások következtében! Én az átszervezést nem támogattam, mint kis előadó. Sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem voltak meg: nem voltak egyetemét végzett emberek a szövetkezetekben, nem voltak modern traktorok, vetőgépek, kombájnok stb. És a lelkiállapota sem volt jó a magyar parasztságnak. Megalázták a népet '56-ban, és három évvel később egy új életformát kellett választani. Ez valami baromi nehéz volt! (...)

Megvolt az átszervezés, de a jogi dolgokat, törvényeket, jogszabályokat, kormányrendeleteket, miniszteri rendeleteket ki kellett adni. Én a gyakorlati dolgokat nagyjából ismertem, mert ott dolgoztam benne a szövetkezetben. A másik pedig a nemzetközi szakirodalomnak, a külföldi jogszabályoknak, szövetkezeti törvényeknek az áttanulmányozása. Kiadtuk a Mezőgazdasági Könyvtárnak, hogy a német, francia, dán mezőgazdasági jogszabályokat, alapszabályokat tessék lefordítani. Mindezt valami iszonyatos tempóban csináltuk meg. Borzasztó nehezen tudtam elviselni, hogy két-három nap alatt születik egy törvény, mert annak a fundamentuma nincs meg. A szektásoknak az volt az álláspontja, hogy megkopaszítani a parasztot, lehetetlenné kell tenni a parasztot, és akkor bemegy a szövetkezetbe. Na, de ha nem tud keresni, mert a munkaegységre nem fizettek semmit? Hiába volt három munkaegység, ha a munkaegység értéke, az öt forint volt, abból nem lehetett megélni! Úgyhogy azután azt csináltuk, hogy bevezettük a részes művelést, a százalékos művelést, előlegezést... stb. Hatalmas munkát végeztünk, és a szövetkezeti tagokat megvédtük.

A Tagsági vitás ügyek a gyakorlatban vastag könyv volt, de nem akarták kiadni. Azt mondták:

– De hát Laci, mi nem azért hoztunk téged, hogy a szövetkezet ellen beszélj, hanem, azért hogy a szövetkezet mellett...

–Éppen ezt akarom én, éppen azt akarom: erősíteni ezt a dolgot.

És akkor nekifogtunk egy modern szövetkezet kiépítésének, nem olyat ugye, mint a Szovjetunióban a közös gazdaság, vagy ahogy a románok mondták: kollektív gazdaság. Magyarországon egy szövetkezeti gondolatot szeretett volna Erdei is korábban. Kérem szépen, ez lényegében sikerült. Bár „besepertük a falut”, ahogy én szoktam mondani. Tehát nem fizikai erőszakkal, de erőszakkal tulajdonképpen bekényszerítették. De az átszervezés után, – 1959-ben kezdődött és ’61-ben befejeződött – ’67-ben már nem kellett búzát behozni Magyarországra. Tehát tulajdonképpen önellátó lett Magyarország. Addig sajnos nem volt önellátó. (...)

A Törvényelőkészítési Főosztályról pár év múlva a Földművelésügyi Minisztériumba kerültem, mert akkor ugye, már a TOT-nak [*Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa – a szerk.*] a megalakításáról volt szó. Ez egy országos érdekképviseleti szerv, egy óriási dolog volt – a Szovjetunióban nem volt ilyen, nyugaton nem volt ilyen. Most nekünk egy magyar megoldást kellett összeeszkábálni. Tehát szembementünk mindennel.

Egy szép dolog volt, az már egy emelkedett dolog volt, de azért ott is keményen meg kellett dolgozni. Nagyon nehéz volt, mert én hosszú időn keresztül jogászként gondolkodtam, tehát nem politikusként. De azután rájöttem arra, hogy ez nem megy. A szövetkezetekben bizonyos fontos kérdések köré csoportosítottuk a munkát. Például, hogy a szövetkezeti értelmiséget ki kell építeni, tehát a szakember hálózatot ki kell építeni, bevinni a szellemi tőkét a szövetkezetbe. Létre kell hozni egy agrárértelmiségi bázist: felsőszintű vezetők, középszintű vezetők és az alsóbbszintű vezetők, brigádvezetők. S ezt az egész masszát, tehát az egész értelmiségi kérdést, ezt nekünk nagyon alaposan meg kell erősítenünk. Amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése befejeződött, 8-900 ember volt, 1990-ben – mikor eljöttem én – 30 ezer volt az értelmiség létszáma.

A másik ilyen fontos gócpont volt, hogy a szövetkezeti tagoknak az élet- és munkakörülményeit javítsuk, tehát hagyjuk élni a szövetkezeti tagokat. Amikor felvettem a részes művelést, akkor mondták, hogy „jössz ezzel a feudális dologgal, hogy részes művelés, meg haszonbérllő...” S mondtam akkor nekik, hogy kétharmadát a szövetkezet kapja, egyharmadát a termelő. De ő tudja azt, hogy megkapja ezt a részt, azért fog dolgozni.

Voltak olyan viták a közgyűléseken, hogy az fantasztikus. A vita az nem rossz, a parasztokkal megbeszéltünk mindent. Emlékszem rá, hogy volt olyan időszak, amikor nem tudtam biztosan, hogy én túlélem-e. De akkor is meg kellett csinálni, el kellett mondani, hogy kérem, nincs más, nincs mese, ezt meg kell csinálni. Úgyhogy mi ronggyá szedtük a termelési tervet, hogy jöjjön be az a pénz, aminél tudunk fizetni. Meg temetkezési segélyt adtunk, szociális segélyt adtunk... stb.

Bodnár Juliánna (sz. 1920.), Debrecen, Halápi-erdő

Lassan aztán csak visszanevelődött a pénzzel együtt a jószág is. Továbbra is csak a jószág volt a bevételi forrás. Úgyhogy mikor jött [1961-ben] a tszcs, akkorra már ismét két gyönyörű lovunk volt csikóval együtt, új szekérrel. Akkor az emberem már korábban otthagya vágóhidat és fuvaros lett, moslékot hordtunk a Péchy Mihály Iskolából, az előtt meg a Pavilon Laktanyából, a katonakonyháról, mert a katonai gazdaságvezető korábban még Bődéékhez járt vásárolni, és evvel ismeretségbe lépett az uram. Oszt ez kijárta, hogy a moslékot pénzért elhozhattuk. (...)

De akkor jött megint a téeszésítés. Mindennap jöttek, hogy iratkozzon be, írjon alá, mert ez lesz, meg az lesz. És hány embert elvittek korábban, és sose jött vissza. Hány, de hány? Elszedték, elvették, kiköltöztették a tanyájából. Mi csak kisemberek voltunk, de csak addig-addig sanyargatták az embert, hogy csak be kellett iratkozni. 1961-ben újra bekerült minden a téeszbe. Ott leltárba vették. Azért fizettek valamit, mert akkor már nekünk is gumis szekér volt, kocsi két gyönyörű lóval. Vetőgép nem volt, de eke, borona meg kocsi igen. Ezek tehát mind bekerültek a téeszbe.

Na, de hát ez is nehezen indult, pedig egy nagyon ügyes és jó gazdaember lett itt a téeszelnök, amibe mink beiratkoztunk. Három üzemegeje lett: a Feketeföld, egy a Diószegi úton meg ez a Vámospércsi meg Acsádi út közti. Ott volt a mi központi egységünk is. Az iroda meg a Bethlen utcán volt. Az elnök meg Bakó Sanyi volt, az aztán értette a gazdálkodást.

A baromfitartás ebben a harmadik egységben volt, a másikban lábas jószágot tartottak. Feketeföldön volt a termény, mert ott volt a legnagyobb terület, az mind gyönyörű búza- és kukoricatermő rész volt. A téesz gépi parkja is a Feketeföldön volt. Itt nálunk, mivel kisebb parcellák voltak, még lovas fogattal is munkálkodtak, de

gépekkel is. Mán akkor fizetés is volt. Nyugdíjazás is volt már innen abban az időben. Aki aztán tagja volt ennek az Új Életnek — ez volt a téesz neve —, annak már csak a saját részére volt egy lova vagy egy tehene, meg kapott egy hold földet mindenki. Arra se adó, se semmi nem volt. Minden ingyen! Azt vetett bele, amit akart. Úgyhogy családotól ott dolgoztunk. Aki dolgozott, az munkaegységet is kapott, ami azt jelentette, hogy meg volt állapítva, hogy a különböző munkaegységek után, mennyi napszámber járt naponta. Például, ha volt tíz ember, akkor azt mondták: „Na, most ide figyeljtek! Megyünk szőlőt kapálni.” Ilyenkor reggeltől estig munkaidő volt, mert reggel 6-tól délután, azt hiszem, 6-ig volt a munkaidő, és aki ezt végigdolgozta — meg tudta is a munkáját, nem csak a terményt vágta ki, a gaz meg ott marad —, annak feljegyezték, mert a csoportvezetőnél volt egy névsor, ahová könyvelte. A munkaegységet nem fizették, csak havonta, mikor összegyűlt. Ki mennyit dolgozott, annyit fizettek neki. Később aztán megszűnt a munkaegység, mert mindegy volt, hogy ebben a munkaegységben vagy abban dolgozott, akkor már havi munkabért kapott, és aki már elérte azt az időt, az nyugdíjat is kapott. Nekem a két nagyobbik öcsém, az mind a kettő a halápi téeszben volt. Ott nem volt jó vezető, ott semmivé foszlott időnap előtt az egész, de ez a Bakó-féle téesz nagyon jó, erős téesz volt.

Aztán olyan szépen fejlődött ez a város körüli téesz, hogy mindenki ide jött beiratkozni. Mindenki idejárt, munkaegységet kapott – mán itt mindenkinek megvolt a beosztása. Több mint ezer emberrel dolgozott ez a három üzemegység. Szőlője volt, kirándulni mentünk a Balatonra két busszal, bort vittünk, birkahúst vittünk, ott főtt a Balatonon. A buszra fel volt téve a boroshordó. És aki tehette — nem volt kivétel — jött, az üzemegység-vezető is jött, a napszámos is, ha ideje volt, meg volt egy kis megspórolt pénze.

Boros Margit (sz. 1927.), Debrecen

A téeszben nem voltunk, azt mindig kikerültük, azért jöttünk be a városba is. Az édesapám hogy meghalt az 50-es évek derekán, megkaptuk az apai részt. Én eladtam, abból vettünk telket itt bent, a város szélén, építettünk rá, így menekültünk a téesz elől. Mert otthon az öcsémnél volt ló, tehén, minden – és a téeszbe kellett leadnia, de nem fizettek érte. Oszt azért jöttünk el a városba. Jobb is volt, mert többet keresett a férjem. Jó nehéz munka volt, mert az építőiparban nincs könnyű munka.

Én meg csak a földdel foglalkoztam, mert egy fél hold földet is vettünk az apai részből, és én meg abban voltam. Avval dolgoztam. Ahhoz a fél hold földhöz nem nyúltak, pedig a téesszel mezsgyések voltunk. Az nem kellett nekik, nem tagosították.

VII. 2. Gyárban, maszekként, alkalmazottként

Horváth Emma (sz. 1919.), Pécs

Míg ő [a férj] küszködött a munkahelyén, én is küszködtem a gyárban – még kultúrigazgató is voltam. Olyan mozgalmi életet éltem, hogy megválasztottak; volt egy táncsoportom meg egy kultúrcsoportom. Minden évben elmentünk a kultúrházba, és rendeztünk egy szüreti bált. (...)

Amikor odakerültem [a Zsolnay-gyárba], először a fehér osztályon voltam a raktárban, ahova a fehér porcelán érkezett be – óriási munka volt, nagy érték volt. 1956-ben kiemeltek, mert mint régi dolgozónak, nekem nagy gyakorlatom volt, és betettek az eozin osztályra – hétmillió raktáram volt: oda bejött az áru, válogattuk, raktároztuk, kartonoztuk... Onnan mentem nyugdíjba '74-ben.

Amikor még én is dolgoztam, Vili is dolgozott, szombaton, vasárnap főztem, mert különben ő a vasúton evett, én a gyárban. Gyönyörű ebédlőnk volt a gyárban, és annyira jóban voltam ott is a szakácsnővel, hogy mondja: Emmuskám, jó pogácsát sütöttünk, nem kérsz? Följött a raktárba, kötény alatt hozta a pogácsát, visszafelé meg vitt egy-két figurát.

Mindig jöttek a minisztériumból, s mindig leltár volt, mindig ellenőriztek. Egyszer hiányzott egy vázánk, egy csodálatos, nagy padlóváza, kézzel festett, nagyon szép rózsákkal. Sírtunk – én is, meg volt nekem egy társnőm, az is –, hogy már mostan mi lesz, megbüntetnek bennünket... mert nagy szigor volt. Jön az igazgató úr (szegény Gál bácsi, isten nyugosztalja, meghalt már): Miért sírtok lányok? – Hát hogyne, amikor elveszett egy ilyen nagy váza. „Dehogy veszett el, angyalom, hát én vittem ki az este, mert jöttek Pestről. Reprezentációra írástok le kartonon”. Nagyon sok ajándékot kaptak az elvtársak: úgy ember nem ment el onnan, hogy nem kapta meg

a gyönyörű szép eozin vázákat. Nagyon gáláns volt az igazgató – s le kellett írni reprezentációra. (...)

Sokfelé jártunk szakszervezeti beutalóval; még Balatonföldváron is, ahol az apukám volt gyerekkorában, ahol a két nagynénje van eltemetve, aki őt fölnevelte. Amikor először Földvára kaptunk egy kéthetes beutalót, akkor megszólalt az apám: „Ha a nagynénéidet meg akarod keresni, akkor most elmész a balatonföldvári temetőbe, mert ott megtalálsz”. De nem mentem el, mert akkor az ember annyira boldog volt, hogy a Balatonon van, hogy minden pillanatot a szórakozásnak meg a kollektívának szentelt. Más élet volt akkor, nem volt az a komoly elgondolás bennem, hogy elmegyek a jegyzőségre... mert csak oda kellett volna elmenni, csak fölütni a régi könyveket, megtalálni, hogy ki volt, hol volt... (...)

Én annak örültem, ha például azt mondták, hogy Fonyódra van egy beutaló, s a jó munkáért a Toothné elmegy. Igen ám, de akkor ugye, össze kellett spórolni azt a pénzt, mert ha két hétre elmész üdülni, akkor csak kell egy kis pénz. De jól van, elmentünk – ez a szórakozásunk. Volt úgy is, hogy mondjuk el akartunk menni egy üdülőbe, de nem volt beutalónk. Akkor is ingyen mentünk, mert a kedvezményt megkapta az uram a vasútnál – hát ott dolgozott. Ha mondjuk elmentünk Fonyódra, akkor Vilmos leszólt a fonyódi állomásfőnöknek, hogy ott egy vendégszobát adjon – a szállás nem került semmibe, és mi zsíros kenyéren is megvöltünk.

Balalik István (sz. 1931.), Szentendre

Összesen huszonegy évig voltam önálló iparos. Ez azt jelenti, hogy én önállóan gondoskodom saját magamról, tehát nem vagyok senki alkalmazottja. Én ez alatt továbbra is csináltam új cipőket, illetve javítottam is őket. A kisiparosok dolgát az elején még próbálták nehezíteni. Be akartak vezetni különböző részletes dolgokat, de ezek nem voltak hosszú életűek. Olyan is volt egy ideig, hogy mindig meg kellett mérni meg leírni, hány centi cérnát használtam fel a cipő megvarrására, tehát részletesen el kellett vele számolnom. De hát megcsináltuk. (...)

A cipészszakmát addig műveltem, ameddig a lehetőségeim megengedték. De sajnos az volt a helyzet, hogy végeredményben ez az ipar, ez mindig jobban visszafejlődött azért, mert a gyáripar felfejlődött, és nagyon olcsón ontották a cipőket. Nem kellett

még javítani sem, mert megvette a dolgozó a cipőjét, mit tudom én, százhatvan forintért annak idején, aztán, ha elkopott, eldobta, vett másikat. Tehát amíg én önálló iparos voltam, addig közben természetesen egyre jobban kifejlődtek a gyárak – nemcsak a cipőgyárak, hanem mindenféle üzem, de hát a cipőgyárak is –, minek következtében végképp bedöglött a kisipar, és akkor mentem én el fűtőnek. Az önálló ipar már nem hozott eleget, ott kellett hagyni a szakmát, mert nem tudtam volna a négy gyereket nevelni. Kellett egy másik megélhetési forrás.

Elmentem tehát másik állást keresni, találtam is egy – végső soron most utólag azt mondhatom – jó helyet. Akkoriban kezdték építeni ezt a lakótelepet, ami elég nagynak indult, és hát végül az is lett belőle, egy szép, nagy lakótelep, most Pismányi lakótelepnek hívják. Ott egy városgazdálkodási vállalat intézte a fűtést meg az egész lakótelep fenntartását. Oda kellettek fűtők, és én odakerültem az ismeretségem folytán dolgozni. Én nem voltam szövetkezeti tag, nem mentem el a szövetkezetbe dolgozni, hanem egy barátom révén kerültem oda.

A kazánházban helyezkedtem el, és még az elején elmentem egy három hónapos tanfolyamra; akkor még megvolt az a lehetőség, hogy a vállalat fizette a tanulásomat, nem én. És munka közben tulajdonképpen kitanultam a fűtésnek a dolgait, amit kellett, megkaptam róla a papírt, és így magasabb lett az órabérem. Kettő forint béremelést kaptam. Ez nagyon sokat ért akkoriban, mert egyébként alkalmanként, amikor voltak ilyen nagyobb ünnepek, akkor szoktak emelni béreket. És csak húsz, negyven, hatvan filléret emeltek. De most azért, mert én lettem sikeresen a vizsgát, ezért kijárt nekem az a kettő forintos béremelés. Nem is tudom, azt hiszem, akkor volt összesen négy forint ötven fillér, vagy valami ilyesmi összeg az össz órabérem. Hát akkor az nagy pénz volt. Három műszakban kellett ott dolgozni, egyik héten éjszakás voltam, egyik héten délelőtti, egyik héten délutáni.

Tehát akkor tulajdonképpen leadtam az ipart, az önállóságom megszűnt huszonegy év után. Hát persze mellette azért olyan fél-feketén akkor, amikor szabadidőm volt, akkor csináltam a szakmát, de az nem volt komoly, már csak azért sem, mert nem igazán volt forgalom.

Bessenyoői Elvira (sz. 1916.), Budapest

Budapesten a Sasadi úton laktunk. Tanítónői végzettségemmel próbáltam elhelyezkedni, de persze rögtön kiderült, ki a papám [1945. előtt bankigazgató – a szerk.], ki a férjem [1945. előtt katonatiszt – a szerk.], és ez reménytelennek bizonyult. Persze mondták, hogy jó, hát szükség van magára – Csepelen. De hát akkor még busz se járt itt a környéken. Abban az iskolában, ahova a lányaim jártak ugyan két tanítónő is hiányzott, de ide nem vettek föl. Két tavasszal is megpróbáltam, hogy hátha megjött az eszük, és őszre fölvesznek, de végül beláttam, hogy reménytelen.

Nyáron kertészkedtem a környékbeli magánházaknál – a Sasadi út végig csupa gyümölcsös és szőlő volt, úgyhogy kellett a napszámos tavasszal a kapáláshoz, később meg a gyümölcsszedéshez. Ezen kívül varrtam, abból tartottam el a családot. De nemcsak pénzért varrtam. A Bizományiban mindenféle olcsó, ócska külföldi ruhát összevásároltam, mert azok jó anyagból voltak, és abból varrtam a gyerekeknek. A barátnőik, ha meglátogatnak, még most is sokszor emlegetik: Jaj, mi úgy irigyeltük a lányokat, mert mindig a legújabb divat szerint öltöztek. Hát mit tudott megvásárolni a szegény mama a lehető legolcsóbban? A konfekció drága volt, és azért sem volt érdemes megvenni, mert olyan vacak anyagokból készítették azokat a ruhákat, hogy akárhogy megvarrtam, azok összevissza lógtak.

1957-ben, a forradalom után kezdtem állásban dolgozni. '56-ban a Rákóczi úton minden boltot összelőttek, a Lottó Áruházat is teljesen át kellett építeni. Akkor az igazgatója kisütötte azt a zseniális ötletet, hogy olyan sok áruház van itt egymás nyakán (Corvin, Lottó, Verseny, stb.), hogy a Lottó legyen tizenkét órás nyitva tartású áruház. Vannak dolgozók, akik nem tudnak korán jönni, amikor azok kijönnek a munkahelyükről, még legyen az áruház nyitva. Így lett a Lottó Áruház kétműszakos, mert este kilencig nyitva tartott.

Én mindenképpen úgy szerettem volna elhelyezkedni, hogy csak négy- vagy hatórás állásban legyek, mert '56-ban, tavasszal halt meg édesapám, anyu szívbeteg volt egész életében, a kitelepítés meg apu halála pedig borzasztóan megviselte, úgyhogy attól féltünk mindennap, hogy ő is rövidesen utána megy. A gyerekeket is el kellett látnom, vagyis énnekem csakis félnapos állás jöhetett szóba.

És akkor egyszer egy ismerős azt mondta: ma voltam a Rákóczi úton, és a Lottó Áruháznál ki volt írva, hogy négyórás munkaerőt keresnek. Nosza, szóltam a barátnőmnek, aki ott lakott a közelben, hogy Edu, holnap elmegyünk ruhát vásárolni. Azt mondja, kit raboltál ki? Pont ruhát akarsz venni? Mondom, igen, mert úgy nézz rám, hogy én a Lottó Áruházban fogok dolgozni. Akkor elmentünk, az egyik helyen blúzt próbáltunk mind a ketten, a másik helyen ruhát, a harmadik helyen kosztümöt, negyedik helyen kabátot – mindenfélét végigpróbáltunk, és én figyeltem az eladókat. Jött egy nagy, debella nőszemély, és akkor az eladó már szaladt a debellához, aztán ide. Mondom neki: Hát maga csak ránéz valakire, és már tudja, hányas ruhát adjon neki? Mikor kértem a kabátot, maga egyenesen odament, kivette és már jó is volt rám. Hát, azt mondja, ezt meg kell tanulni. Elsősorban a magasságot nézi az ember, aztán a bőséget, de az már a fazontól függ... A vevőt odavezetjük az ő méretéhez, ott már a fazonok szerint válogat.

Addig próbálgattuk a ruhákat, addig kérdezősködtem, hogy mire jelentkeztem a személyzetisnél, szinte már kitanultam a mesterséget. Az volt a bökkenő, hogy én akkor már a negyvenhez közeledtem, de nekem még nem volt soha munkakönyvem. Hát mi a csudát csináltam én mostanáig? Akkor én egy feketemunkás voltam? – de hisz akkor engem bedutyiznak. Na, de erre már előre felkészültem, és amikor nem akartak fölvenni, mondtam a személyzetisnek, hogy én egy kis vidéki boltban voltam eladó, a háború alatt nekünk mindenünk elveszett, és most a város szélén lakunk, a kertészetekbe járok dolgozni (a napszámos munkát csak akkor kellett bejelenteni, ha rendszeres volt, de ez nem egy rendszeres munka), egyébként házivarrónő vagyok. Tudtam, hogy azt nem kell se bejelenteni, se munkakönyv nem kell hozzá.

Mondja, jó, menjek és váltsam ki a munkakönyvemet. De a legfontosabb az, hogy a háború előtti munkahelyemről hozzak igazolást. Hol is dolgoztam? Na, ezt is előre kitaláltam: Zomborban. Akkor dolgoztam Zomborban, amikor visszakerült Magyarországhoz, de akinél én dolgoztam, miután visszajöttek a szerbek, átjött Bajára, úgyhogy én attól fogok igazolást szerezní. Ismertem ugyanis egy zombori származású divatáru kereskedőt Baján, aki valóban visszament Zomborba. Írtam egy bajai ismerősünknek (mert mit tudtam én, hogy hol lakik már ez a kereskedő), hogy ég alól, föld alól kerítsd elő nekem ezt a jó embert, mert énnekem szükségem van tőle egy igazolásra, én ugyanis, ha nem tudnád, Zomborban az ő divatáru üzletében dolgoztam. Erről nekem kellene egy bizonyítvány.

Na, most a Jóisten a kis hazugságokat csak megbocsájtja, mert a boltosnak még volt olyan levélpapírja, amin a zombori bolt neve, címe, minden rajta volt, és azon írta az én igazolásomat. Nagyon jól megfogalmazta: „Évekig dolgoztunk együtt” – ami végül is igaz, mert Baján mindig az ő boltjában vásároltunk, és éppen a Bajai Takarékpénztár adott neki hitelt, hogy Zomborban elindítsa az ottani boltját. Sőt még egy segéd – akit a boltos elvitt magával Bajáról Zomborba – is aláírta, hogy ő is bizonyítja ezt. Akkor engem felvettek képzetlen kisegítő munkásnak a Lottó Áruházba. A barátnőmék hecceltek is érte: Szabolcs – mondták –, hát miért kellett neked ezt a proli lányt úgy kinevelni, hogy inkább grófnénak nézik, mint prolinak? De nekem az volt a fontos, hogy „ereszd be a hátsó lábamat” – mint a mesében –, akkor úgymint berágom magamat ide. Beiratkoztam az inasiskolába, aztán meósnak tanultam, végül a boltvezetői iskolát is kijártam. Pár év múlva az áruház egyetlen osztályvezetője lettem, aki nem párttag, és mire nyugdíjba mentünk még egy Trabantot is sikerült vennünk.

VII.3. Párton kívül és belül: világnézet, vallás, közélet

Valentin János (sz. 1933.), Szentendre

A nagybátyám is, apám is szociáldemokrata volt, de apám nem volt benne a pártban, csak szimpatizáns volt. Aztán 1949-ben egyesült a Kommunista Párt a Szociáldemokrata Párttal – a Rákosi Mátyás és a Szakasits Árpád –, és akkor lett a Magyar Dolgozók Pártja (...), az volt egész '56-ig és akkor utána lett a Magyar Szocialista Munkáspárt. Én 1955-ben szereltem le a katonaságtól, visszamentem a Szentendrei Papírgyárba és én akkor mindjárt tagjelölt lettem, mert akkor úgy volt, hogy egy évig tagjelöltnek kellett lenni. 1955. decemberben már tagjelölt voltam a Magyar Szocialista Munkáspártban, de jött '56, megszűnt minden, megszűnt a tagjelöltségem, szétesett a párt, de '59-től nekem rendes tagságom van a mai napig. Járok a gyűlésekre is mindig. Egy hónapra nyugdíjasnak száz forint a tagdíj, tehát egy évre 1200 forint, de én kétezeret szoktam ott hagyni. A hitközségnek is adok kétezeret, meg az MSZP-nek is – az adott nekem valamit: két gyereket felneveltem, tudtam venni földet, házat építettem, segítettek a vállalatától szénmenetlevéllel, kocsival, ami volt törmelékanyag, téglá, azt adtak ingyen.

Papp Viola (sz. 1913), Budapest

Amikor kineveztek az új iskola, a Vámos Ilona Általános Iskola igazgatójának – jelenleg Jókai Mór Általános Iskola –, még nem volt kész az új épület az Erzsébet királyné úton. (...) Következő év januárban adták át a modern, Ybl-díjas új épületet, és rögtön át is költöztünk oda. Nagy ünnepséget rendeztünk: volt szavalókórus, balladák, magyar táncok meg mindenféle szép műsorszám. A központból, a fővárostól kiküldött ember a végén azt mondta: „Hát jó, jó elvtársnő, szép volt a műsor, de... ilyen magyaros... Azért lehetett volna más is a műsorban!”

Hogy nem volt-e probléma, hogy nem voltam párttag? De igen, probléma volt, mert úgy neveztek ki igazgatónak, hogy pártonkívüli voltam. 19 igazgató volt a kerületben, de ketten vagy hárman nem voltunk párttagok. És az igazgatóhelyettesem is – nagyon aranyos, kedves ember –, az is pártonkívüli volt. És rájöttek, hogy hopp-hopp, hát a vezetésben nincs párttag! – és akkor elhelyezték az igazgatóhelyetteset. Engem felszólítottak, hogy legyek párttag, hát – mondom - én soha életemben se ilyen, se olyan pártnak nem voltam a tagja, most már vénségemre nem akarok semmilyen párttag lenni, és akkor tettek oda helyettesnek egy párttagot. Csak az volt a baj, hogy rendszerint olyan került oda, aki nagyobb funkcióban volt és ott nem felelt meg, vagy nem tudom... kellett másnak a hely, és akkor ezt odatették hozzám. Na most, a szerencsétlen ember odajött egy magasabb funkcióból, ráadásul női igazgató mellé, aki pártonkívüli... Úgyhogy másfél-két év múlva már egy jobb helyet kapott, s hozzám megint új igazgatóhelyettes került. (...)

Az volt a hírem, hogy „Erdély-sirató nagyszony”. Lehet, hogy Vili bácsi terjesztette, az immár negyedik igazgatóhelyettes – aki tényleg nagyon meg volt sértve, hogy valami magas funkcióból hozzám helyezték. A nyakamra hoztak az utolsó évemben egy nagy vizsgálatot. A szakfelügyelő, Lenke majdnem három hónapig tartó vizsgálatot végzett, minden órán részt vett, minden nevelőt kikérdeztek. A végén nagyon jó jelentést írt az iskolában tapasztaltokról. Pedig nekem nagyon nehéz helyzetem volt, mert Mezeinek, az Oktatási Osztály vezetőjének a felesége is nálam dolgozott.

Miután az iskolát átadták, az első március 15-én a szavalókórus elmondta a Szózatot, meg az egész műsor nemzeti jellegű volt, balladák, táncok... A fővárosi központtól is kint voltak, és mondták, hogy nagyon jó volt, de ... és akkor lett a nevem, hogy „Erdély-sírató nagyasszony”. Az ilyen konfliktusok azért megviseltek. Kaptam figyelmeztetést az Oktatási Osztályról. A szakszervezeti titkár egy nagyon aranyos, tisztességes ember volt, azt mondta: „Nahát, Viola, ez övön aluli támadás.” „Miért – mondom –, ez nagyon jó, nagyon jól mondják. Az vagyok, s az is maradok. Síratom Erdélyt.” (...)

1954-től 1958-ig kerületi tanácsstag voltam, azután 1967-ig fővárosi tanácsstag, és hát nagyon komolyan csináltam a dolgokat. Volt egy nagy jelenetem 1968-ban. A drága bátyám, az orvos bátyám írt egy levelet. „Drága húgocskám, ha te olyan nagy potentát vagy, intézd el, hogy Magyarországról ne küldjenek ide olyan szövegű filmeket, amelyek miatt itt a magyaroknak a románok előtt szégyenkezniük kell. Mert itt van például ez a *Szevasz, Vera* című film is: tele van trágár szavakkal. Hála a román fordításnak, bizonyos, nyomdafestéket nem tűrő szavakat nem fordítottak le...” Megkapom ezt a levelet, és jött a tanácsülés, aminek a témája a film, a színház, a kultúra volt. Na mondom, most épp alkalom adódik, hogy szóljak. Egyébként más témákban is már sokszor hozzászóltam.

A városháza nagytermében volt mindig a fővárosi tanácsülés. A miniszterhelyettes vezette az ülést. Jól felkészültem. Felöltöztem szépen, egy fekete selyemruha volt rajtam. A beszámoló után a második hozzászóló voltam. A hozzászólásokat az emberek rendszerint már unták, s egymás közt beszélgettek. Kimentem szépen az emelvényre a mikrofon elé, és azt mondtam, hogy az anyagot elolvastam, elfogadom, elfogadásra ajánlom. De – mondom –, ha már alkalmam van rá, szeretnék a tisztelt hallgatóságnak egy levelet felolvasni. És úgy, ahogy a bátyám megírta, szépen azt a részt felolvastam. S hozzátettem, hogy én is egyetértek a levél tartalmával, és én is azt mondom, hogy ha nem áll módunkban az erdélyi magyaroknak segíteni, ha már egyebet nem tudunk tenni székely testvéreinkért, akkor legalább ne küldjünk olyan dolgokat, ami miatt szégyenkezniük kell. Tiltakozom az ilyen dolgok ellen. Néma csend lett a teremben, de olyan csend, hogy senki nem beszélgetett a másikkal. Erre leszaladt az emeletről valaki és azt mondja: „Ebben a teremben még soha nem hangzott el tiltakozás. Én is tiltakozom!” De nem mondta meg, mi ellen. És egymás után jöttek a tiltakozások, jöttek gyorsan. Úgyhogy a

miniszterhelyettes csak állt, és hallgatta, és végre megszólalt: „Na, most már fejezzük be a tiltakozást, és térjünk a tárgyra!”

Zsámár József (sz. 1925.), Budapest

Én osztályidegennek számítottam és ez nagyon sokáig, tulajdonképpen az egész pályafutásom során teherként volt a számomra: nem volt szabad hibáznom, mert akkor abban a pillanatban fölemlegetik, hogy osztályidegen vagyok, és hogy ők annak ellenére fölvettek, hogy a curriculum vitae-ben az volt az első mondatom, hogy a Cisztercita Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában végeztem. Ráadásul az osztály, ahova kerültem honvédelmi célú volt, szóval mi nagyrészt rejtjeles munkákat végeztünk – itt még kevésbé volt szabad hibáznom. Persze a vállalatot nem honvédelmi tervezőintézetnek nevezték, hanem Általános Épülettervező Vállalatnak, hogy az ellenség ne érdeklődjön, és azért ott sok polgári célú tervezést is végeztünk.

Ezen a területen igyekeztem előrejutni. Amikor már nem lehetett kazánházat tervezni, kazánokat beépíteni, mert már nem voltak kazánok, akkor szükség volt gépállomásokra, meg tüzelőolaj ellátásra, és akkor arra készítettem tervezési irányelvet. A saját nevemre adtam ki először, aztán abból lett, lett a vállalati és később az országos tervezési irányelv, mert erre már fölfigyelt a minisztérium is.

Azzal, hogy osztályidegen voltam, együtt járt egy kis félelem, viszont függetlenséget is jelentett. Egy percig sem voltam soha a pártirodán. Persze voltak mindenkinek kötelező szemináriumok, de azokból is a közgazdaságit választottam. Én mindig tervező maradtam, és mindig előre menekültem, olyan témákba kezdtem bele, amiket mások nem végeztek. Már csak azért is, mert nem voltam párttag, nem jártam igazgatósági megbeszélésekre még akkor sem, amikor egy ideig szakosztályvezető voltam.

Ács Margit (sz. 1929.), Pécs

A Harminckilences Dandár úti iskola igazgatóhelyettese (és egy fél évig igazgatója) voltam. Az is nagyon nagy iskola volt, de azon kívül még három tagiskolánk volt, oda is rendszeresen ki kellett járnom. Osztályfőnök is voltam, úgyhogy néha olyan fáradt

voltam már, hogy azt se tudtam, mit csináljak. Ebben az iskolában, angyalom, én voltam az igazgatóhelyettes, de voltam az esti tagozatú iskolának az igazgatója is, osztályfőnök is – én itt minden voltam. Nagyon szerettem itt dolgozni, innen is mentem nyugdíjba '88-ban.

Azért az Urán Vállalat, az se volt egy olyan gyerekjáték, és a politika sem. Mi megbeszéltük Sanyival, hogy mind a ketten a szakszervezetben fogunk dolgozni, és nem a pártban, de soha senki nem is mondta, hogy miért nem a pártban dolgoztok. Én a Pedagógus Szakszervezet országos tagja voltam, egyszer kitüntetést is kaptam, Sanyi meg az Urán Vállalat központjában intézte a szakszervezeti ügyeket. Nagyon jó esze volt a férjemnek és perfekt beszélt németül. Mi minden nyáron kint voltunk Németországban, mert csereüdültetés volt, és mindig a férjem volt ott vezető. Minden nyáron két csoportja volt a férjemnek, így aztán egy hónapot minden nyáron kint voltunk, Margitka, a lányom meg itthon volt a nagymamájával.

Vasárnaponként mindig autóba ültünk (akkor vettük az első Daciánkat) és mentünk Mecseknádasdra. Sanyinak egy ismerőse volt ott a pap. A lányomat is ott kereszteltük, és Margitka aztán ott volt első áldozó. Mecseknádasdon senki sem ismert bennünket, bemehettünk nyugodtan a misére minden vasárnap. Hát ezt Pécsen nem tehettük volna meg, az biztos, úgyhogy így oldottuk meg.

Bessenyoői Elvira (sz. 1916.), Budapest

Amikor Pestre kerültünk, Marika még nem járt iskolába, csak Piroska. Ez a Sasadi út olyan világvége volt, hogy itt mi nyugodtan jártunk a templomba. Nem lehetett ellenőrizni, olyan ritkán lakott terület volt itt. Miután a lányok az én felekezetem szerint katolikusok lettek, nem volt probléma, a katolikus templomba jártunk. Ha Szabolcs itthon volt, akkor eljött velünk ő is. Mikor már a gyerekek kicsit nagyobbak voltak, ők a diákmisére jártak – az fél kilenckor volt itt a templomban –, mi meg a tízes misére, addigra ők hazaérkeztek. A reggelit megkapták, mielőtt elindultak, és mikor hazaérkeztek, akkor már ki volt készítve nekik a tízórai. Akkor mentünk mi a templomba, de akkor ők, mint iskolás gyerekek már nyugodtan otthon lehettek.

A lányok hitoktatását is meg lehet oldani: voltak kis csoportok, akik háznál összejöttek, és akkor eljött egy apáca, de nemcsak az, néha egy cserkész, egy

nagyobb lány vagy egy felnőtt foglalkozott a gyerekekkel ezeken a hittanóra-féléken – a keresztény szellem megvolt, és ez volt a lényeg. Nálunk is volt ilyen baráti kör, minden héten más családnál jöttek össze, hogy ne legyen feltűnő. 6-7 gyerek volt a maximum, annál többet nem lehetett hívni, és hathetenként került sor egy-egy családra, hogy meg ne figyelhessék, hogy ezeknél minden csütörtökön találkozó van.

Nyáron közös kirándulásokat szerveztünk: az idősebb gyerekek, akik közül a nagyobb fiúk tanultak még cserkészetet, cserkész szellemben szervezték a társaságot, és egy vagy két papa is elment velük, sátrat vittek, ők maguk főztek, és egy hétig voltak mondjuk a Mátrában, vagy a Balatonnál. Az iskola jó lehetőség volt arra, hogy a hasonló szellemiségű családok megtalálják egymást. Amikor idekerültünk, a lányok még picik voltak, tehát csak 3-4 év múlva jutottak odáig, hogy már önállóan is elengedjük őket kirándulni. A Széchenyi hegy akkor még ritkás, erdős terület, kiváló kirándulóhely volt. A közös családi kirándulásokon lassanként megismerkedtünk a gyerekeink barátnőinek szüleivel, és akkor az ember már tudta, hogy ki az, akit lehet hívni.

Mind a két gyerek színjeles tanuló volt. A gyerekeimet otthon én magam tanítottam németre. Én ugyan nem vagyok tökéletes németből, de mondjuk elég jól beszéltem és a nyelvtant is tudtam. Télen otthon varrtam; amíg a gyerekek iskolában voltak, akkor csönd volt és nyugalom, az egy szem asztalon nagyszerűen tudtam dolgozni. Mikor hazajöttek, én már csak az eltisztázást végeztem. Akkor mindenki hangosan fölolvasta a leckét, hogy tudjam, hogy mit kérdezzek tőlük. Akkor még egyszer elolvasta magában, aztán fölmondta, és én közbe föltettem kérdéseket. Arra nagyon vigyáztam, nehogy szóról szóra akarjanak tanulni. Volt tanítónő, aki emiatt nagyon haragudott is, mert ő úgy követelte. Mondom, nem baj fiam, az a fontos, hogy te tudd, az az igazi. Miután én tanítóképzőt végeztem, ez erre jó volt.

'56-ban az itteni iskolát elkezdték átépíteni, mert nagyon megsaporodott a népesség. Amíg befejezték az átépítést, a gyerekeket szétosztották a XI. és a XII. kerületi iskolákba. A Fehérvári út elején volt egy óriási iskola. Az akkor orosztagozatos volt, és mondván, hogy ők jó tanulók, az én lányaimat oda küldték. Piroska akkor ment nyolcadikba. Egy orosztagozatos iskolába nyolcadikos korban odakerülni? – ezt nem lehet megtenni. Piroska volt az osztályából az egyetlen, a többiek közül csak a kisebbeket osztották be oda. De hát katonatiszt volt a kedves

papa, és akkor a gyerekekkel ki kell tolni. Az iskolában szokás volt, hogy a nyolcadikosok közül, akik végig kitűnő tanulók voltak kiválasztottak egyet, akit külön kitüntettek. Az osztályfőnök megsúgta Piroskának, hogy ő kapja majd a kitüntetést, de évváró előtti este üzent érte, és a gyerek sírva jött haza: „Belőlem soha nem lehet semmi, mert az apu katonatiszt volt” – a polgármester tiltotta le, neki kellett benyújtani a jelölt nevét. Még egyetemista korukban is így volt: akárhogy tanultak, nem kaphattak ösztöndíjat, nem járt nekik a menzajegy, tandíjat kellett fizetniük – ötévi tandíjukból egy Wartburgot vásárolhattunk volna. Ők voltak az „ikszesek”, ezt így hívták; a hatvanas években. Mikor a kisebbik lányom harmadéves volt, akkor szűnt ez meg; Piroska biológus lett, Marika építészmérnök.

VII.4. Gyarapodás: építkezés, vásárlás, utazások

Valentin János (sz. 1933.), Szentendre

Ezt a telket 1964-ben vettem, és 1969-ben kezdtem építeni rá házat. A trógermunkát és a kőművesmunkát, mindent én csináltam. A főfalakat nem én csináltam, azokat három nap alatt iparosok felhúzták, de az oldalfalakat én falaztam, 12-es falat csináltam. Munka után jöttem ide, és dolgoztam sokszor 9-ig. Nem volt itt senki, csak a madarak voltak erre, senki nem volt, ház se volt itt sehol. Egész egyedül én hoztam le onnan fönről, egészen a lámpától kellett lehoznom ide az áramot. Hogy mit dolgoztam, míg azt kigödröztem ezeknek a betongyámoknak! Akkor ráfúrtam a fenyőgerendát, csavarokat esztergáltam hozzá a gyárban, utána a kábelt megvettem, és akkor ide hoztuk föl a kábelt. Itt a hátam mögött van négy társasház, oda mind az én oszlopomról hozták az áramot. Itt nem volt út akkor még, itt földek voltak, ezt az utat '78-ban sajátították ki és akkor csinálták. Megvolt ez az út gyorsan, megcsinálták. Én a házzal olyan '75-re lettem készen, akkor már be lehetett kötözni, de volt még rajta munka.

1980-ban lett autóm, egy kis Polskit igényeltem, előre fizettem, és akkor megkaptam 1980-ban. Aztán én voltam a kilencedik vagy tizedik tévéelőfizető Szentendrén. Egy AT403-as televíziót vettem, 1959-ben már televízióm volt nekem. Ott laktunk fenn a Szamárhegyben, és a városból jöttek hozzánk az emberek futballmeccset nézni; kivettem a konyhaajtóba, a bejárati ajtóba a tévét, és az udvarban ültünk, ott ült

mindenki, ahol érte, farönkön, sámlin, és néztük a futballmeccset. A városból jöttek sokan hozzánk, mert nem volt televíziójuk.

Rózsa Irén (sz. 1923.), Pécs

A párom akkor már visszament a bányába vájárnak, és a bányától próbáltunk lakást szerezni. Sikerült is, gyönyörű szép kis lakás volt, kert is volt hozzá, pince, disznóól. Neveltem egy disznót, kétmázsásat – hú, fekete volt az, elneveztem Rigónak. Sajnáltam, mikor levágtuk, de abból annyi hús lett, hogy nagyon sokáig elég volt. A Székely utca 2-ben laktunk, nagy kert volt, benne gyümölcsfa, csak az volt a rossz, hogy közös vécé volt az udvaron. Viszont maga a lakás, az nagyon szép volt: egy jó nagy szoba volt, szép nagy konyha, spájz, a spájzból lehetett lemenni a pincébe. És elkerített udvar, disznóól, fáskamra a disznóól fölött. Mert a bányánál annyi volt a nagy segítség, hogy tüzelőt kaptunk: egy évben egyszer kocsival hoztak összevágott tűzifát, és szenet is kaptunk, vagyis iszapot, slamot, így mondják. A bányában csináltak brikettet meg kocszot, tojásszenet, ezeknek a porát vízzel földolgozták, és akkor az olyan volt, mint a kocsonya, de lehetett lapáttal vágni, beletenni egy vödörbe és fölvenni a fűtéshez. (...)

Akkor azért lassan elkezdtünk gyarapodni, de azt is csak nehezen. Vettünk biciklit, hogy ne kelljen buszra költeni, neki is vettünk egyet, meg nekem is, úgyhogy csináltunk egy kis adósságot és a végén eladtuk a két biciklit és vettünk egy Pannonia motort. Az nagy dolog volt abban az időben, részletre lehetett venni. Amikor megkaptuk a hűségpénzt, akkor vettük. (...) Trabantot, azt a motor után vett. Három évig rakta félre egy műszakját a harminchatezer forintért. Hetente megcsinált úgy három napot, hogy a vasárnap mindig benne volt, mert akkor kaptak rá százalékot, ha munkaszüneti napon, vagyis nem rendes munkaidőben, hanem szünetes napon dolgoztak. Hároméves kis Trabantot vettünk, nagyon jó állapotban volt, igaz, hogy csak ötszázas, a leggyengébb típus, pedig akkor már jött ki a hatszázas és a hatszázegyes is.

Akkor aztán akart venni mindenáron egy kis darab garáznak való területet, hogy az ő Trabantjának legyen. Vettünk kint Cserkúton egy csodálatos kertet. A barátjával és a feleségével négyesben vettük a telket, azt elfeleztük hivatalosan úgy, hogy 400-

400 négyszögöl esett őrájuk is, miránk is. Egy nagyon idős gazdától sikerült megvennünk, úgyhogy a nyolcszáz négyszögöl volt négyezer forint. És jó fekvésű telek volt, szép helyen volt, az egész várost lehetett látni onnan. Még építkezni is elkezdtünk – mi ketten, akik soha életünkben nem csináltunk ilyet. Garázs, az nem lett, mert pince volt rajta, azt kitakarítottuk, de ahhoz sok lépcsőn kellett lemenni, úgyhogy semmilyen kocsinak, még biciklinek se volt az jó. Az a kert eredetileg szőlő volt. Nagyon sokat dolgoztunk: kiforgattuk a felét, kicseréltük a vesszőket, de nem eredt meg, következő évben újat, gyökereset vettünk, azzal vacakoltunk, de azzal sem sikerült. De hát a lelkesedésem megmaradt, mert én imádom a természetet, a földet, a termését, amit elraktam bele. A párom nem sokat törődött a földdel, mert az meg építette az épületet. Valamikor az apjának segített, mert az bányakőműves volt, és ő megtanulta tőle a kőműveskedést. Megépült egy szép kis ház, egy szoba, de aztán eladtuk félkészben. Azt nagyon sajnálom. Négy évig jártunk oda.

Megszabadultunk az építkezéstől, és akkor egy darabig a kocsival járogattunk sokfelé, még a lányunkat is tanítottuk vezetni. A Trabantot használtuk hosszú évekig. Akkor az elsőt eladtuk, vettünk egy hatszázast, mindig egy kicsit többet tettünk hozzá a pénzhez, úgyhogy nagyon törekedtünk, nagyon sok mindenről lemondtunk azért, hogy valamit tudjunk venni. És akkor azt is eladtuk, a hatszázast, és megvettük a hatszázegyeset – azért még három évet dolgozott a párom duplaműszakkal. Direkt csak a kocsira. Pedig ő gyenge fizikumú ember volt, nem bányásznak való, inkább péknek.

Mócsai László (sz. 1930.), Szentendre

A műhelyből megéltünk, tudtam venni egy használt Opel Recordot. A benzin olcsó volt, a családdal elég sokat csavarogtunk, kétszer voltunk Jugóban is evvel a panorámás Opellal. Először '67-ben mentünk külföldre. Négyen mentünk: apám, anyám, feleségem, meg én. Valahogy úgy összejött a családban egy kis pénz, és akkor az öreg Opel Recordnak nagyon tönkrement az első futóműve, meg a motorja is kivolt már, és kimentünk Bécsbe. Ott a Demeteréknél szálltunk meg, azoknak egy nagy Opel szervizük volt. Ők '56-ban disszidáltak mind, mert a fiúk bizony úgy jártak be októberben Pestre lövöldözni, harcolni, mintha munkába mentek volna. Reggel bementek, este hazajöttek, másnap reggel megint mentek. Hogy követtek-e el

valamit, azt nem tudom, de tény, hogy a legnagyobb fiú, az már börtönviselt volt, mert disszidálni akart, el is lőtték a lábát, úgyhogy innentől múltába volt az egyik. Úgyhogy az a régebbi meg az a mostani világossá tette előttük, hogy menni köll, és mind kimentek. Apám régi ismeretségben volt velük, én is aránylag jóban voltam a két legkisebb gyerekkel, úgyhogy ezeknek elmentünk a lakására, és ott szálltunk meg egy hétig.

Ott aztán kicseréltük a futóművet, és elmentünk Máriacellbe búcsút járni. Akkor hajtottam először az autósziárdán egy kicsit. Máriacell búcsújáró hely, ott is megnéztünk mindent, valami apró műtyűrt vettünk, de hát nagyon spóroltunk, mert kevés volt a pénzünk. Ott végigjártuk a kegytemplomot; volt egy olyan kis kápolna, ahol ilyen vastag, óriási gyertyák égtek minden kommunista uralom alatt élő európai államért. Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia... azt hiszem, Jugoszlávia nem volt. Azt hiszem, egy kis misét is végighallgattunk – anyám meg a Demeterné, aki velünk jött, azok gyóntak, áldoztak, mert volt ott mindig magyar pap – , és nézegettük a töméntelen hálaadó márványtáblát – a fele magyar volt –, amiért megsegítette őket a máriacelli Mária.

Aztán visszamentünk a Demeterékhez, és másnap vagy harmadnap mi a Mariannal elindultunk a csodálatos autósziárdán Róma felé, ahol neki egy nagynénje élt, aki küldött nekünk ezer schillinget az útra. Két nap alatt értünk oda, az első éjszakát már Olaszországban töltöttük, a Tagliamento folyó medrében vertünk sátrat, és ott aludtunk. Egy hetet eltöltöttünk Rómában, megnéztük a Vatikánt, a Sixtusi kápolnát, és egyszer elmentünk strandolni Fiumicinoba, az Rómának a strandja. Odajött még egy osztrák házaspár, a nagynéni ismerősei, és akkor ott ebédeltünk a strandon valami grillcsirkét. Az nagyon érdekes volt, mert a nagynéni férje, az horvát volt, a bécsi házaspár, az csak németül tudott, én meg csak magyarul. A nagynéni, az tudott magyarul, horvátul, olaszul, németül, meg egy kicsit angolul, mert a veje egy amerikai orvostanhallgató volt, aki Rómában vette el az ő orvostanhallgató lányát, és azóta is New Yorkba élnek. És bizony előfordult, hogy a nagynéni mellettem ült, és akkor nekem mondta németül, és mellette a németnek magyarul, de jót mulattunk rajta.

Mikor elindultunk hazafelé, Zágrábban megint egy kempingben aludtunk meg, másnap bementünk Zágrábba kicsit bevásárolni, aztán szépen hazaértünk. Három hétig tartott ez az egész. Ez '67-ben nagy szó volt, mert hetvenöt dollárt adtak egy főre, azt is csak háromévente. Hát persze én vettem feketén száz márkát, meg Rómából küldtek ezer schillinget, úgyhogy azért úgy ahogy elvöltünk. Emlékszem, hoztunk is hat kisüveg Coca-Colát, aztán egy nagy házibulira félretettük, és akkor mindenki itta áhítattal. Mondtuk, hogy most Coca-Cola mámorban fogunk fetrengeni, mint a dekadens nyugati ifjúság. Ez a Rákosi mondása volt.

Aztán az első gyümölcsöst, amit még régebben vett a család, azt eladtuk '73-ban, azt hiszem. Fölparcelláztuk három részre, elég gyorsan el is adtuk, nem sokért, mert nekem a negyedrésze jutott, kétrész az anyámé volt, egy enyém, másik az öcsémé. De arra elég volt, hogy '73-ban elmentünk Jugóba az Opel Recorddal, megint vettünk fejenként hetvenöt dollárt. Meg azért feketén itt-ott össze lehetett szedni még elég sok pénzt, de négy személynél az a hetvenöt dollár is elég sok volt.

Amikor elindultunk Jugóba, előtte már egy évvel ide a falra föl volt szögelve Jugónak az autós térképe, megtanultuk, hogy mi hol van. Szarajevó felé mentünk, ott megszálltunk a városon kívül egy kempingben. Este bementünk a városba, megnéztük a dzsámikat meg a piacot, meg azt a lábnyomot, amit a Princip hagyott ott, amikor lelőtte a Ferenc Ferdinándot. Aztán elmentünk hajókirándulásra Splitből. Elmentünk kocsival Splitbe, és akkor megvettük a hajójegyet Hvarba - az egy sziget - , és fölszálltunk a Jadran nevezetű hajóra. A kisebbik fiainknak előtte vettünk egy ilyen tengerész sapkát jadran felirattal, büszkén feszített benne, aztán itt a matrózok tisztelegtek előtte, mert tudták, hogy a turistának udvarolni kell. Ő itt határozta el először, hogy tengerész lesz. Hát megcsodáltuk a tengerjáró hajót, elég nagy hajó volt, és az elvitt Hvar szigetére. Ott megnéztük a várost, megnéztünk egy bencés kolostort, ahol egy helyen ott volt a Tito fényképe, hogy ekkor meg ekkor itt járt. Akkor még nagy volt a Tito-kultusz, Splitben egy hegyoldalban óriási betűkkel föl volt írva, hogy Tito, mint Hollywoodban az a nagy felirat.

Spliten túl van Trogir, egy olyan kis sziget, ahova IV. Béla a tatárok elől menekült, mikor közvetlenül üldözték. És utána fölszedték a hidat, és a tatárok már nem tudtak átmenni. Ott is eltöltöttünk egy pár napot, az időnk mindig remek volt, sokat

búvárkodtunk, ott egy kicsit összehaverkodtunk egy fiatal magyar házaspárral, akik Csepel motorkerékpárral jöttek. Hát volt egy pici sátrunk meg nagyon kevés felszerelésük, úgyhogy egyszer meg is hívtuk őket ebédre, mert mondták, hogy már úgy ennének valami főtt ételt. Persze pénzünk nekünk se nagyon volt, hogy a vendéglőbe menjünk, mert az már nem a mi zsebünkre volt méretezve, de azért egyszer megreszkíroztuk, hogy együnk egy kis csevapcsicsát. Akkor a sör olcsó volt, konyak olcsó volt, Coca-Cola olcsó volt; a gyerekek azt itták, mi konyakot ittunk sörrel, úgyhogy elvöltünk.

A feleségem kijárt a piacra, nagyon élvezte, hogy lehet alkudozni, már ugrattuk őt, hogy messziről meglátnak a kofák, akkor már jajveszékelnék, hogy itt jön az a magyar, aki mindenben alkuszik, pedig az ott olyan szokás volt, és aki nem alkudott, nem is volt rendes vevő. Ő nagyon élvezte, nem tudom hogy beszélt velük, de ő nagyon fölhalálja magát, meg hát tanult orosz az iskolában. Az anyja egyébként Horvátországban nőtt föl, úgyhogy mint gyerek megtanult teljesen, de Mariannt nem tanították meg. (...)

Egy áruházban összevásároltunk mindenfélét, tudom, én még elektroncsöveket, meg más televízióba való dolgokat is vettem. Azt hiszem akkor már lehetett behozni piát, hoztunk vagy négy liter Cézár konyakot, akkor az nagy divat volt, nagyon jó konyak volt. Most már nem tudom, hogy eldugtuk, vagy lehetett hozni. Akkor már itthon is lehetett Coca-Colát venni, azt nem hoztunk. Ez volt '73-ban, és '75-ben megint elmentünk Jugóba.

Akkor már elég jól ment a műhely, a mosógépek, meg a televíziók kicsit fölnyomták a dolgot, mert rádióval azért túl sokat keresni nem lehetett. '75-ban megint eladtunk ebből a földből egy parcellát, és megint abból mentünk Jugóba, akkor már egy gyerekkori barátommal, meg a családjával mentünk két autóval. Az övé Wartburg volt, amit az első kis esőnél javítani kellett, de aztán megúsztuk minden baj nélkül.

Különben itthon is sokat nyaraltunk, de mivel én kisiparos voltam, semmiféle SZOT üdülőbe nyaralni nem mehettem. Ezért állandóan kempingezni jártunk; jól fölszereltük magunkat sátorral meg kempingcikkekkel. Először Balatonföldvára jártunk. Oda először még oldalkocsis motorral mentünk, két katonai sátorlapon volt a sátrunk, öcsémmel mentünk hármásban, a közeli téeszben kértünk egy kis szalmát, azt leterítettük, és azon aludtunk. Aztán jöttek csak a gumimatracok, mert addig nem

volt, mikor a második évben mentünk, már volt, mi is vettünk. De a szalma is nagyon jó különben. (...)

'85-ben volt megint egy nagy kirándulásunk, mert a gyár ahol Mariann dolgozott, az valami kelet-német gyárral megegyezett egy csereüdültetésben. Ott Kelet-Németországban egy nagyon kedves, helyes népségnél voltunk. Ez ott Suhl környékén volt, Unterschönauban voltunk, azt hiszem. Nagyon szép hegyvidék, ez volt a szász Svájc, sokat mászkáltunk a hegyekbe is meg bementünk Suhlba, meg megnéztük a környező városokat, nagyon érdekes volt. Megnéztünk egy műemlék jellegű nagy kovácsműhelyt is, amit víz hajtott.

Mi akkor időben kiváltottuk a nyugat-német vízumot is. A búcsúestén az ottani kelet-németek mondták, hogy ők bemásznak az autóba, elbújnak a csomagok között, és velünk jönnek. Nagyon irigyeltek minket, hogy mi mehetünk Nyugat-Németországba – akkor ugye, ők nem mehettek. Nagy élmény volt bizony, amikor átléptük a nyugat-német - kelet-német határt. De még kilométerekkel előtte félreállított a vámos, hogy van-e nyugat-német vízumunk, aztán kipakoltatta teljesen a kocsit. A végén elárulta, hogy hát őneki padlólemezig meg kell néznie, nincs-e ott valaki. Aztán átgurultunk a nyugati oldalra, közben ilyen óriási betontömbök között mentünk keresztül, ahol látszott egyik oldalon három nagy luk a falban, és ott látszottak a hegyes csöveknek a végei, és a másik oldalon a betonban ugyanott volt három luk. Azt egyszerűen ki lehetett lőni ott keresztben, és hát olyan vastag acélcső volt, amit tank se tud áttörni. Meg hát szögesdrót ott mindenütt, szóval nagy cirkusz volt.

Aztán odaértünk a nyugat-németekhez, ott nézi a vámos az útleveleinket, nagyon kedélyes pofa volt. Hát hol a statisztikai lap? Az nincs. Nem mondták a követségen, hogy kell. Azt mondja, catastrophe, de röhögött. Mondom én a nagy tudásommal: mi van, kapcsoljak rükvercbe, aztán zurück Budapest? Nem, itt van két lap, töltsék ki. Kitöltöttük, aztán mentünk tovább. Hát Kelet-Németországban a sztrádák bizony olyanok voltak, ahogy a Hitler megépítette. Még kockakő is volt, kis kockakő, ahol emelkedő volt. Ahol nem volt emelkedő, ott betontömbökből volt lerakva, ilyen kétszer kétméteres betontömbök. Hát olyan dübörgéssel mentek az autók azokon az öreg betontömbökön, hogy nem is lehetett jóformán teljes sebességgel menni. És az az út, ami a határhoz vezetett, az már egészen rossz volt. Kátyús, gödrös, minden.

Átértünk Nyugat-Németországba, még a fű is zöldebb volt, az erdő is szebb volt, az út jó volt. Megálltunk az első autóspihenőn, aztán ott megittunk egy üveg sört, jött valami német, odakeveredett, kicsit beszélgettünk vele, Mariann elég jól tudott németül. Aztán elmentünk oda, ahol ők '45-ben, meg '46-ban mint menekültek laktak. Hát nosztalgizott ottan, meg régi ismerősöket is meglátogattunk, ugye, negyven év múlva kerültünk oda vissza, hát nagy élmény volt neki. Én meg próbáltam együtt érezni velük.